

Izdavač:
Institut za jezik Sarajevo

Za izdavača:
Alen Kalajdžija

Redakcija:
Hasnija Muratagić-Tuna, Mirjana Popović, Hanka Vajzović,
Naila Valjevac, Alisa Mahmutović

Urednik:
Alen Kalajdžija

Sekretar:
Aida Kršo

DTP:
Minka Musić

Korice:
Alen Ajanović

Štampa:
Sabah print

Godina izdanja:
2013.

UDK
ISSN 0350-3496

811.163.43*

KNJIŽEVNI JEZIK
24/1-2

Sarajevo
2013.

UVODNA RIJEĆ

Časopis *Književni jezik* jedan je od najstarijih lingvističkih časopisa u Bosni i Hercegovini. Naime, prije osnivanja Instituta za jezik u Sarajevu (1972) o jeziku su brinuli lingvisti okupljeni oko Instituta za savremeni jezik pri Višoj pedagoškoj školi u Sarajevu, koji je počeo s radom 29. aprila 1948. godine. Prvi broj njihova lingvističkog časopisa *Pitanja savremenog književnog jezika*, čiji je odgovorni urednik bio dr. Jovan Vuković, a članovi Odbora Midhat Šamić i Rihard Kuzmić, izšao je u julu 1949. godine. Percipirajući glavne probleme tadašnje nauke o jeziku, uredništvo se obraća javnosti sljedećim riječima: „Boriti se za pravilnost jezika, jasnost u izrazu, za što jednostavniji način izražavanja i u pisanju i u govoru; unostiti nove poglede u proučavanju jezičkih problema i posmatrati jezička fakta u međusobnoj povezanosti i u povezanosti s društvenim pojavama – to je posao koji će davati smjernice na putu kojim idemo u raspravljanju o aktuelnim problemima jezika; u istraživanju materijala, objašnjavanju pojava, u popularisanju znanja o jeziku, u diskusijama, pitanjima i odgovorima – u svemu tome tražićemo i iznalaziti forme rada – ne gubeći nikad iz vida kako, gdje i kad što u našem radu može biti od koristi savremenom kulturnom životu...“

Nakon ovoga časopisa, sljedeći lingvistički časopis u Bosni i Hercegovini postaje upravo *Književni jezik*. Nepovoljne društvene i ekonomske prilike, međutim, utjecale su na to da *Književni jezik* padne u samozatajni zaborav, iz kojega se evo sada pokušava otrgnuti. To je bio i jedan od vodećih motiva stručnoga kadra Instituta i redakcije časopisa – da se ponovno pokrene ono što je ranije predstavljalo sukus lingvističke misli u Bosni i Hercegovini.

Kao što je poznato, do 1992. godine *Književni jezik* pojavio se u dvadeset godišta (od 1972. godine), a neposredno pred sami rat dotada posljednji broj našao se u štampariji zbog čega nije objavljen sve do 1997. godine, iako na koricama toga broja stoji godina izdanja 1991, kada su članovi redakcije stavili svoj potpis za publikaciju. Nakon toga – 2003. godine *Književni jezik* počinje s ponovnim nažalost neredovnim izlaženjem, koji je na duže vrijeme prekinut od 2007, kada je objavljen dosada posljednji broj ovoga glasila zaveden pod brojem 23/1.

Godine 2013. Naučno vijeće Instituta imenuje novu redakciju časopisa, nakon čega se stječu i materijalni uvjeti za publiciranje broja koji je pred vama. Ovog puta, i članovi redakcije i stručni kadar Instituta, kao i svi uposlenici te brojni prijatelji Instituta koji su prije svega svojim prilozima preduprijedili obnavljanje *Književnog jezika*, ali i oni koji nisu krili svoje zadovoljstvo ponovnim pokretanjem, nadaju se da je neredovnost u izlaženju ovoga časopisa napokon prošlost.

Do ovoga broja Odsjek za južnoslovenske jezike i kasnije Odsjek za bosanski, hrvatski i srpski jezik Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu bio je zadužen da zajedno s Institutom priprema ovo glasilo, ali od ovoga izdanja zbog određenih administrativnih i tehničkih zapreka, Institut za jezik u Sarajevu samostalno priprema ovaj časopis, u saradnji s uistinu prijateljski naklonjenim vanjskim članovima redakcije i tehničkom podrškom administrativnog osoblja.

Težeći ka što kvalitetnijoj strukturnoj i profesionalnoj orijentaciji, novi brojevi *Književnog jezika* izlaze u redizajniranom obliku s novousvojenim logotipom, zajedno s drugim edicijama, koje se pripremaju u Institutu za jezik. Pored toga, *Književni jezik* krenuo je ka međunarodnoj indeksaciji, za koju se nadamo da će biti završena već do narednog broja ovog časopisa. Sada, s opravdanim optimizmom i nadom, nastavljamo tamo gdje je Institut stao, nadajući se naučno-stručnoj realizaciji zadane misije lingvističke nauke: humanističkog oplemenjivanja kulture i ljudskog duha prožetog njegovim bitkom – jezikom.

Uredništvo

SADRŽAJ

GODIŠNICE

Hasnija Muratagić-Tuna	Stogodišnjica rođenja Čamila Sijarića (1913-2013) <i>Zavičajni jezik u književnom djelu Čamila Sijarića.....</i>	9
------------------------	---	---

RADOVI

Edina Solak	<i>Naziv jezika u salnamama: Sistemska reforma obrazovnog sistema i službena nominacija jezika u Bosni.....</i>	25
Jasmin Hodžić	<i>O nekim sociolinguističkim aspektima „Hasanaginice“.....</i>	41
Alen Kalajdžija	<i>Konkurentnost besprijeđloškog dativa u epskom diskursu.....</i>	55
Belma Šator	<i>Strukturna tipologija frazema u djelu „Omer-paša Latas“ Ive Andrića i njihovi njemački prijevodni ekvivalenti.....</i>	65
Ismail Palić	<i>O prijedlogu na u vremenskim sintaksičkim konstrukcijama.....</i>	85
Alica Arnaut	<i>Složene rečenice i namjerno značenje.....</i>	97
Amela Šehović	<i>Mijene akcenatske norme savremenog bosanskog jezika.....</i>	113
Alisa Mahmutović, Ivana Jozić	<i>Novinski naslovi – informacija, manipulacija ili senzacija?.....</i>	121
Refik Bulić	<i>Zamjena kratkog jata u ekavsko-jekavskim govorima tešanjsko-maglajskoga kraja.....</i>	137

PRIKAZI

Amela Šehović	Alisa Mahmutović, <i>Kao frazeološki rječnik.....</i>	151
Bernisa Puriš	Amela Šehović, <i>Jezik u bosanskohercegovačkim dramama.....</i>	153

Hasnija MURATAGIĆ-TUNA

Za sjećanje na Ćamila Sijarića uvijek ima razloga – najveći razlog je njegovo vrijedno književno djelo. Ove godine se u našoj zemlji i zemljama u regionu obilježava stogodišnjica Sijarićevog rođenja (rođen je 18. decembra 1913, umro 6. decembra 1989). Tim povodom je napisan i ovaj rad.

ZAVIČAJNI JEZIK U KNJIŽEVNOM DJELU ĆAMILA SIJARIĆA

Ćamilova zanosna naracija oplođena bihorskim izrazom i osobenostima jedinstvenog akcentiranja tog podneblja oduševljavala je gotovo podjednako i mnoge ljude visokog društvenog, kulturnog i naučnog rada kao i običnog čovjeka.

Avdo Salković, *Ćamil izbliza* (u knjizi: *Ćamil gora razgovora*, priredio F. Dizdarević, Pljevlja, 2001, 97)

Sažetak:

U našoj literaturi više je umjetničkih djela koja za osnovu imaju život neke socijalne sredine. Za Ćamila Sijarića se obično kaže da je pisac Bihora (Sandžaka), što je sasvim prirodno jer proizlazi iz općeg stava da umjetnik živeći na određenom prostoru, i u određenom vremenu, crpi sve elemente njihove materijalne i duhovne kulture, a oni mu služe kao umjetnički potencijal koji ugrađuje u svoje djelo. Jedan od najvažnijih jest jezik. Ponesen iz folklorno bogate sredine poslužio je Sijariću da ga ugradi u svoj umjetnički izraz, ali tako što je umio da uspostavi specifičan odnos između jezika svog zavičaja i standardnog jezika, te da ne zapadne u zamke lokalizma. Veliki broj jezičkih crta svog zavičajnog jezika pretočio je u svoje djelo, ponajprije da bi njima karakterizirao govor svojih brojnih likova.

Ključne riječi: Ćamil Sijarić, zavičajni jezik (bihorski / sandžački / zetsko-južnosanžač), dijalektizmi (fonetski, morfološki, sintaksički, leksički).

Ćamil Sijarić, dječak iz Bihora, đak iz Šipovica i Godijeva kraj Bijelogog Polja, srednjoškolac Medrese u Skoplju, srednjoškolac u Vranju, student u Beogradu, službenik u Bosanskoj Gradišci, Banjoj Luci i Sarajevu, pisao je iz srca i duše. Mira Alečković kaže da su njegove rečenice tekle „bez napora i ko zna koliko su dugo i duboko po njemu kopale, koliko ih je premišljao dok se nisu rodile“, a činilo joj se da „teku lako kao sa nepresušnog vrela narodne mudrosti, okićene bogatstvom našeg lepog jezika.“¹ U književnost je unio, bez predrasuda, jezik svog zavičaja prepunog zlatnog bogatstva narodnih umotvorina i narodne poezije. Težio je da u svom književnom djelu pokaže da su njegovi zemljaci misaoni i osjećajni, da je zvuk njihovog jezika kristalan i da se taj mali čovjek nosi s problemima kao i svaki drugi na bilo kojem dijelu zemljinog šara. Vjerovao je da se u priči sabira sva mudrost svijeta, da je priča čuvar cjelokupnog iskustva, da pruža odgovore na sve što čovjeka progoni i muči, da je, zapravo, ljudska drama historija svijeta, da se svijet mijenja, a ostaje priča. U običnim zbivanjima nepoznatih, malih ljudi pronalazio je „izvore mitskog govora i iskonske mudrosti“.²

Sijarićev Bihor, koji se nalazi na jugu Srbije, a na sjeveru Crne Gore, do pojave ovoga vrsnog pripovjedača i romansijera, nije bio predmet literature. Ćamil je, vidjelo se to još od prve njegove zbirke pripovjedaka *Ram-Bulja*, imao neskrivenu želju da čitaocu upozna sa svojim Bihorom. On ga je, kao iskusni kazivač, uveo u književnost. Mišlu i izrazom osvijetlio je ovaj kraj, bogat raznoraznim ljudskim dogodovština, i „otkrio žilavu trpenost i mudrost“,³ ponajprije romanom *Bihorci*, ali i drugim pripovijetkama i romanima. Podsjecanja radi spomenut ćemo neka. Objavio je više zbirki pripovijedaka: *Zelen prsten na vodi* (1956), *Naša snaha i mi momci* (1962), *Sabљa* (1969), *Na putu putnici* (1969), *Kad djevojka spava, to je kao da mirišu jabuke* (1973), *Izabrane pripovijetke* (1980), *Francuski pamuk* (1980) i dr., zatim romane: *Kuću kućom čine lastavice* (1962), *Mojkovačka bitka* (1968), *Konak* (1971), *Carska vojska* (1976), *Raška zemlja Rascija* (1976), esej *Osloboden Jasenovac* (1983), zbirke pjesama *Lirika* (1988) i *Kolibra na nebu* (objavljena posthumno 1990), itd. *Bihorci* se smatraju Ćamilovim najboljim i najtipičnijim romanom, jer je u njemu došlo do izražaja njegovo slatko i opojno pripovijedanje „nalik na usmeno čaranje i eglenisanje“ (*Pri-*

¹ M. Alečković, *Večita ruža iz Sahare* (u knjizi: *Ćamil gora razgovora*, Pljevlja, 2001, 136).

² N. Kovač, *Ćamil Sijarić – pisac opsjetnut pričom* (u knjizi: *Ćamil gora razgovora*, 139).

³ Ž. Đurović, *Rječiti narator*, (u knjizi: *Ćamil gora razgovora*, 147).

vijetke pisaca Bosne i Hercegovine, Veselin Masleša, Sarajevo, 1973, 246).⁴

Veliki broj Sijarićevih djela preveden je na albanski, bugarski, engleski, francuski, mađarski, njemački i poljski jezik. Nekoliko djela je izvedeno u pozorištu, na radiju i televiziji. O njegovom književnom djelu napisano je puno osvrta, članaka, studija, magistarskih i doktorskih rada. Organiziran je i jedan broj naučnih skupova u Priboju, Sarajevu, Podgorici, Tuzli, Bijelom Polju itd.

Sijarić je dobitnik brojnih nagrada i priznanja: Udruženja književnika Bosne i Hercegovine, 27-julske nagrade SR Bosne i Hercegovine, Andrićeve, 13-julske nagrade SR Crne Gore. Bio je član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine i Akademije nauka i umjetnosti Crne Gore, te doživotni član Matice srpske. Od 1990. ustanovljena je nagrada Ćamil Sijarić, odnedavno i nagrada Ćamilovo pero.

Svim djelima Sijarić je pokazao je odličan poznavalac govora svog zavičaja, svojih Bihoraca. On je njihov jezik, izvanredno bogat i zanimljiv, obilato integrirao u svoj književnoumjetnički izraz. Taj autentičan jezički materijal odmah je skrenuo na sebe pozornost leksikografa. Zato je za najpoznatiji rječnik srpskohrvatskog jezika⁵, koji su uradile Matica srpska i Matica hrvatska, uzeta građa iz prvog Sijarićevog romana *Bihorci*, objavljenog 1956. i zbirke pripovjedaka *Zelen prsten na vodi*, koja je objavljena samo godinu dana poslije *Bihoraca*. Inače je Sijarić jedan od rijetkih pisaca Muslimana / Bošnjaka iz čijih se djela ekscerpirala građa za spomenuti rječnik (pored Safvet-bega Bašagića, Hasana Kikića, Skendera Kulenovića, Edhema Mulabdića, Osmana Hadžića / i leksikografa Abdulaha Škaljića/). Međutim, najveći broj leksema iz Sijarićevih djela svrstan je u dijalektizme, odnosno regionalizme.

Pručavaoci Sijarićevog djela kažu da je Sijarićev jezik prepun neke sirove snage, nabujao, jezik koji ključa iz svih usta mnogobrojnih junaka, muških i ženskih, svejedno. Čini se da pisac ništa nije izmišljaо, samo da je preslikavaо riječi i veze koje su junaci spajali po prepoznatljivom obrascu, ali uvijek atraktivno i za one koji su znali kako govore Bihorci, i za one koji se prvi put nađu u kontaktu s Bihorom, Sandžakom. Oponašajući njihov jezik Sijarić, ustvari, pravi privid da je sve u njegovom djelu istinito, bez trunke fikcije.

⁴ U daljem radu, umjesto punih naslova djela iz kojih smo ekscerpirali građu, služit ćemo se skraćenicama: RB (Ram-Bulja), B (Bihorci), KKČL (Kuću kućom čine sastavice), K (Konak), CV (Carska vojska), RZ (Raška zemlja Rascija), OJ (Osloboden Jasenovac), MB (Mojkovačka bitka), NPP (Na putu putnici), NSIMM (Naša snaha i mi momci), ZPNV (Zelen prsten na vodi). Služili smo se *Izabranim djelima I-X*, koje je priredio Radovan Vučković, a izdao „Veselin Masleša”, Sarajevo, 1981.

⁵ *Rečnik srpskohrvatskog jezika 1-6*, Novi Sad – Zagreb, 1967-1976.

Sijarić je često spominjao od koga je učio jezik i pričanje. Objasnjavao je da je glavno mjesto učenja bila kuća njegovog strica: „Naša kuća bila je stjecište seljaka radnika iz nekoliko susjednih sela. Dolazili su izjutra, doručkovali, i odlazili na rad na – njive, na livade, na gumna. Nagledao sam se tih najamnika i naslušao njihovih razgovora“, *skidao ponešto*, jer je, kako Sijarić kaže, iznad svega zavolio jezik kojim su govorili Bihorci.⁶ „Taj svijet iz moga kraja, iz tog starog Sandžaka, i ne umije drukčije da govori do poetski – on kad govori, veze svoj vez, a kad o nečemu sa oduševljenjem priča, taj njegov vez je prava čipka, prava poezija, i do mene je samo toliko da to sačuvam – naravno kad mi to treba...“⁷ Ilustrirat ćemo to jednim primjerom iz *Bihoraca* (str. 44):

Ima jedna ploča... I na toj ploči ima hodža. Ime ti je njemu Rizvanhodža. I ima kraj njega jedna voda... Ime je toj vodi Zemze-voda. I ima tu jedno drvo... Ime mu je Badem drvo. I na njemu ima jedna ptica, pa ta ptica pjeva, pjeva, ne prestaje da pjeva.

Imali smo prilike da razgovaramo sa Ćamilom, malo prije njegove tražične smrti. Između ostalog pričali smo i o njegovom zavičaju. Pitali smo ga koliko je stvarno zavičaj utjecao na njegovo stvaralaštvo. Tom prilikom nam je rekao sljedeće: „Zavičaj, to je neka nježnost koja vas oblije pri svakom sjećanju na njega, to je neki mir koji vas obuzima i neki zvukovi koje čujete samo vi. On je stvaralačka, podsticajna energija, koja osmišljava i pokreće čuvstva sazdana u čovjeku. On me vraća u neku stalnu igru, igru pravu dječačku, igru života i smisla življena. Sve je nekako igra. Iz zavičaja i djetinjstva se nose sve traume i ožiljci, oni žive duboko u meni, pulsiraju, i ponekad mi se čini da se sunce i zemlja još sad potajno dodiruju samo u mom zavičaju. Ja sam istinski živio i mislio svoju zavičajnu pjesmu. (Ali) moje djelo nije bukvalna kopija Sandžaka. Sve izgleda doživljeno, ali je sve prošlo kroz nekakvu transformaciju koja je inače karakteristika svakog umjetničkog djela. Međutim, svako ko poznaje ovaj kraj, znaće da on živi pravim životom u mom djelu. Ja mu nijesam oduzeo miris mljeka, divizme, đubreta, polegle trave: nježnost, humor, i pjesmu, trke konja, svadbe, krađe djevojaka, hrtove, vode, ptice, mirise halve i pite, zvuk suđa bakarnoga, šum vjetrova i voda.“

Pitali smo ga kakav je taj njegov zavičajni jezik? Odgovorio nam je da je „bogat, veoma bogat. I, što se kaže, sočan. Jezik bogat leksikom,

⁶ V. Ć. Sijarić, *Prodrijeti u san ljudski*, Kritičari o djelu Ćamila Sijarića, ANUBiH, Odjeljenje za književnost i umjetnost, knj. 8, Sarajevo, 1986, 312.

⁷ D. Đuričković, *Razgovor sa D. Sijarićem*; Kritičari o djelu Ćamila Sijarića, ANUBiH, Odjeljenje za književnost i umjetnost, knj. 8, Sarajevo, 1986, 321.

izrazima, slikama. Doduše u dobroj mjeri drugačiji od književnog, ali ne u bitnome. To što će neko reći da se rodio *u Bihor*, ili daj *mene*, i nije nešto što smeta. Ko nam je kriv što u književnom jeziku imamo sedam padeža. Mojim Bihorcima, svim mojim narodnim likovima, dovoljna su tri-četiri padeža i da se lijepo razumiju. Pisac mora da se služi folklornim elementima govora. I ja sam se služio. Ali sam se u dobroj mjeri i čuvaо folklora. Jezik pisca se mora razlikovati od jezika likova. Pisac je onaj što ih nadgleda i objedinjuje. Ali im ne smije oduzeti lokalni govor. Ukoliko to učini, likovi su bliјedi i anemični. Samo jezik iznikao iz narodnog jezika može biti lijep i razumljiv (...). Pisci, umjetnici, moraju izuzetno dobro poznavati jezik, moraju biti sposobni da se služe, rekao bih, delikatnim izražajnim sredstvima. Moraju odabratи ona prava. Pisani jezik je veoma složen, mnogo složeniji od govornog. Pokušao sam, a vjerujem i uspijeval u tome, da ovu razliku svedem na najmanju mjeru (...).⁸

Zanimalo nas kojim se jezičkim crtama iz svog zavičajnog jezika Sijarić najčešće služio u svom obimnom djelu. Osobine ovog govora detaljno je opisao D. Barjaktarević u svojim radovima *Bihorski govor* (Zbornik Filozofskog fakulteta u Prištini, III i IV, Priština, 1966 i 1967) i *Novopazarsko-sjenički govor* (Srpski dijalektološki zbornik, XVI, Beograd, 1966); na njih se u radu najčešće pozivamo, mada smo neke podatke o ovom govoru i sami prikupili radeći na cijelokupnoj analizi jezika i stila ovoga znamenitog pisca.⁹

Ćamilov zavičajni govor je tzv. „dvorefleksni govorni tip“¹⁰; ima osobine ijekavskih i ekavskih govora, ali pretežu ijekavske. Međutim, taj ijekavizam nije nimalo jednostavan. Posmatrano sa stanovišta standarnog jezika, Sijarić je u osnovi ijekavac, ali se pod utjecajem zavičajnog jezika ponekad služio i ekavizmima. Ekavizme nalazimo u govoru pisca i u govoru njegovih likova. Glagole *sadjenuti* i *biočug* upotrebljava samo u ekavskom liku: *sadenuti* (B, 184...), *beočug* (RB, 116...). Neke druge u oba lika, ekavskom i ijekavskom: *nisam* (više puta) i *nijesam* (u B samo ovako, u RB češće ovako, u KKČL samo jednom je upotrijebljen ekavski lik, dominira ijekavski); *kudelja* (KKČL, 176...) i *kudjelja* (B, 73...); *nedelja* (KKČL, 173...) i *nedjelja* (KKČL, 243...); *medveđi* (KKČL, 194...) i *medvjedi* (na istoj stranici) itd.

Sijarić upotrebljava lekseme sa sekundarnim jatom, odnosno onako kako ih upotrebljavaju Bihorci: *ovudijen* (MB, 251), *kudijen* (MB, 251). Tu su, ali vrlo rijetko, i oblici *tije* (MB, 252), *onijema*.¹¹

⁸ Hasnija Muratagić-Tuna, *Tamo gdje se teško živi – lijepo se govori* (u knjizi: Ćamil gora razgovora, Pljevlja, 2001, 172).

⁹ Jezik i stil Ćamila Sijarića, DAMAD, N. Pazar i Filološki fakultet, Priština, 1993.

¹⁰ D. Barjaktarević, *Bihorski govor*, ZbFF u Prištini III, 1966, 9-79.

¹¹ Lj. Rajković, *Književni razgovori*, Zaječar, 1991, 21 (intervju).

Puno je primjera u kojima je došlo do skraćivanja *i je u je* (*sječem* /KKČL, 184/, *sjeci* /B, 53/, *pjevac* /KKČL, 96/, *sjence* (KKČL, 11).

Pored standardnog oblika *šumiti* nalazimo i oblike *šumjeti* (RB, 87...; B, 175...; KKČL, 92...).

U jeziku pisca i likova, dakle, iz stilskih razloga, stoje jutovani, dijalekatski oblici: *poleće* (RB, 20), *pobljeđeli* (RB, 35), *viđe* (RB, 101), *đe* (RB, 50), *đeverovi* (B, 93), *đetiću* (RB, 82). Ovo umekšavanje karakteristično je samo za pripadnike pravoslavne konfesije, koji su u Bihor došli prije Drugog svjetskog rata.¹² Konfesionalnu diferencijaciju ovom osobinom Sijarić nije dosljedno prikazao.

Ćamil Sijarić je ponikao u sredini koja ima i čuva fonemu *h*, mada, govoreći o njenoj posebnoj fonetskoj vrijednosti, u već spomenutim studijama o bihorskim govorima, D. Barjaktarević¹³ kaže da je suglasnik *h* kod muslimana sačuvan (javlja se čak i u sekvencama *šć* i *šč*: *lihće*, *bahča*, *pahče*), a kod pravoslavaca izgubljen. Po prirodi stvari Sijarić je ovu osobinu unio u svoje djelo. Nalazimo: *kuhati*, *uhu*, *gluh*, *muha*, *suh*, *sahat*, *mahrana*, ali i *marama*, *kahva* (kad znači kafana /NPP, 130/) i *kafa* (kad znači napitak). U Sijarićevom kraju kaže se *Suha Rijeka* (RZ, 146...), toponom kod Prizrena (a ne Suva Reka). Sa suglasnikom *h* stoje riječi *hrvaci* (B, 140), *hrvanje* (RB, 13). Našle su se kod Sijarića riječi *krhto* i *krto* (dubletni oblici, općenito, mogli su biti rezultat lektorskog intervencija): Baš u taj čas, *krhto*, kao pod zemljom, izguši iza brijege puška (RB, 57), znači hrapavo, prigušeno. Svakako, Bošnjaci iz tog Sijarićevog kraja kažu *fala*¹⁴ i kad *zahvaljuju* i kad *hvale*. Pisac sve oblike s grupom *hv* upotrebljava onako kako se govori u njegovom rodnom Bihoru: *ufatiti* (MB, 187), *dofatiti* (MB, 260), *fata* (ZPNV, 212). Riječi bez inicijalnog *h* naći će se samo u govoru Sijarićevih junaka pravoslavne vjere: Neće biti tako *odža*, popravlja ga pop-Luka (RB, 33).

Grupa *ht>šć* (*htjeti* > *hšćeti* > *šćet*) u cijeloj bihorskoj govornoj zoni.¹⁵ Sijarić se služi ovom osobinom za karakterizaciju govora svojih likova: Dina mi ne *šće* me ostaviti (RB, 36).

U Sijarićevom kraju grupu *vd* mijenja se u *vl*, te i ovu grupu upotrebljava u cilju dočaravanja govora svojih aktera: Moram *odavle* da

¹² V. Bihorski govor, ZbFF u Prištini, 1966, III, 47.

¹³ Bihorski govor Bihorski govor ZbFF u Prištini, Sv.IV, 1967, 1-41 i Novopazarsko-sjeničkim govorima, SDZb, knj. XVI, Beograd, 1966, 1-179.

¹⁴ Promjena *hv>f* zahvatila je sve crnogorske govore, ukoliko znaju za glas *f*. „u svima je njima, dakle, posle prenošenja friaktivne artikulacije na glas *v* – posle izvršenog jednačenja po načinu obrazovanja – friaktivna grupa *hf* izgubila svoj prvi komponent (...) Prema tome, promena *hf>f* bila bi, bar po rezultatu, neka vrsta disimilacije: redukcija jednog od dvaju friaktivnih elemenata, i to onog koji je, zbog svoje slabe artikulacije, bio na udaru.“ (V. R. Bošković, *Odabrani članci i rasprave*, CANU, Titograd, 1978, 9).

¹⁵ D. Barjaktarević, *Bihorski govor*, ZbFF u Prištini, 1966, III, 49.

bježim (RB, 123). Dijalekatskog je porijekla i grupa šć < *kt*, zato Sijarićevi junaci govore šćer (RB, 7). U bihorskim govorima grupa *hs* > *hc*, otuda korice pite *hrckaju* (B, 166).

Ovdje se umekšava glas *n*, izgovara se kao *nj*. Jedan broj takvih primjera nalazimo i u djelu Čamila Sijarića, npr. u riječima: *lješnjika* (B, 204), *karadenjiz* (KKČL, 22) i dr.

Sasvim je uobičajena disimilacija grupe *mn* u *vn*. Čamil upotrebljava *gувно* (RB, 98), *tavnina* (B, 28), ali i oblike bez disimilacije.

Veliki je broj primjera u kojima je *t* zamijenjeno sa č: *osvrćao* (B, 6), *okrećao* (B, 19), *ogrćao* (RB, 34); nalazimo ih u jeziku pisca i jeziku likova. Sijarić upotrebljava i standardne oblike, ali dijalekatski oblici su znatno češći.

Supstitucija suglasnika *d* sa *j* veoma je prisutna u Čamilovom zavičaju, ali našli smo vrlo mali broj takvih primjera, najčešće u riječi god: *goj* (MB, 59, 71).

Zamjenjivanje jednog glasa drugim zastupljeno je i u nekim usamljenim slučajevima. Tako je iz stilskih razloga u govoru jednog lika *f* zamijenjeno sa *v*: *vina riječ* (B, 191), a ovo zamjenjivanje je svojstveno samo pripadnicima pravoslavne vjere, što se i htjelo naglasiti. (Vidjeli smo da se konfesionalana razlika, odnosno govorni ambijent bihorskog govora, pokazuje i izostavljanjem suglasnika *h* u riječi *hodža*: Neće biti tako, *odža*, popravlja ga pop-Luka /RB, 33./.) Nalazimo i dijalektizme *čivčija* (K, 17), *leđen* (K, 46), *naluna* (RB, 107), u kojima je došlo do zamjene jednog suglasnika drugim (*p>v /čipčija/, d>g /legen/, n>l /nanula/*).

Kao u bihorskem govoru, u Čamilovom djelu prisutna je pojava skraćivanja imperativa i desonorizacija suglasnika *g* u riječi *dik*, od *digni*: Hajde *dik se* (MB, 172).

U Bihoru su naročito podložni eliziji vokali koji se nalaze na kraju riječi. U jeziku Čamila Sijarića ova je pojava relativno česta. Krajnji vokal *i* se gubi u infinitivu: *radit'* (B, 129), *pitat'* (RB, 50), *umrijet'* (MB, 163); imperativu: *stan'* (B, 201), riječci *li* (l' KKČL, 193) i, vrlo rijetko, vezniku *niti* (*nit'*, B, 51). Vokal *e* elidiran je u riječci *hajde* (*hajd'*, RZR, 238; KKČL, 46), vokal *a* u vezniku *volja* (*volj'*, (B, 70)).

Ima primjera u kojima je vokal izostavljen u sredini riječi: *hajd'mo* (RB, 81), kao i riječi u kojima je izvršena redukcija dva glasa, od kojih je jedan konsonant, drugi vokal: *vi's* (*vidiš*, (B, 60)).

Vidimo da na mjestu svakog izostavljenog vokala, ili, kao u posljednjem primjeru, konsonanta i vokala, stoji apostrof. Dakle, jasna je piščeva intencija. On izostavljanjem glasova oponaša narodno kazivanje. Izostavljanje je najzastupljenije u dijalozima. Iz konteksta se jasno može uočiti da se sagovornici dobro poznaju. Nastoje da u malo vremena kažu

što više, pri čemu govorni ritam ubrzavaju. Pisac želi da iskaže njihove unutarnje sukobe, a oni se neminovno prenose na jezik.

Povodeći se za narodnim govorima svoga kraja, Sijarić se služi riječima u kojima je došlo do sažimanja vokala. D. Barjaktarević je utvrdio da u radnom glagolskom pridjevu pravoslavci u Bihoru čuvaju individualnost vokala, a Bihorci (muhamedanci, kako on kaže) vrše sažimanje.¹⁶ Malo je takvih primjera, ali ih ima: *zapjev'o* (RB, 9), *ubro* (RB, 137), *otišo* (ZPNV, 203) : *rekao* (RB, 9), *našao* (CV, 108).

U bihorskim govorima ima riječi u kojima je došlo do gubljenja suglasnika.. Ovu fonetsku pojavu Sijarić također unosi u svoje djelo. Tu su pokazne zamjenice u kojima nedostaje suglasnik *v*: *ovaka*, *onaka* (B, 111); glagoli u kojima nedostaje suglasnik *d*: *pa'nem* (ZPNV, 213), *isp'a'ne* (NPP, 148), ali je puno i riječi, toliko karakterističnih u govoru Bihoraca, u kojima se dodaju suglasnici. Oni su, zapravo, ostaci nekadašnjih partikula: *dajder* (B, 36), *tuj* (B, 26), *polakoder* (B, 9), *vidider* (RB, 20). Kao dodatno osjeća se *h* u riječci za potvrđivanje *valaha* (B, 12) i uzviku *nah* (B, 12).

Fonetским dijalekatskim elementima Sijarić se služi u prvom redu radi tipizacije likova bihorskog (sandžačkog) kraja. To su evokativna izražajna sredstva koja se najčešće nalaze u upravnom i slobodnom govoru. Međutim, ima ih i u jeziku pisca, pa se čitalac, s pravom, može pitati da li su dijalektizmi upotrijebljeni samo radi kreiranja lokalnog, pokrajinskog ambijenta i izražajnog efekta, ili se jednostavno radi o greškama.

Sijarić je u svoje djelo unio i brojne morfološke i sintaksičke crte zavičajnog, bihorskog / sandžačkog govora, ali ima i onih koje uopće nisu svojstvene ovom govoru. (Nije Sijarić mogao čuti od svojih zemljaka dativ od imenice *Šale* – *Šali*, već samo *Šalu* /B, 84/. Više je nego jasno da je ovo intervercija lektora, koji je to ispravljao po mjeri svoga jezičkog osjećanja.).

Ćamil se služio akuzativom u službi lokativa, jer je to opća karakteristika zetsko-sjeničkih govorova: U *san* mu je dolazio čardak (RB, 26). Ponekad uzima lokativ umjesto akuzativa: Na *kapi* mu pao leptir (B, 96).

U Sijarićevom kraju došlo je do poremećaja u upotrebi vokativnih nastavaka. Otuda u njegovom djelu vokativ često ima drugačiji nastavak od onog kojeg propisuje norma. Tako nalazimo od imenice *hajvan* vokativ *hajvanu* (/B, 157/ trebalo bi *hajvane*). Ćamil je u tom svom kraju tako čuo i tako zapisivao.

Nerijetko se Sijarićevi junaci lome kad treba upotrijebiti instrumentalni nastavak nekih imenica, pa nalazimo *-om* gdje bi trebalo *-em*

¹⁶ V. Bihorski govor, ZbFF u Prištini, 1966, III, 32.

(*bubnjom* /RB, 63/, *sjajom* /B, 58/), rijetko obrnuto, jer se zajedničke imenice s palatalom na kraju u Sijarićevom kraju upotrebljavaju s oba nastavka (kao u svim progresivnim štokavskim govorima).

Kao u Bihoru, u djelu Ć. Sijarića prisutno je i miješanje nastavaka *-ama*, *-ima* u dativu, instrumentalu i lokativu množine nekih imenica (*kopitama* i *kopitima* /RZ, 91, 121, 137; 200, 207.../, *Rožajama* i *Rožajima* /RB, 37.../).

Očekivali smo da će u Sijarićevim djelima dominirati pridjevi određenog vida, jer je tako u njegovom organskom idiomu. Međutim, puno je primjera zavisnih padežnih oblika s nastavcima imeničke promjene. U B i RB dominiraju oblici imeničke promjene (Visoko momče u *učadalu malešnu* čulafu, u *crnu iskrpljenu* mintanu /RB, 60/), a u RZ i OJ pridjevske (Pa što gledaš *gologa* hadžiju kad si poštena /B, 31/). Oblici imeničke promjene prisutniji su u narodnom pjesništvu, a, odveć je poznato da je Sijarić pisao, a i njegovi junaci govorili, pod snažnim utjecajem narodnog pjesništva.

U limskoj dolini, iz koje je Sijarić, zamjenica *šta* nema genitiva *čega*, već se uzima oblik *šta* s prijedlozima: A vi se svađate i bijete...a *oko šta*...komadića zemlje (B, 23); On ima od *svašta* lijek (B, 15).

Nalazimo ličnu zamjenicu u nominativu uz brojne imenice na *-ica*: Kad muftija proleti avlijom...*oni dvojica* se stope u jedno (RB, 35).

Nisu u velikoj mjeri zastupljeni, ali ih ima, prilozi kojima se Bihorci jedino služe, neke smo već spomenuli: *tuj, tuna, polakoder, odavle*.

Pored standardne riječce *eno*, koju isključivo upotrebljava u svom govoru, Sijarić se za karakterizaciju govora svojih junaka služi i dijalkatskim oblikom *ene*, mada će se i u govoru likova naći oblik *eno*. Koncentracija dijalekatskog oblika je različita; u B ima više oblika *ene* nego *eno* (14 : 10), u ostalim djelima je obrnuto (RB, 1 : 5; KKČL, 14 : 6; RZ, 2 : 1).

Sijarićevi junaci često upotrebljavaju uzvike. Najviše ih ima u B, zato što u Bihoru ljudi više i rječitije govore uzvicima nego običnim riječima. Oni su gotovo uvijek pratilački element njihovog govora. Halimaču, jenog od najtipičnijih predstavnika Bihora, ne možemo zamisliti da bilo šta kaže a da to ne proprati samo njemu svojstvenim uzvikom *bah*. Njim izražava prijetnju (Sam ćeš se bogami... sve po ušima... no će ti poslije biti kasno. *Bah.* /137/), čuđenje (Bijesna li ždrijepca pod čalmom, *bah, bah.* /61/), sigurnost (Kaplara sam kupio... Kupio sam državu, *bah.* /68/), ironiju (E vala se brine o njemu svojski. Ni majka ga rođena ne bi tako čuvala, *bah.* /71/), zapovijest (Nema tu ni e, ni u, no se ženi. *Bah.* /86/), zadovoljstvo (Blago nama kad te mi imamo. *Bah* /68. 69/), razočaranje (E lažete, *bah*, nema kiše /123/) itd. Interesantno je napomenuti da Sijarić upotrebljava i neke druge uzvike, specifične samo za Sijarićev zavičaj (nijedan ih rječnik nije zabilježio): *ljuk, pupade, gijululu*,

ujstu, haate, hopa-deh, tara-vara: Ja sam njemu rekla – do uzice. Pa – *ujstu* (B, 57). Značenje nekih uzvika pisac objašnjava u tekstu: I Agan se više ni za jedan točak ne može da uhvati, do samo za sudbinu, a za nju se hvatao kao za svoga spasioca, kličući bolnu seljačku riječ: *Hej, Hate...!* Ta riječ nije značila ništa do čuđenje nekakvom vremenu, kojemu se čudi izgubljeni ostarjeli, ostavljeni..., odazvati se na taj zov neće niko. Ali će kuća grdno odjeknuti – „*Hej, Hate...!*“ (KKČL, 29). U svim djelima, jasno se da vidjeti, pisac uzvike upotrebljava nemametljivo, gotovo uviјek iz stilskih razloga, pa se ne osjećaju kao tendenciozno nakačeni. Uklapljeni su u prirodni tok govora. Inače, Ćamilovi junaci govor često završavaju uzvikom, baš onako kako se govor u Bihoru. Tako jedan lik u *Bihorcima*, pretjerano oduševljen Hadžijinom pojmom, kaže: Nas dvojica...danas ti mi...eh... (B, 161), gdje uzvik i nedovršen govor (reticencija) dopuštaju brojne sadržaje, koje će čitalac dopuniti na sebi svojstven način.

Ćamilovi likovi često ne prave razliku između prijedloga *zbog* i *radi*, jer te razlike nema ni u njihovom kraju. Prijedlog *zbog* upotrebljavaju u obilježavanju cilja: Došao sam *zbog sina* (RZ, 46); prijedlog *do* upotrebljavaju za označavanje izuzimanja: Ne vidim ništa *do* zelen plamen (RZ, 74); a prijedlog *kod* uz genitiv za označavanje kraja kretanja: Došao *kod* tetke, kod Muratke (RB, 121).

Pisac se služi i arhaičnim konstrukcijama, koje se još uviјek čuvaju u njegovom zavičaju: Nisi ti *za toga* posla (RB, 8). Ili, *Za koza* sijeno, za Rašlje hadžija (B, 10). Arhaičnim se može smatrati i etički dativ: E, pa onda kako si *mi* ti sam (B, 27). Tu je i arhaična konstrukcija: Kroz te „repove“ njegovo ime se prvi put čulo (RB, 41). Ćamal upotrebljava i apozitni instrumental, danas vrlo rijedak: Tako je nekada *čoban-četom* gledao svoju majku (RB, 66).

U Bihoru se ponekad upotrebljava objekat uz neprijelazne glagole. Takvih primjera ima i kod Sijarića: One mlade...*vire Hadžiju* (B, 51).

Ima i primjera u kojima se posesija izražava lokativom i prijedlogom *u*, kao u Bihoru: Jede *u momku* srce (RB, 6).

Sijarićevi junaci se majstorski služe transponovanim glagolskim oblicima. U Bihoru se i inače modus upotrebljava umjesto temporalisa, imperativ umjesto perfekta ili nekog drugog glagolskog oblika. Navest ćemo jedan primjer: Vraćao se on iz Turske, pa glad – veli – kroz zemlju Grčku – ništa u usta nema da se turi. I *kradi*. Noću. *Otidi u groblje, uzmi zemlje, pa vako kao i ja* (RB, 122).

Rekli smo već da se u zavičaju Ćamila Sijarića govornici prepoznaju i po tome što u svom idiomu imaju stalne uzrečice. Imaju ih i Ćamilovi likovi; upotrebljavaju ih u raznim situacijama: *eh, oh, vala, de*, ali i *ene, bah* i mnoge druge. Onomatopeje su također prisutne, naročito onda kada govornici ne mogu pronaći odgovarajuću riječ: Pa šapću, šap-

ću... pa cijelu noć njih dvoje šapču... pa on sve njoj: *ćuru ću, ćuru ću..., a ona njemu: ću, ću* (KKČL, 72); Pa taj Jašar ubio čovjeka: *toh – iz puške* (B, 47); ...nije ti ovo kao kod nas na selu: *trapa, trupa...* svršena molitva (KKČL, 108). Prisutno je i produžavanje vokala, najčešće u vokativu. To je tzv. alonžma: *Šarkooo... koliko to jadan imaš godina* (B, 121).

U organskom idiomu Čamila Sijarića govornici često ponavljaju isti sadržaj. Ovom osobinom krakterizirao je i Čamil svoje junake. Oni često ponavljaju zakletve u formi anfore: Pominjao je svoju mrtvu majku i mrtvog oca, i njazad prešao na živu rodbinu, dodajući na kraju kao maljem da tuče: *tako mi boga, i tako mi boga, i tako mi boga* (KKČL, 83).

Sijarić objašnjava da je ponavljanje karakteristično u govoru njegovih Bihoraca, Sandžaklija, jer oni hoće da ono što pričaju bude živo, uvjerljivo, plastično; žele da neki pojам pojačaju, da istaknu zvučnost, da se u svijesti sagovornika što duže zadrži.

Vrlo često ponavljaju riječi sa istom sekvencom, ali i cijele rečenice: Ja *mogu* – velim joj – sve što hoću. *Mogu* da zatvorim, *mogu* da izbijem, *mogu* da ubijem (K, 95); *Ti si jedna pametna žena, ti si jedna hanuma, ti si gospođa* (CV, 61); Da umrem *kod one* vode, *kod one* gore, *kod one* djece što su mi govorila da sam Alija čivilija (K, 92); I *brigu brinem* šta ću s knjigama (K, 176); ...ne pereš to dijete kao *žena ženska* (MB, 149); ...*gade li gadni*; cijelu noć i cijeli dan ja tebe tražim; *jadu li jadni* (MB, 256); Sa iste marame hljeb jedemo, a ti od mene *tajiš tajnu, tajite tajnu* vas obojica, – rđe ste međer i ti i učitelj (MB, 294); Da *ti znaš što sam ja nekad bila*: pipni klupko pređe, pipni mene; i ne znaš šta je od to dvoje tvrđe; *što sam ja nekad bila* (KKČL, 94).

Sijarić je veliki broj personifikacija uzimao iz naroda, iz narodne naracije: ...bila je zora bez *cika* (umjesto bez osvita); ...oštro su *lajali* brusevi (RB, 66); ...negdje *zbore česme* (B, 310), ali i poređenja svojstvenih ljudima iz rurarne sredine. Zbog toga su svi koji su se bavili proучavanjem jezika Čamila Sijarića isticali da je poređenje najčešće i najjednostavnije sredstvo njihovog izražavanja: Bilo je *jutro kao mlado ždrive* koje je iz tame istrčalo na brije (KKČL, 213); On je na slici kao car, a *ona kao krompir pišmoljak* (NPP, 35).

Sijarićevi junaci, kao, uostalom, i ljudi iz Bihora, vole uveličavati stvari. Neke njihove hiperbole preuzete su iz narodnih pripovjedaka: Šemso bi izmišljaо priče i lagao, a njegova majka još bolje od njega – kako su, kada je ona bila mlada, u Koritima rađali toliki krompiri da se na konja tovarilo samo po dva, na dobra konja jedva po tri. Sjekli su ih sjekirama, pa pola krompira, ili manje od pola za večeru, a pola za ručak i pretekne od ručka i od večere (NSIMM, 137).

Samo su Sijarićevi zemljaci imali *štedeća odijela* (NSIMM, 185), i samo je njima kadifa mirisala *tužnim uplakanim* mirisom.

Za Sijarićeve književne likove, naročito ako se dobro poznaju, karakteristično je izostavljanje čak i ključnih riječi, ali se i bez njih oni dobro sporazumijevaju: Zove te tvoj – veli Ruška s jedom u glasu (/KKČL, 186/ ne kaže muž ili čovjek).

Može se reći da se Čamil služio i antropnimima koji imaju regionalno obilježje, dosta neobičnim i gotovo nepoznatim, kao: *Halimaca, Derdemez, Durak, Ramuško, Ram-Bulja, Kamber-Kuka, Duljko, Maljuško, Delvuša* itd.¹⁷

Sasvim očekivano, Sijarić se u dobroj mjeri služio leksikom orientalnog porijekla. Veliki broj ovih leksema jednostavno je preuzeo iz svog zavičaja i njima gradio sopstvenu umjetničku realnost. Kada ih ne bi bilo u Sijarićevu djelima, onda bi nam sredina, likovi i sam pisac bili daleki od životne istine. Orijentalizmima se služio u prvom redu da kolorizira sredinu. Bez obzira na to da li piše o planinsko-seoskoj ili o gradskoj sredini, orijentalizmi su podjednako prisutni. Na jednoj stranici teksta u prosjeku ih ima od 15 do 18, što se smatra visokom zastupljenosti. Navest ćemo samo neke. Tu su lična imena: *Aziz, Behar, Bajro, Dženeta, Elmaz, Husein, Ibrahim, Murat, Muhamed, Mustafa, Rahima, Sulejman, Umihana* i još mnoga druga. Orijentalizmima se Sijarić služi kad stvara prostor po kojem se kreću njegovi junaci. Oni su u *avliji, bašći, čaršiji, dućanu, na džadi, u džamiji, hanu, mutvaku, mejtefu, medresi, mahali, sokaku, tavanu*. Sjede na *ćilimu, za sofrom, okruženi su ćitabima i rafovima, piju kafu, jedu gurabije, halvu, kajganu, pilav i pitu, naslonjeni na duvar, piju rakiju*. Kunu se u *din*, vjeruju u *Allaha i kijametski dan*, rađaju *kopilad*, mjere *aršinom* i *kantarom*, a tu je i *bošča, denjak, fišek, fitilj, kesa i torba*. Tjeraju *inat, nekadri su, čine zulume, karaju se, zameću kavge, uzjogunjeni su, hvata ih huja a tjera belaj*. Izigravaju *age i begove, hodže i hadžije*. Ima ih *bećara, bedela, budala, delija, dušmana, funjara, haduma, hajduka, hajvana, jataka, kalaša i mazluma*. Pozivaju se *bujrumom*, pozdravljaju sa *merhaba*, a selame šalju usmeno ili *jazijom*. Ima ih *čobana, dućandžija, nalbantina, skele-džija, terzija*. Znaju za *bez, basmu, kadifu i pamuk*. Različito su obučeni; imaju *ćelepoš, ćurak, čakshire, čarape, čizme, čalme, dimije, džube, džemadane, fermene, fesove, gajtane, jake, jeleke, kolane, kaiše, mintane, marame*, tu su i *silah, šamija, šalvare, talagan, učkur*; imaju *perčine i zulufe*, ponekad i *čelenku*. Kuće su od *čatme*, s rogovima spojenim *pajantom i džamovima* u prozorima. Oko kuća *tarabe i kapije, u avlijama đubrište, česme ili bunarevi sa santraćom i đermom*, te sve vezano *ćuprijama* liči na *đerdan*. U kućama *rafovi, čiviluci, sanduci, fenjeri, fitilji, peškiri, dušeci, jastuci, jorgani i čaršafi*. Suđe im je od *bakra*, a tu su i *ćupovi, činije, ibrici, kazani, kašike, leđeni, tiganji, testije i tepsi*. Vole

¹⁷ A. Peco, *Lično ime u Sijarićevom romanu Bihorci* (u knjizi: *Pisci i njihov jezik*, Prosveta, Beograd, 1995, 417).

konje pokrivenе *hašama*, ukrašene *kuskunima*, *unkašima*, *uzengijama*, *ularima*. Pričaju o *karavanama*, žude za *Ćabom* i *Turskom*, pate za nekim svojim *vaktom*, strahuju od *čume* i *šuge*. *Meraklije* su i od dobrog *soja*, kako sami za sebe kažu.

Iz bihorskog govora Sijarić je u svoje djelo unio puno dijalektizama, iz bihorskog govora. Spomenut ćemo neke: *bilicati* = klatiti noge (B, 205), *bubajica* = glavičasta cvast crnog luk (RB, 64), *grčivrat* = voditi ljubav (B, 48), *gunturać* = zarazna konjska bolest (B, 6), *haluga* = provalija (RB, 107), *krndelj* = pištolj (KKČL, 242) *sudaja* = sudbina (KKČL, 69), *tršutlati* = zadirkivati (B, 178) *zerzulijo* = glupan, malouman (B, 205) itd.

Sijarićevi naratori upotrebljavaju riječi koje potječu iz jezičke arheologije. U savremenom jeziku se rijetko sreću, ali nisu nepoznate svremenim čitaocima. Međutim, ukazuju na to da je Sijarić tragao za najekspresivnijim i najrazličitijim izrazima i da je, služeći se starijom formom, stvarao nove modele izražavanja. Takve riječi su sasvim uobičajene u Ćamilovom Bihoru: *bucat* (drveni sud za vino ili vodu /ZPNV, 173/), *varetnjak* (sud iz kojeg se piće mlijeko, varenika /ZPNV, 173/), *goročan* (bestidan, drzak /RB, 118/), *gromulja* (humka, gomila /RB, 113/), *divina* (zadah mesa neke divljači /NSIMM, 135/), *korovaš* (gomila nečega /KKČL, 55/), *kofije* (mjesto između obrva /RB, 5/), *sagast* (onaj koji je skladan, prikladan /RB, 68/), *osontati* (odviti, odmotati, krenuti, poći /RB, 37) i dr.

Pored uobičajenih fraza, čiju strukturu često mijenja (Neka ti s te strane ne duva vjetar ispod samara, nego s te što piješ tu rakiju /KKČL, 179), Sijarić upotrebljava i neke, samo njegovom zavičaju poznate fraze: *Sve u muftijino brašno* (RB, 19); *Zvizni joj, Habibe* (B, 209) itd.

U svoje djelo Sijarić nije mogao navoditi akcente riječi i rečenica, jer to i nije uobičajeno, pa ostajemo zakinuti za ovaj segment koji bi bio veoma interesantan jer je riječ o arhaičnim govorima. Da smo ih imali, mogli smo vidjeti da li je u Sijarićevom kraju došlo do kakvih promjena na ovom planu, s obzirom na snažan utjecaj sredstava javnog komuniciranja. I da više ne duljimo, možemo reći da je Ćamil Sijarić od pojave prve zbirke pripovijedaka (*Ram-Bulja*), i prvog romana (*Bihorci*), pa sve do posljednje zbirke pjesama ostao vjeran zatočenik maternjeg jezika. On je lahko i brzo podlegao unutrašnjem zovu svog zavičajnog jezika i jednostavno ga iznosio iz svoje umjetničke radionice, bez naročitog dotjerivanja i brušenja. Zato se Sijarićev jezik doživljava tako kao da sam po sebi teče iz prirodnog i bogatog izvorišta s kojim Sijarić održava kontinuitet svog pjevanja. Sijarić je jezikom stvorio naročitu atmosferu, živu sliku, konkretnu sredinu, realne okvire u kojima se nešto događa. Jezikom je otkrio tanahne slojeve skrivenih dubina bihorskih duša i dopro do onih koji znaju i osjećaju jasan poetski govor. Sijarićevo

pisanje je „s bojom i zvukom koji se neprestano preobličavaju, kao široko rasprostrto čilimsko pletivo u kome ljudi sami sebe, i prste i oči i glas, upliću. Podloga je tog umijeća balkanska, ali u toj podlozi je šara, arabska, ornament sa istoka. Jedno s drugim je uvijek do u srž stopljeno i kao lirski treptaj i kao epsko prostranstvo“.¹⁸ Sijarićev jezik nije samo onaj kojim se komunicira, i nije samo sistem kombinacija za saopćavanje tačne poruke, već kvalitetna cjelina koja je u stanju da iskaže svu onu rasplinutu sadržinu značenja, a da pri tome pojača i asocira puno osjećanja. On se jezikom prosto poigravao. Producirao je usmenu tradiciju i utirao put modernom izrazu. Sva njegova djela su satkana od Sijarićevog jezičkog obrasca u kome su, ipak, dominantne osobine standardnog jezika, ali, vidjeli smo, ima i dijalekatskih jezičkih elemenata, primarno prisutnih u jeziku likova. Sijarić ih je vjerno prenosio. Dijalekatske jezičke crte pokazuju koliko je Sijarić imao istančano i prefinjeno jezičko osjećanje; sve ih je iskoristio kao stilsku komponentu u vajanju svojih junaka. Pokazalo se da su oni predstavnici raskošnog i sočnog sandžačkog govora, a Sijarić usplamljeli filigran bosanskoga jezika. O tome je Lale Novičin Brković u tekstu *Čarobnjak pripovijedanja* veoma lijepo rekao: „Ćamil je zaista istinski čarobnjak pripovijedanja, najbistriji izvor ljepote riječi, koje vječno ostaju sveže, pitke i sočne iako (ili baš zbog toga) su presvučene patinom zaborava, ili se na njih navukla memla zbog preduge zapostavljenosti do zaborava dovedene. I, eto još jedne značajne Ćamilove zasluge za kulturu bošnjačkog naroda – ozivio je taj jezik, otrgnuo ga iz žvala zaborava, vratio ga vremenu i ljudima kojima pripada, da ne bi, zaboravljujući sopstveni jezik, postali nemušti. Ćamil je dokazao da se tim, zaboravu otrgnutim, svježim i sočnim jezikom toliko uspešno i vjerodostojno iskazuje misao i nataloženo iskustvo savremene evropske misli.“

Možemo zaključiti da je Sijarić romantičarski vezan za svoj narod i njegov govor, da se u svom stvaralaštvu služio velikim brojem jezičkih crta karakterističan za njihov, odnosno svoj govor, međutim, moramo posebno naglasiti, njegov govor ne smijemo tumačiti kao narodski, jer je jezik svog kraja i naroda Sijarić uzdigao na jedan viši nivo, pa ga u tom smislu treba slijediti. On, prije svega, melodičnim, ritmičnim i dinamičnim rečenicama, bogatom leksikom, raznovrsnim sintaksičkim rečeničnim modelima, a najviše dubinom poetskog iskaza, priča o vječnim temama; trajanju i prolaznosti, čovjekovoj nemoći, svijetu ljepote i čuda, borbi dobra i zla itd.

Rad ćemo završiti riječima Ćamila Sijarića: „Mislim da sam pismen čovjek, mada se nijesam služio pravopisom, ni bilo kakvim rječnikom... Ja sam prenosilac sočnog jezika zetsko-sjeničkog (južnosandžač-

¹⁸ M. Begić, *Sijarićovo umijeće*, Život, XXI/1972, 1-2, 3-14.

kog). To je izuzetno razvijen jezik, s akcentom kojim se karakteriše sarajevska sredina. Jezik ovoga kraja mora odjeknuti jer je bogat i to za-služuje.“¹⁹

Literatura

1. A. Peco, *Lično ime u Sijarićevom romanu Bihorci* (u knjizi: *Pisci i njihov jezik*, Prosveta, Beograd, 1995, 417)
2. *Bihorski govor* ZbFF u Prištini, Sv.IV, 1967, 1–41 i *Novopazarsko-sjeničkim govorima*, SDZb, knj. XVI, Beograd, 1966, 1–179;
3. D. Barjaktarević, *Bihorski govor*, ZbFF u Prištini, 1966, III, 49.
4. D. Đuričković, *Razgovor sa Đ. Sijarićem*; Kritičari o djelu Čamila Sijarića, ANUBiH, Odjeljenje za knjževnost i umjetnost, knj. 8, Sarajevo, 1986, 321.
5. Hasnija Muratagić-Tuna, *Tamo gdje se teško živi – lijepo se govori*, Intervju, objavljen u knjizi *Čamil gora razgovora*, Pljevlja, 2001, 173.
6. *Jezik i stil Čamila Sijarića*, DAMAD, N. Pazar i Filološki fakultet, Priština, 1993.
7. Lj. Rajković, *Književni razgovori*, Zaječar, 1991, 21 (intervju)
8. M. Alečković, *Večita ruža iz Sahare* (u knjizi: *Čamil gora razgovora*, Pljevlja, 2001, 136)
9. M. Begić, *Sijarićevo umijeće*, Život, XXI/1972, 1–2, 3–14.
10. N. Kovač, *Čamil Sijarić – pisac opsjednut pričom* (u knjizi: *Čamil gora razgovora*, 139)
11. N. Kovač, *Čamil Sijarić – pisac opsjednut pričom* (u knjizi: *Čamil gora razgovora*, 139)
12. Peco, *Lično ime u Sijarićevom romanu Bihorci* (u knjizi: *Pisci i njihov jezik*, Prosveta, Beograd, 1995, 417)
13. Radovan Vučković, *Izabrana djela I-X*, „Veselin Masleša”, Sarajevo, 1981.
14. *Rečnik srpskohrvatskog jezika* 1–6, Novi Sad – Zagreb, 1967–1976.
15. *Rečnik srpskohrvatskog jezika* 1–6, Novi Sad – Zagreb, 1967–1976.
16. V. Ć. Sijarić, *Prodrijeti u san ljudski*, Kritičari o djelu Čamila Sijarića, ANUBiH, Odjeljenje za knjževnost i umjetnost, knj. 8, Sarajevo, 1986, 312.
17. V. R. Bošković, *Odabrani članci i rasprave*, CANU, Titograd, 1978, 9.
18. Ž. Đurović, *Rječiti narator*, (u knjizi: *Čamil gora razgovora*, 147)

¹⁹ Hasnija Muratagić-Tuna, *Tamo gdje se teško živi – lijepo se govori*, Intervju, objavljen u knjizi *Čamil gora razgovora*, Pljevlja, 2001, 173.

HOMELAND LANGUAGE IN THE LITERARY BODY OF WORK OF ĆAMIL SIJARIĆ

Resume:

Our literature offers many works of art that use social background for their basis. One says about Ćamil Sijarić that he is a writer of Bihor (Sandžak), which is a natural statement because it is normal that an artist, having lived in a certain place for a certain period of time, uses all elements of their material and spiritual culture, and they serve as an artistic potential he embodies into his work. One of the most important potential, in this case, is the language. Having borrowed it from a folklore-rich environment, Sijarić planted it into his artistic expression, for he was able to establish a specific relationship between the language of his homeland and the standard language, but at the same time stay of traps of localisms. He managed to pour a large number of linguistic features of his homeland language into his work, mostly to distinguish the speech of his numerous characters.

Key words: Ćamil Sijarić, homeland language (of Bihor/Sandžki / Zeta-South Sandžak), dialectisms (phonetic, morphologic, syntactic, lexic).

Edina SOLAK

NAZIV JEZIKA U SALNAMAMA:
SISTEMSKA REFORMA OBRAZOVNOG SISTEMA
I SLUŽBENA NOMINACIJA JEZIKA U BOSNI

Sažetak: Sa tanzimatskim reformama dolazi do sistemskih reformi obrazovnog sistema u Bosni. U vrijeme Topal Osman-paše, tačnije sa otvaranjem štamparije u Bosni, počinje se više posvećivati pažnja i službenoj nominaciji jezika i njegovoj standardizaciji i kodifikaciji, kako na nivou pravopisa tako i na nivou književnog stvaralaštva. Naziv jezika u službenim glasilima Bosanskog vilajeta i u ostaloj štampi u Bosni u periodu od 1866. do 1878. godine bio je jasan – koristi se naziv „bosanski jezik“ kao jezik službenih glasila, te katkad u privatnoj upotrebi i u crkvenim školama *srpski jezik*. Ne računajući nemuslimanske škole, ako se pogleda u službene podatke vilajetske administracije u Bosni u periodu od 1867. do 1878. godine, u posljednjih desetak godina vlasti, pred austrougarsku okupaciju, na **bosanskom jeziku** nastavu je slušalo najmanje **280.000** učenika i učenica državnih osnovnih i srednjih škola. Nominacija *hrvatski jezik* sretala se u pojedinačnim udžbenicima koji su dolazili iz Slavonije i Hrvatske, a rijetko su se koristili u franjevačkim crkvenim učionicama pri kraju osmanske vladavine u Bosni. Naziv *bosanski jezik*, prema službenim podacima i dokumentima, koristio se relativno dosta i među nemuslimanskim stanovništvom, a naziv je predstavljao regionalnu odrednicu jezika koja ima dugu historiju upotrebe u svim bosanskim krajevima.

Ključne riječi: salname, tanzimatske reforme, obrazovni sistem, nominacija, standardizacija, kodifikacija, bosanski jezik.

1. Uvod

Reforme obrazovanja osmanskog školskog sistema u Bosni u drugoj polovini 19. stoljeća počele su se ubrzavati. Raniji, klasični obrazovni sistem, koji se temeljio na mektebima, medresama i školama sličnog tipa, doživljava znatne reforme. Raste broj polaznika u novim

školama. Objavljena je vilajetska *nizamnama* za Bosnu (Bosna Vilâyet Nizamnamesi), a u dodatku su upisana tri posebna člana. Prvi član odnosio se na obrazovanje. Odlučeno je da se osnuje Direkcija za opću prosvjetu (Maarif-i Umumiye Müdürügü), koja će se baviti sređivanjem poslova u vezi s naukom, obrazovanjem i upravljanjem školama koje se nalaze na području Vilajeta, da direktor bude kao i ostali direktori u centru Vilajeta,¹ te da u preciziranim okolnostima reagira inspekcija i sudstvo. U to vrijeme, 1864. godine, bosanski valija bio je Šerif Osman-paša. Pretpostavlja se da je tada, u skladu s novom obrazovnom politikom Carstva, u Carigrad na više nauke poslat Ibrahim Edhem Berbić sa grupom studenata koji su pohađali uglavnom više svjetovne, stručne škole.

Krenulo se u postupak formiranja posebne komisije koja će se baviti pitanjima i problemima primjene reforme obrazovnog sistema u Bosni. Komisija prvo 1866. godine radi pod imenom Komisija za pitanja reformi u obrazovanju (*Dā’ire-i Umûr-i İslâh-i Ma’ârif*), potom pod imenom Posebna komisija za dopunske poslove u obrazovanju (*Tezyîd-i Âsâr-i Ma’ârif İçin Komisyon-ı Mahsûsa*) od 1867. do 1871., te Vilajetska komisija za obrazovanje (*Komisyon-ı Ma’ârif-i Vilâyet*) u periodu od 1874. do 1878. godine. Od 1870. godine u Komisiji su stalno bili članovi i nemuslimani. Što se tiče mjesta učitelja, ona su bila stalna. Jedino u slučaju kršenja javnog reda i očitih pogrešaka smjenjivani su na prijedlog kontrolora rada. Katkada bi prvi učitelji (*mu’allim-i evvel*) napredovali u zvanje drugog, višeg učitelja (*mu’allim-i sâñî*) i tada bi obično mijenjali područnu školu.² U to vrijeme počinje se raditi na pojednostavljenju arebičke grafije u elifnicama / početnicama za poduku pisanju u ruždijama. Država je na početku udžbenicima pomagala muslimanske škole, nemuslimanske škole su dobijale udžbenike preko svojih konfesionalnih društava, dok su potporu dobijale finansijskim izdvajanjima iz državnog carskog budžeta preko vilajetskog budžeta za potporu reformi u obrazovanju. Tako pravoslavna škola, koju je vodila Staka Skenderova, dobija pomoć od osmanske države na preporuku jednog od kontrolora prosvjete Ahmeda Dževdet-paše. Sredstvima je finansiran i rad učitelja u spomenutoj školi za pravoslavne. Državna plaća u njenoj školi povećavana je u skladu s tadašnjim uvjetima života u Bosanskom vilajetu. Pomoć nemuslimanskim školama nastavljena je u razdoblju što slijedi. Tako je 1869. iz Istanbula u Sarajevo poslato 100.000 kuruša kao

¹ Prvi direktor prosvjete u Sarajevu je bio Mehmed Emin-efendi. Pretpostavlja se da je sudjelovao u donošenju odluke o dodatnim uredbama u bosanskoj vilajetskoj nizamnami 1864. godine.

² Takav je npr. slučaj sa Osman-efendijom, koji je 1868. godine počeo učiteljsku karijeru u Livnu, da bi je nastavio u ruždiji u Mostaru kao viši, drugi učitelj (*muallim-i sâni*).

ispomoć za potrebe nemuslimanskih crkvenih škola u Sarajevu. Poslatim parama podignuto je oko 30 nemuslimanskih škola, a novac je poslužio i pri građenju crkvenih objekata uz koje su se nalazile škole. Jedno vrijeme obustavljena je takva vrsta donacija zbog neplanskog trošenja sredstava, pa je opet kasnije nastavljena potpora za razvoj pravoslavnih, katoličkih i jevrejskih škola u Sarajevu. U škole je slata i školska oprema.

Uspješniji učenici iz ruždija slati su u Istanbul na više škole, prvo da se obučavaju u apotekarstvu, veterini i sličnim naukama, a kasnije i u drugim oblastima. Većina uspješnih učenika iz Bosne u to vrijeme imala je priliku da studira u školi *Mekteb-i Sultānī* (Galatasaraj Licej) (B.O.A., BEO. Vilayet Gelen-Giden, Bosna Giden Defteri, nr: 465, str. 9 (od 4. redžepa 1290. H.g. / 28. augusta 1873; cit. prema: Gölen 2004: 214).

Školska nastava u Bosni odvijala se na jeziku kojim su govorili stanovnici Bosne, dok su zvanični organi vlasti koristili dvojni naziv: na našem jeziku uglavnom kao *bosanski jezik* i na turskom jeziku kao *Boşnakça*³. U rukopisnim rječnicima iz prvog perioda najčešći naziv za jezik jeste *Lisan-i Bosnevi / bosanski jezik*, a kasnije se uz termin *Lisān-i Bosnevī / bosanski jezik* koristi i termin *Boşnakça / jezik Bošnjaka*. Takvu nominaciju srećemo u rukopisnim rječnicima, bilo da su autorizirani ili anonimni. Nominaciju jezika u ovom slučaju prihvatomo uvjetno. No, ono što je sigurno jeste činjenica da se nastava u reformiranom osmanskom školskom sistemu u Bosni odvijala na jeziku lokalnog stanovništva.

2. Naziv jezika u sibjan-mektebima i ruždijama nakon tanzimatskih reformi

Osnovno obrazovanje u osmanskom obrazovnom sistemu od 1824. godine otpočinjalo je sa sibjan-mektebima koje su pohađala muslimanska djeca. Pošto takvo obrazovanje nije bilo dovoljno, uvode se istodobno i reforme nastave u sibjan-mektebima, kao i nove vrste škola.

³ Prijevodni sinonim koji se koristi za riječ Boşnakça glasi *bosanski jezik* i ne može se doslovno prevoditi s turskog jezika. Iako su Turci bili navikli da uglavnom jezik svih stanovnika Bosne nazivaju "Boşnakça", u zvaničnom časopisu –"organu Vilajeta bosanskog" ipak стоји *bosanski jezik*. Moguće je da zapravo oba termina u to vrijeme funkcionišu kao sinonimi ili "sinonimni dubleti" koje je moguće ravnopravno koristiti. Sufiks -ce (ca; çe; çä) je nominalni sufiks i služi i za izvođenje naziva jezika, i Boşnakça bi doslovno značilo jezik Bošnjaka (bošnjački), ali su naši ljudi u tom periodu redovno svoj jezik nazivali *bosanskim*, te se stoga upotrebljava prijevod *bosanski* za Boşnakça, jer on to uistinu i jeste. U djelima domaćih i nekih stranih autora u literaturi od 17. do 19. stoljeća koristi se i sintagma *Bosna lisani*, a to je jezik Bosne, zatim nominacija *Bosna dili*, *Bosnaca* o čemu svjedoči npr. Uskufijev rječnik i prijevod djela *Kitabu-n-nebat (Knjiga o biljkama)* Osmana ibn Abdalmennana.

U sibjan-mektebima učilo se sljedeće: abeceda (elifba), Kur'an, ilmihal (vjeroučenje), pisanje i matematika od četiri osnovne operacije. Nastava je trajala četiri godine, a u sibjan-mektebe muška djeca polazila su sa 7, a ženska djeca sa 6 godina. Već 1868. godine u sibjan-mektebima pri-dodati su sljedeći predmeti: pravopis, korisne nauke (malumat-i nafia), geografija i aritmetika. Prema nizamnami iz 1869. temeljno obrazovanje počinje sa sibjan-mektebima, a traje: za mušku djecu od 7. do 11. godi-ne, a za žensku djecu od 6. do 10. godine. U svim selima trebali su se otvoriti sibjan-mektebi (škole za djecu). Pisane dokumente o sibjan-mektebima u Bosni srećemo u maarifskoj nizamnami – prosvjetnoj uredbi. Treba napomenuti da je od 1857. godine zvanično odobreno otvaranje osnovnih škola za sve konfesije u Bosni. U Bosni je, tako, 1873. i 1874. godine bilo 897 državnih muslimanskih osnovnih škola i 453 nemuslimanske osnovne škole za opismenjavanje djece od 6 do 11 godina.

Kod Bošnjaka muslimana nastava se odvijala na bosanskom⁴ a korištena je arapska grafija za pisanje tekstova na maternjem jeziku, kod pravoslavnih koristila se cirilica, kod katolika latinica, kod Jevreja hebrejsko pismo. Kad je Ahmed Dževdet-paša početkom 1864. godine završio kontrolu obrazovanja u Hercegovini, na ulazu u Sarajevo, kako bilježi u svojim dopisima Vladi, dočekala su ga muslimanska i hrišćanska djeca, dok je jedna "hrišćanska djevojčica" otpočela govor, hvaleći sultana Abdulaziza. U januaru 1864. godine paša je izvršio kontrolu ško-la u tadašnjem Sarajevu i bio je zadovoljan kvalitetom obrazovanja u njima. Posebno mu se svidio način obrazovanja u jednoj kršćanskoj ženskoj školi. Naime, obrazovanje u brojnim muslimanskim školama nije bilo baš na zavidnom nivou. Kada je Ahmed Dževdet-paša čuo da su tri djevojčice nastavile svoje obrazovanje u jednoj kršćanskoj školi zbog raznolikog sadržaja nastavnih predmeta, odmah je tražio da se susretne sa bosanskim valijom i da se izdejstvuje da i muslimani otvore školu sa sličnim nastavnim sadržajem. Tako je otvorena jedna muslimanska škola u starom dijelu Sarajeva u blizini pašine rezidencije, a u tu školu odmah se upisalo 60 učenica. Nastavno osoblje u školi bili su muslimani, ali i nemuslimani koji su poznavali posebne vještine potrebne za podučavanje određenim predmetima. Otvorena je i pripremna, osnovna škola nakon koje su se učenici pripremali za rad u različitim zanatskim poslovima, s naglaskom na praksi ali i na opismenjavanju i matematici, tako da se u takvu školu u Sarajevu upisalo 120 učenika. Učenici koji bi pokazali

⁴ Što se tiče jezika na kojem se odvijala nastava u sibjan-mektebima, dobar izvor za pouzdane informacije donekle može biti Ahmed Dževdet-paša, državni kontrolor prosvjetnih poslova koji je obilazio provincije u Carstvu i pisao izvještaje o reformama.

veći interes i sposobnosti odmah bi bili upisivani u više škole, ruždije (Tezakir-i Ahmed Cevdet Paşa 1991)⁵.

Ruždije se intenzivnije počinju otvarati nakon 1850. godine i imale su rang škola drugog stepena. Od 1867. godine u ruždijama su se školovala i nemuslimanska djeca. Na samom početku, prema maarifskoj nizamnami – prosvjetnoj uredbi, u svakoj kasabi sa 500 kuća pravljena je ruždija iz državne blagajne. Kasnije se mijenja kriterij i sve se više grade ruždije. Nastavni plan i program u ruždijama sastojao se od sljedećih predmeta: *mjesni jezik* (misli se na maternji jezik), opća historija, osmanska historija, geografija, gimnastika, računstvo, gramatika osmanskog jezika, pravopis i korespondencija, reformirana gramatika arapskog i perzijskog jezika, krasopis, metodologija vođenja deftera, osnove vjerskih znanosti i francuski. Nastavni plan i program ženskih ruždija sastojao se od sljedećih predmeta: pravopis i pisanje, književnost, vjeronomadstvo, račun, vođenje deftera, kratka povijest i geografija, domaćinstvo, slikanje i ukrašavanje, šivenje, muzičko obrazovanje, gramatika osmanskog jezika, arapska i perzijska gramatika.⁶

3. Brojnost učenika s obzirom na upotrebu i učenje bosanskog jezika

Prema *Bosanskim salnamama*⁷ (*Salname-i Vilayet-i Bosna, 1283 / 1866-1295 / 1877. godina*) nesumnjivo se može reći sljedeće. U Bosanskom vilajetu veliki je broj učenika za koje se sa sigurnošću može reći da su svoj jezik nazivali bosanskim jezikom. To su ponajprije učenici islamske vjeroispovijesti. Navest ćemo nekoliko konkretnih podataka iz bosanskih ruždija. Na bosanskom jeziku odvijala se nastava u gotovo svakom mjestu u Bosni.

Prema *Bosanskim salnamama* (*Salname-i Vilayet-i Bosna, 1284. H. / 1867-1868. godina*), na bosanskom jeziku nastavu je imalo, po mjestima, u Sarajevu 2.200 učenika i učenica, u Visokom 278 učenika i učenica, u Fojnici 170 učenika i učenica, u Rogatici 202 učenika i učenice, u Kladnju 236, u Višegradu 159. Iste godine na bosanskom jeziku nastavu u Čajniču pohađaju 162 učenika i učenice, a u Tuzli čak 4.019 učenika. U Gradačcu i okolini na bosanskom jeziku nastavu je imalo 4.100 učenika i učenica, a u Brčkom 1.566 učenika i učenica (sa velikim brojem

⁵ Ahmed Cevdet Paşa (1991), *Tezâkir 21-39*, Yayınlayan: Cavid Baysun, Ankara.

⁶ Prema izvještaju carskog inspektora za obrazovanje Ahmeda Dževdet-paše, u Mostaru je 1864. godine već počela sa radom jedna katolička ruždija, u kojoj se otpočelo sa učenjem osmanskog turskog jezika a nastavnik za turski jezik bio je musliman.

⁷ Bosanske salname su zvanični godišnji izvještaji Vlade Bosanskog vilajeta. Izdavao ih je Ured/Divan Bosanskog vilajeta, imale su svoje recenzente i kancelariju zaduženu za utvrđivanje zvaničnih podataka. Čuvaju se u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, Orijentalnom institutu i brojnim bibliotekama u Istanbulu.

učenica). U Bijeljini je na bosanskom jeziku nastavu slušalo najmanje 1.588 učenika i učenica, a u Zvorniku 676. U Srebrenici i njenoj okolini na bosanskom jeziku nastavu je slušalo najmanje 1.607 učenika i učenica, a u Birču 258. U Maglaju je te godine bilo svega 191 učenik, a u Banjoj Luci na bosanskom jeziku nastavu je slušalo 1.122 učenika. U Gradišci taj broj je iznosio 633, a u Derventi 400. U Tešnju na bosanskom jeziku nastavu sluša 840 učenika i učenica, a u Bihaću 2.028 učenika i učenica (sa neobično malim brojem učenica). U Prijedoru na bosanskom jeziku nastavu sluša 1.458 učenika i učenica, a u Novoselu 1.573. U Kostajnici na bosanskom jeziku nastavu sluša 900 učenika i učenica, a u Majdanu 1.170. U Krupi taj broj iznosi 1.594 učenika i učenica (vrlo malo učenica), a u Ostrošcu 3.037 učenika i učenica. U Travniku je taj broj 820, a u Jajcu 644 učenika i učenice. U Akhisaru (Pruscu) je 791 učenik i učenica, dok je u Livnu 386, u Glamoču 138, a Mostaru 530. U Ljubuškom na bosanskom jeziku nastavu sluša 213 učenika i učenica, a u Stocu 300. U Trebinju na bosanskom jeziku nastavu sluša 441, u Foči 218, u Konjicu 95, u Nevesinju 159, u Bileći 30, u Nikšiću 161, u Sjenici 120, u Novom Pazaru 726, u Mitrovici 113 i Trgovištu 53 učenika i učenice. Ukratko, u Bosanskom vilajetu 1867. godine na bosanskom jeziku nastavu je imalo najmanje 37.205 učenika i učenica, ne računajući medrese i više škole. Dakle, ako se tu uračunaju učenici medresa, ruždija i viših škola, dobija se broj od preko 40.000. Naime, do pred okupaciju u Bosni bilo je oko 40 medresa. Naredne, 1868. godine taj se broj povećava.

Ako se uzme u obzir vrijeme koliko traje školovanje u državnim osnovnim školama, kao i ostali logični parametri povećavanja broja učenika i učenica u određenom periodu, za desetak godina (1867–1878) za koje postoje sasvim pouzdani podaci, kroz školu u Bosanskom vilajetu prošlo je između 280.000 i 300.000 učenika i učenica muslimanske vjeroispovijesti. Naravno, broj učenika iz Novopazarskog sandžaka i Mitrovice relativno je mali, manji od 2.000, tako da je broj učenika muslimana koji su u spomenutom periodu završili osnovno školovanje, blizu 280.000. Ako se uzme u obzir približno tačan austrougarski popis stanovništva, po kojem je u Bosni, bez Novopazarskog sandžaka, bilo 448.613 muslimana, onda se dobije brojka da je samo u navedenom periodu kroz osnovnu školu prošlo oko 62,4% muslimanskog stanovništva. Ako se usporede podaci iz nemuslimanskih škola, vidi se da se kod nemuslimana broj djece koji idu u škole postepeno povećavao, ali je on nekada bio i po 20 puta manji od broja muslimanske djece koja pohađaju državne škole na svom jeziku. Ono što je bitno, a matematički i logički vrlo egzaktno provjerljivo, jeste to da navedena skupina bosanskih muslimana svoj jezik nije nazivala, a nije imala niti razloga da ga naziva, niti srpskim niti hrvatskim. Zvanično je on u školama *bosanski* (u doku-

mentima *bosanski*, rijetko *bošnjački*, a u verziji dokumenata na osmanskom turskom najčešće *Boşnakça*).

Zaključak koji slijedi vrlo je jednostavan: *u periodu od 1867. do 1878. godine, u posljednjih desetak godina pred austrougarsku okupaciju, na bosanskem jeziku nastavu je slušalo najmanje 280.000 učenika i učenica osnovnih i srednjih škola.* S obzirom na ranije stanje u školstvu, na kontinuirani rad mekteba, sibjan-mekteba i medresa, broj ljudi koji su se zvanično obrazovali na bosanskom jeziku mnogo je veći.

4. Zvanična upotreba srpskog, hrvatskog i jevrejskog jezika

Napominjemo da su vlasti Bosanskog vilajeta finansirali državne škole i za nemuslimane, u kojima se također slušala nastava i na bosanskom jeziku. Ako bismo ulazili u statistike nemuslimana koji su “zvanično” završavali školu na bosanskom jeziku, onda bi ukupni broj učenika koji su nastavu slušali na bosanskom jeziku bio daleko veći. No, u ovom radu ne bavimo se tim podacima. *Bosanske salname (Salname-i Vilayet-i Bosna, 1283. H. / 1866-1295/1877. godina)* kao zvanična statistička glasila Bosanskog vilajeta ostale su sačuvane, kao i brojna dokumentacija iz ruždija i drugih škola, čak i u austrougarskom periodu, a čuvaju se i danas, tako da je nova austrougarska administracija, i na osnovu postojeće dokumentacije i školske prakse mogla graditi svoju jezičku politiku, kao što je poznato: jednu od 1878. do 1907. i drugu nakon 1907. godine, prema datim okolnostima u društvu. Stoga su besmislene tvrdnje da je Austro-Ugarska, računajući i Kalaja, uvela nastavu na bosanskom jeziku. Uvjetno bi se mogla prihvatići tvrdnja da je Austro-Ugarska donekle nastavila jezičku politiku u Bosanskom vilajetu djelomično i zbog nekih odredbi samoga Berlinskog kongresa, dok se nisu stvorili uvjeti za aneksiju Bosne i Hercegovine, kad neke odredbe Berlinskog kongresa prestaju biti aktuelne i obavezujuće za austrougarski imidž na vanjskom planu. Dakako, u pravoslavnim crkvama radili su učitelji koji su predavali srpski jezik, a u samostanskim prostorijama bilo je učitelja koji su predavali prvo na bosanskom a potom na hrvatskom jeziku, tako da se nova austrougarska administracija na početku dvoumila oko naziva jezika. Zašto se na samom početku odlučila na *bosanski (zemaljski)* jezik pitanje je koje zahtijeva istraživanje rasterećeno ideoološkim konstrukcijama nacionalnih povijesti, ma s koje strane one dolazile.

Naime, u administraciji Bosanskog vilajeta stanovništvo je *konfesionalno* situirano kroz društvene i državne institucije. Čak se sreću i neki nazivi koji su osobeni samo za konfesionalne nominacije unutar Bosne, a ponavljaju se još od ranih vremena dolaska osmanske vlasti na naše prostore. U službenom glasniku / godišnjaku *Salname-i Vilayet-i Bosna*, broj 3, godine 1284. H. / 1867–1868. za nemuslimanske skupine stanovništva Bosanskog vilajeta koriste se sljedeći nazivi (samo kada se odre-

đene ličnosti nalaze u predstavničkim državnim provinčijskim tijelima i uredima, gdje zastupaju interese određene skupine): Ortodoks (ارتدوکس), Latin (لاتن), Musevi (موسی), npr.: *hodža Simo* – *ortodoks*, *hodža Salmon* – *musevi*, *Ivo efendi* – *latin* itd. Ortodoks je pravoslavac, Latin je “bosanski i dubrovački katolik”, a Musevi je jevrej. Kada se određuje vrsta škola, onda se stavlja konfesionalna odrednica: *Islam* i *Hristyan* (mektebi). Daje se i popis jevrejskih škola (*museviye mekatibi*) i učenika tih škola u Sarajevu, Travniku, Banjoj Luci, Mostaru i Bijeljini. U uredu vilajetske štamparije radi pet osoba. Direktor štamparije bio je Davičo-efendija, a prevodilac Rašid-efendija, urednik Mustafa Rifet-efendija itd. Ne spominje se izravno naziv jezika s kojih i na koje je prevodilac Rašid-efendija prevodio, ali prema drugim bilješkama iz tog perioda radi se o *bosanskom* i *turskom* jeziku.

5. Prevodioci i slagači teksta u Uredu Vilajetske štamparije

U službenom glasniku / godišnjaku *Salname-i Vilayet-i Bosna*, broj 4, godine 1286. H. / 1869–1870. počinje se koristiti i odrednica *katolik* (npr. *Ivo-efendi*, *katolik*), ali se istovremeno koristi i odrednica *latin* (npr. *Mato-aga*, *latin*), dok pri navođenju imena i zvanja u Uredu Vilajetske štamparije stoji da je poslove prevođenja na *bosanski* vršio Mehmed Šakir-efendija, da je urednik izdanja za srpski bio Miloš-efendija, a prvi slagač slova tog izdanja Stefan-efendija. Među službenicima u Hercegovačkom sandžaku u uredu koji se bavi čiftlucima radi i pisar za srpski (Sırpça katibi) Marko-efendija. Dakle, počinje se koristiti i nominacija *pisar za srpski*. S obzirom na to da je u to vrijeme Kneževina Srbija već imala razvijenu pisani korespondenciju, ukazuje se potreba da se prati štampa iz susjedstva, te da se i informacije iz Srbije prevode na turski kako bi se kroz časopise mogle predstaviti čitaocima na turskom jeziku u Carstvu.

Nadalje, u službenom glasniku / godišnjaku *Salname-i Vilayet-i Bosna*, godine 1287. H. / 1870-1871. u uredu poslova za strance (*Da'ire-i Umur-i Ecnebiyye*) direktor je Šarl-bey, vilajetski tumač Geçit-efendija, pisar za turski i prevodilac za bosanski (*Türkçe katib ve Boşnakça mütercimi*) Mehmed Šakir-efendija. U uredu Vilajetske štamparije (*Da'ire-i Matbaa-i Vilayet*) glavni urednik i prevodilac novina bio je Muhammed Šakir-efendija, slagač slova za turski jezik Kadri-efendija (njegovi pomoćnici: Ahmed-efendija, Husejin-efendija, Nurudin-efendija), urednik vilajetskih novina na *bosanskom* (*gazete-i Vilayetin Boşnakça muharriri*) sada je Miloš-efendija, glavni slagač slova za bosanski jezik (*Boşnakça baş müretteb*) jeste Stefan-efendija. Što se tiče odrednice za nemuslimanske skupine stanovništva Bosne, i dalje se koriste nazivi *ortodoks* (ارتدوکس), *latin* (لاتن), *musevi* (موسی), s tim da se pri popisu učenika u školama koriste konfesionalne odrednice: islam, rum, latin, yahudi. Kao

što se vidi, radi se o istom Milošu i Stefanu, koji su bili “slagači slova” u štampariji. Sada su slagači slova za “bosanski” jezik, a ranije su bili slagači slova za srpski jezik. Moguće je da se ovdje radi o fenomenu razvijanja novinarstva. Treba se podsjetiti da je u Sarajevu bila otvorena Sopronova štamparija (Sopronova pečatnija), koja je došla iz Zemuna. Miloš-efendija i Stefan-efendija došli su prema želji tadašnjeg prvog vlasnika i ostali su raditi u štampariji i nakon što je štamparija otkupljena od Ignjatija Soprona. U prethodnom broju *Salname* (*Salname-i Vilayet-i Bosna*, godine 1286. H. /1869-1870.) oni su stavili naziv “Srپça”. Međutim, broj koji izlazi brzo iza njega dobija glavne i odgovorne urednike u štampariji koji prave “vilajetsku cenzuru” i vraćaju službeni naziv *bosanski jezik*. Dakako, Miloš-efendija ostaje glavni urednik novina, ali na “bosanskom”, a Stefan-efendija ostaje raditi na slaganju slova u štampariji “na bosanskom jeziku”, dok glavni urednik štamparije tada otkupljene od Soprona postaje Mehmed Šakir-efendija. Pošto je ranije štamparija bila vlasništvo Soprona iz Zemuna, biva otkupljena kako bi Ured za štampanje pri Bosanskom Vilajetu i dalje slijedio službenu politiku nominacije jezika i drugih sadržaja službenih vilajetskih listova.⁸

U službenom Vilajetskom glasniku / godišnjaku *Salname-i Vilayet-i Bosna*, godine 1288. H. / 1871–1872. podaci o uposlenicima u Vilajetskoj štampariji gotovo su identični kao u *Salnami* za 1287. H. g. Dakle, u Uredu Vilajetske štamparije (*Da'ire-i Matbaa-i Vilayet*) glavni urednik i prevodilac novina također je Muhammed Šakir-efendija, slagač slova za turski jezik Kadri-efendija (njegovi pomoćnici: Ahmed-efendija, Husejin-efendija, Nurudin-efendija), urednik Vilajetskih novina na *bosanskom jeziku* (*gazete-i Vilayetin Boşnakça muharriri*) bio je Miloš-efendija, a glavni slagač slova za *bosanski jezik* (*Boşnakça baş mürettebbi*) jeste Stefan-efendija. U napomeni ispod stoji da u štampariji radi još osam osoba, šegrtka koji rade na korekturi i slaganju teksta na turskom i bosanskom jeziku. Dakle, štamparija povećava broj domaćih radnika iz Bosne i obučava ih u daljem radu. U svim narednim brojevima Vil-

⁸ Naime, treba podsjetiti na historijske događaje od 1862. do 1878. godine. U tom periodu počinje egzodus muslimanskog stanovništva iz Kneževine Srbije, prilikom čega je vršeno sistematsko uništavanje svega što je spadalo u tragove islamske kulture i civilizacije. Paljene su muslimanske („turske“) kuće, medrese, džamije, mektebi, biblioteke, hanovi, a posebno su uništavane zemljische knjige kako bi se zemlja dala novim vlasnicima, Srbima, koji su podnosili zahtjev za zemlju. U spomenutom periodu porušeni su svi islamski objekti i muslimanski domovi, a dosta muslimanskog slavenskog stanovništva pobijeno je, pokršteno ili prognano. Sve je to posljedica davanja „relativne“ samostalnosti i autonomije Srbiji od Osmanske carevine (v. Biščević 2006: 330). Navedeni događaji vjerovatno su utjecali na to da se stekne animozitet muslimanskog slavenskog stanovništva u Bosni i prema samoj nominaciji „srpski jezik“.

jetskog glasnika / godišnjaka *Salname-i Vilayet-i Bosna* nastavlja se ista uređivačka politika u pogledu nominacije jezika.

U godišnjaku *Salname-i Vilayet-i Bosna*, broj 8, godine 1290. H. / 1873–1874, kada se navode zaposlenici Ureda Vilajetske štamparije (Da'ire-i Matbaa-i Vilayet), onda se daju imena sljedećih službenika, kako slijedi: direktor Davičo-efendi, redaktor vilajetskih novina Salih Vehbi-efendi, glavni urednik novina Abdulkadir-efendija a peti po redu od pisaca na „bosanskom“ (**Bosnakça**⁹ بوسناتچه) opet je Miloš-efendija. Potom su pobrojani sljedeći radnici:

- Ahmed-efendija, slagač teksta / slova na TURSKOM (Türkçe mürettibi)
- Jovo-efendi, slagač teksta / slova na BOSANSKOM (Boşnakça mürettibi), njegov pomagač Stevo-efendi;
- Salmon-efendi, slagač teksta na HEBREJSKOM (Yahudice mürettibi);
- Todorić, glavni mašinist;
- Behram Ali-aga, litograf, njegov pomoćnik Ibrahim-aga;
- Ibrahim-aga, drugi štampar;
- Hajim-efendi, dodavač;
- Karolina, mašinist-kalfa.

Još je bilo sedam pripravnika šegrta za slaganje slova na turskom i bosanskom jeziku. Zanimljivo je da, prema Salnamama, u telegraf-hanama u Bosanskom vilajetu, odnosno u Višegradu, Novom Pazaru, Mostaru, Nikšiću, Gacku, Travniku, Gradišci, Brodu, Bihaću, Livnu, Zvorniku, Tuzli, Bijeljini i Brčkom nema napomena o nazivima za južnoslavenske jezike, ali postoji samo posebno ubilježeni izvještaci *na francuskom i drugim jezicima*, kao i činovnici koji rade u telegraf-hanama. U praksi se čini da i nije bilo nekakve posebne potrebe da se pravi razlika u imenovanju jezika kojim govore izvještaci sa južnoslavenskoga govornog područja. Nadalje, nije teško pretpostaviti kojim bi se jezikom upisali navedeni radnici telegraf-hana, budući da se radi o jako povjerljivim službenicima odanim Vilajetskoj upravi.

6. Nominacija jezika u izvještajima Ahmeda Dževdet-paše

U službene i poluslužbene izvještaje možemo uvrstiti izvještaje kontrolora centralne osmanske administracije, koji su dolazili i nadgledali tanzimatske reforme u oblasti obrazovanja. Nas posebno zanimaju izvještaji koji govore o reformama obrazovanja koje je sastavio Ahmed

⁹ U grafiji u izvornom tekstu stoji Bosnakça a ne Boşnakça.

Dževdet-paša. S druge strane, poluslužbeni izvještaj jeste izvještaj o radu i učincima misije sekretara Ahmed Dževdet-paše, koji je sastavio Vasa Pasko (Vasa-efendi). Prvo ćemo skrenuti pažnju na pisanje Vase Paska. Vasa Pasko-efendija,¹⁰ sekretar sultanskog izaslanstva koji je poslat u Bosnu, u vrijeme kad je trebao doći i Ahmed Dževdet-paša, kada govori o jezicima koje poznaje, kaže da je poznavao “slavenske jezike” i da je zato poslat na Balkan (Pasko 1958). U isto vrijeme on je bio “prevodilac” kod Ahmeda Dževdet-efendije. Kao nemusliman, Vasa Pasko pokazuje velike simpatije prema nemuslimanskom stanovništvu u Bosni.

U izvještajima osmanskoga carskog kontrolora za poslove reforme u obrazovanju Ahmeda Dževdet-paše iz 1863. i 1864. godine, u vrijeme kad je obilazio sve škole u Bosni, za nominaciju jezika isključivo se koristi naziv *Boşnakça* / jezik Bošnjaka (raznih konfesija). Navest ćemo samo jedan primjer:

“Bosna ve Hersek’te hristyanların muhâberâti **Boşnakçadır**. Fakat Lâtinler yani katolik mezhebinde bulunanlar Lâtin hurûfunu ve ortodoks mezhebinde bulunanlar İslâv hurûfunu isti‘mâl etmekte oldukları beyâniyle hatm-i kelâm olunur.” (Tezâkire No. 21; Vekâyi‘-i sene 1280).¹¹

Korespondencija kršćana u Bosni odvija se na bosanskom jeziku. Ali treba dopuniti objašnjenjem da se Latini, odnosno oni koji pripadaju katoličkom redu koriste latinicom, a oni koji pripadaju pravoslavlju “slavenskim slovima”.

U tezkiri No. 22 (iz 1280. H. g.) Ahmed Dževdet-paša opisuje dolazak inspekcije iz pravca Konjica u Sarajevo i piše kako ih je dočekala velika grupa učenika iz nemuslimanske škole, te da je jedna djevojčica iz novoootvorene hrišćanske škole pročitala vrlo lijep govor, kako to Dževdet-efendija navodi “*Boşnak lisani üzere*” – na jeziku Bošnjaka. Također prenosi da je delegacija išla poslije nekoliko dana i u obilazak Mostara, te da je djevojčica iz hrišćanske škole u Mostaru pročitala “govor na bosanskom” (“*Boşnakça bir nutuk*”). Kada su stigli do muške hrišćanske škole, govor je bio na “bosanskom” (“*Boşnakça bir nutuk*”). Poznato je da je Ahmed Dževdet-paša sprovodio dosta reformi u korist nemuslimanskog stanovništva, tako da se naziv jezika ne može pripisati eventualnoj pristrasnosti prema jednoj konfesionalnoj skupini bosanskog stanovništva koja je imala i svoje “nekonfesionalno obilježje, naziv” – Bošnjak, bez obzira kako se taj pojam tumačio danas. Ahmed Dževdet-paša opi-

¹⁰ Poznati albanski intelektualac i diplomat, činovnik u osmanskoj administraciji u 19. stoljeću.

¹¹ Ahmed Cevdet Paşa (1991), *Tezâkir 21-39*, Yayınlayan: Cavid Baysun, Ankara.

suje u tezkiri No. 22 (iz 1280. H. g.) i neke običaje u Sarajevu, spominjući i ime jezika:

“O gün biz de Vali Paşa ve ma’iyet me’murları ile birlikte seyir yerine gittik. Gördük ki bir çok kızlar el ele tutunup Boşnak lisanınca eş’ar okuyarak kendilerine mahsus ve alafranga oyunlara müşabih güzel oyunlar oynuyorlar...” – *Tog dana i mi smo sa Vali-pašom i sa službenicima koji su bili sa njim zajedno izašli na vidikovac. Vidjeli smo kako se nekoliko djevojaka drže za ruke pjevajući pjesme na bosanskom jeziku i igraju lijepe za njih specifične igre koje podsjećaju na evropske igre.*

Ilustracije radi, treba napomenuti da Ahmed Dževdet-paša, iako ima za prevodioca i sekretara nemuslimana Vasa-efendiju, za lokalni govor uvijek se koristi nazivom “bosanski jezik” a ne koristi se niti jednim drugim slavenskim nazivom za jezik. Navest ćemo i primjer Ahmed-pašina bilježenja prijevoda jedne poeme fra Grge Martića, koju je fra Martić spjevalo na “bosanskom jeziku” (“*Boşnak lisani üzere*”) povodom osnivanja bosanskog odreda vojske u to vrijeme. Pjesma je prevedena na turski jezik. Inače, za navedenu pjesmu fra Grge Martića muziku je spjevalo juzbaša Fuad-agha prema “duhu Bošnjaka”. Navedena pjesma pjevala se s muzikom kao vojna himna “bosanskog odreda carske vojske” (Tezkire No. 24, sene 1281).¹²

Ukratko, Ahmed Dževdet-efendija u svojoj kontroli obišao je čitav Bosanski vilajet i svuda spominje “bosanski” jezik. Bez obzira na samu nominaciju jezika na turskom jeziku, treba naglasiti da nominacija “bosanski” jezik, očito, sudeći i prema izvještajima i bilješkama Ahmeda Dževdet-paše, nije bila strana bosanskom stanovništvu tog vremena.

S obzirom na to da je nominacija jezika kod Dževdet-efendije mogla ovisiti o prevodiocu V. Paski, u što sumnjamo jer se Dževdet-efendija stalno sretao s ljudima i bio u administraciji koja je komunicirala u svojim odnosima s narodom i u školstvu dvojezično, zanimljiv je isti termin na turskom jeziku koji upotrebljava u svojim izvještajima. To je Boşnakça – jezik Bošnjaka, bilo da se opisuje jezik pravoslavaca ili jezik katolika, latina u Bosni.

7. Zaključak

U našoj slavističkoj literaturi vrlo se površno prelazi preko nekih zanimljivih fenomena nominacije jezika, npr. u vrijeme Topal Osman-paše. Čak i spominjanje naziva jezika u listovima koji se smatraju i službeno nazivaju zvaničnim organom Bosanskog vilajeta dosad nije

¹² Prema: Ahmed Cevdet Paşa (1991), *Tezâkir 21-39*, Yayınlayan: Cavid Baysun, Ankara.

privlačilo posebnu pažnju. Stoga smo se osvrnuli na neke zanimljivosti o nominaciji jezika iz spomenutog perioda. Administracija je kao govorni jezik najčešće spominjala bosanski (ili na tur. *Boşnakça*). U školama je najčešće, prema izvještajima osmanske administracije, prisutan bosanski, dok je u crkvenim preparandijama korišten i naziv srpski jezik. Za jezik bosanskih katolika (*Latina*) često se koristi naziv "latinski / jezik Latina" (bosanskih katolika). Da se ne bi ni potcenjivao niti precjenjivao značaj reformi obrazovanja u drugoj polovini 19. stoljeća u Bosni, dali smo i nekoliko nužnih napomena o obimu stanovništva obuhvaćenog tim obrazovnim sistemom, kao i o nekim napomenama o samoj nominaciji jezika u školama.

Izvori

1. 1. B.O.A. İ.D. (*İrade Dahiliye*), nr. 15765, 27 Şevval 1268/ 14 Ağustos 1852 arz tarihli tezkiresi
2. B.O.A., A.MKT.UM. (*Sadaret-Mektubi, Umum Vilayet*), nr. 429/89, 22 Safer 1277 / 9 septembar 1860. (arzuhal kajmakama iz Bihaća)
3. B.O.A., BEO (Bab-I Ali Evrak Odası) *Vilayet Gelen-Giden, Bosna Giden Defteri*, nr. 465 (27 Şevval 1290 / 18 decembar 1873)
4. *Salname-I Vilayet-I Bosna*, 1283 / 1866. godina
5. *Salname-I Vilayet-I Bosna*, 1284/ 1867. godina
6. *Salname-I Vilayet-I Bosna*, 1285/ 1868. godina
7. *Salname-I Vilayet-I Bosna*, 1286/ 1869. godina
8. *Salname-I Vilayet-I Bosna*, 1287/ 1870. godina
9. *Salname-I Vilayet-I Bosna*, 1288/ 1871. godina
10. *Salname-I Vilayet-I Bosna*, 1290/ 1873. godina
11. *Salname-I Vilayet-I Bosna*, 1291/ 1874. godina
12. *Salname-I Vilayet-I Bosna*, 1293/ 1875. godina
13. *Salname-I Vilayet-I Bosna*, 1294/ 1876. godina
14. *Salname-I Vilayet-I Bosna*, 1295/ 1877. godina
15. *Tezakir-I Ahmed Cevdet Paşa* (1991): *Tezakir 21-39, Yayınlayan: Cavid Baysun, Ankara*

Literatura

1. Gölen, Zafer (2004): "Tanzimat Döneminde Bosna Hersek'te Eğitim", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 52–53/2002–03, Sarajevo
2. Kreševljaković, Hamdija (1920): „Štamparije u Bosni za vrijeme turskog vremena 1529-1878“, *Građa za proučavanje hrvatske književnosti*, Zagreb

3. Nakaš, Lejla (2005): „Kulturne prilike Bošnjaka u osmanskom periodu“, u: *Jezik u Bosni i Hercegovini* (ur. Svein Monnesland), Institut za jezik u Sarajevu, Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, Oslo, Sarajevo
4. Pasko, Vasa (1958): *Bosna i Hercegovina za vrijeme misije Dževdet-efendije* (prev. C. Popović), Veselin Masleša, Sarajevo
5. Solak, Edina (2011): “Rasprave o jeziku u Bosni i Hercegovini u periodu od 1850. do 1914. godine” (doktorska disertacija u rukopisu), Pedagoški fakultet, Zenica
6. Šator, Muhamed (2004): *Jezik u BiH do 1914*, Fakultet humanističkih nauka, Mostar

LANGUAGE IN SALNAMAS: A SYSTEMATIC REFORM OF THE EDUCATIONAL SYSTEM AND THE OFFICIAL NOMINATION OF LANGUAGE IN BOSNIA

Resume:

Following Tanzimat reforms, there are systematic reforms of the Bosnian education system. At the time of Topal Osman-pasha, viz. the time when the first printing press was opened in Bosnia, more attention is being paid to the official language nomination, its standardization and codification, in terms of both orthography and literary expression. The name of the language used in official gazettes of the Bosnian Vilayet and other press in Bosnia in the period from 1866-1878 was clear- ‘bosanski jezik’ ('Bosnian language'), the language of official gazettes. Another term that was used occasionally was ‘bošnjački jezik’ (the Bosniak language), or ‘srpski jezik’ (the Serbian language), occasionally found in idiolects or Christian schools. Not counting the non-Muslim schools, if one observes the official data of the Vilayet administration in Bosnia from 1867-1878, in the last ten or so years, immediately before the Austro-Hungarian occupation, in state schools, at least **280.000** primary and high school pupils attended classes in the **Bosnian language**.

The ‘hrvatski jezik’ ('Croatian language') nomination could be found in certain textbooks from Slavonia and Croatia and was rarely used in the Franciscian classrooms by the end of the Ottoman rule in Bosnia. The term ‘bosanski jezik’ (the Bosnian language), according to official data and documents, was used rather often among the non-Muslim population, and the term represented the regional mark of the language that had a long history of usage in all the regions of Bosnia.

Key words: Salname, tanzimat reforms, education system, nomination, standardization, codification, Bosnian language.

Jasmin HODŽIĆ

O NEKIM SOCIOLINGVISTIČKIM ASPEKTIMA *HASANAGINICE*

Sažetak: Ovaj rad ima u cilju sagledati nerasvijetljene dijelove teksta balade *Hasanaginica*, i to putem upoređivanja dosadašnjih rezultata u proučavanju originalnog predloška naše najpoznatije narodne balade. Do bližeg određenja njenog stvarnog sadržaja dolazi se kroz izvođenje nekih novih zapažanja. Fokus je u analizi teksta na leksičko-semantičkom nivou, potpomognutoj novim uvidima u društveni i kulturološki okvir balade *Hasanaginica*.

Ključne riječi: balada *Hasanaginica*, jezička analiza, društveni okvir, originalni tekst, tamna mjesta

Uvod

Činjenica je da nam novija stručna i naučna literatura iz usmene bosanskohercegovačke književnosti nudi dvije neu jednačene, odnosno, različite verzije teksta balade o Hasanaginici, što je, uz podsjećanje i ukazivanje na nekoliko najnovijih istraživačkih poduhvata na temu sadržaja i originalnosti *Hasanaginice*, više nego dovoljan povod da se ovom pitanju posveti pažnja istraživača. Potvrdu veoma zapaženog interesovanja za pitanje originalnog teksta *Hasanaginice* možemo pronaći i u dijahronijskoj, i u sinhronijskoj perspektivi, već od samog pojavljivanja ove balade, pa sve do današnjih dana. Posebnu pažnju u sinhronijskoj ravni privlače temeljito razrađene dvije najnovije studije (koje se opet, u svom zaključku ne slažu po samom pitanju originalnog predloška teksta balade *Hasanaginica*), a radi se o studiji Ive Lukežić, o dijalektološkom čitanju balade (v. Lukežić 2005), te studiji Lejle Nakaš, o dvije najpoznatije varijante ove balade (v. Nakaš 2010). Novi uvid u čitanje teksta balade *Hasanaginica* postavit ćemo kroz najnoviju analizu pojedinih jezičkih osobina, ali i društvenih i kulturoloških okvira ove balade.

Društveni i kulturološki okvir jedne tragične bračne nesuglasice

Rastava supružnika ili razvod braka glavni je tematski okvir balade. Ono što je nedvosmisleno tačno i po svakom tumačenju očigledno već po samom doslovnom tekstu balade o Hasanaginici, jeste opis (fizičkog) stanja među supružnicima, koji su „rastavljeni“ još prije samog

razvrgavanja braka, a čime ova balada zapravo i počinje (slikom osamljenog šatora age Hasanage).

Dakle, prije nego što je uslijedila stvarna rastava, desila se jedna „pripremna“ ili „testna“ rastava¹, a koja je u islamskom bračnom pravu sasvim utemeljena. Naime, to da je muž na neko vrijeme napustio vlastiti dom ogleda se u činu osamljivanja s ciljem prevencije i mogućeg popravljanja/ispravljanja (većih) bračnih nesuglasica.

Ovaj postupak, gdje **muž potpuno napušta suprugu na neko vrijeme, pomaže da se situacija dovede do mogućeg rješenja** jer je to posljednji korak nakon upozoravanja i odbijanja da dijeli postelju s njom. Za vrijeme dok muž nije s njom, supruga ima veliku priliku da ponovo razmisli o cijeloj situaciji, razmisli o eventualnim posljedicama i shvati da je neizbjegjan rezultat odbijanja – **razvod** (Ebu Sulejman 2009: 44).

Nije poznato neko dosadašnje tumačenje o odvojenosti supružnika prije same odluke o konačnoj rastavi, a da je primijenjeno na tumačenje ove balade. Interesantno će biti uklopiti i uloge ostalih „ključnih“ učesnika (Hasanagine majke i sestre, Hasanaginincinog brata) u premošćavanju relacije kula – šator, u koncept „pirvremene odvojenosti“ o kojoj govorimo; gdje se možda može čisto odgonetnuti i (stidni) nedolazak „vjerne ljube“.

Ovo je **posljednji korak** koji se preduzima **prije traženja medijacije od arbitara iz porodica oba supružnika**. Ukoliko ovaj pokušaj ne uspije premostiti jaz među njima i povratiti mir, onda se obje strane moraju suočiti s mogućim izborom: '... pa ih ili velikodušno zadržati ili im na lijep način razvod dati.' (2: 229) (Ebu Sulejman 2009: 45)

Vratimo se malo stilovima balade koji govore o stidu: „Ob'lazi ga mati i sestrica, a ljubov'ca od stida ne mogla“ – a koji su po mnogo čemu karakteristični i sa stanovišta jezičke analize, odnosno, lingvistike. Uz

¹ Ova privremena rastava zove se „darb“. Dakle: Stoga *darb* u kontekstu popravljanja nesretne bračne veze i vraćanja sklada treba biti shvaćen kao „otići“ iz bračnog doma, „iseliti se“ ili „rastaviti“ od supruge. (Ebu Sulejman 2009: 45)

subjekt koji referira na Hasanaginiku (ljubov'ca) u predikatu je upotrijebljen modalni glagol *moći*, s adverbijalnom odredbom u obliku prijedložno-padežnog izraza *od stida*. Uz glagol *moći* nije navedena dopuna u vidu glavnog glagola, ali se podrazumijeva da je to glagol *obilaziti*. Postavlja se pitanje koje je pravo značenje glagola *moći* kojim se govori o *obilasku (posjećivanju)*, s obzirom na činjenicu da su modalni glagoli u osnovi polisemični, sa širokim spektrom značenja. Sam glagol *moći* može značiti *sposobnost, mogućnost, dozvolu, zahtjev*, itd. Često se glagol *moći* po značenju poistovjećuje s glagolom *smjeti*, upravo po semantičkoj komponenti *dovole* ili *dopuštanja* (zanemarujući semantičku komponentu personalne *smjelosti*, kao jednog dijela značenja modalnog glagola *smjeti*), što su kategorije koje ne zavise od subjekta na koji se taj glagol odnosi, suprotno od poistovjećivanja glagola *moći* s glagolom *znati*, po semantičkoj komponenti *sposobnosti*, ili lične (a ne opće) *mogućnosti*. Time se u stihu „A ljubov'ca od stida ne mogla“, ta *nemogućnost* o kojoj se govori može shvatiti na dva² načina: mogućnost lične prirode (kao *sposobnost*, ili *želja*; npr. *Ne mogu = Neću, ne želim*; i *Ne mogu = Nemam sposobnost*), i mogućnost opće prirode (kao *dovola, dopuštenje*; npr. *Mogu li ići? = Imam li dopuštenje / dozvolu da idem?*). Sklon sam opredjeljenju za drugo značenje, koje je opće prirode, i koje se odnosi na *zabranu* (nepostojanje dozvole) u duhu običajnih normi; a susetanje od *zabrane* je opet u direktnoj vezi sa kategorijom *stida*. Ta običajna norma u skladu je s „privremenim rastankom“ supružnika kao posljednjem i odlučujućem činu pred odluku o razvodu, a koji se ne bi ni zvao (ne bi ni bio) „rastanak“ da je supružnicima *dopušteno* međusobno posjećivanje. Ovaj privremeni rastanak traje relativno nešto duže vremena, za šta postoji potvrda već u početnim stihovima balade, u kojima imamo sliku šatora koji je u gori duže od snijega (koji se topi), ili labudova (koji će odletjeti); a šator ostaje!

Naime, slična praksa „privremenog rastavljanja supružnika“ poznata je iz primjera samog poslanika Muhammeda a. s., koji se povukao u posebnu kuću, i svojim ženama „...ponudio izbor da prihvate uvjete života koje im on može ponuditi i da ostanu s njim, ili da ih pusti i razvede se dostojanstveno od njih“ (Ebu Sulejman 2009: 45). Poslanik je pritom u osami ostao mjesec dana, što je relativno dugo vremena (v. Ebu Sulejman 2009).

Nije li i Hasanaga u gori zelenoj osamljen, u svojoj posebnoj kući? Zanimljivo je da se u slučaju „privremenog napuštanja“ govori i o „arbitrima iz porodica oba supružnika“, kao medijatorima. Nisu li „medijatori“ u slučaju Hasanaginice odigrali veoma važnu ulogu?! Nakon neuspjele medijacije uslijedila je „knjiga oprošćenja“.

² Radi se o razlici između epistemičke i deoničke modalnosti.

No, postavlja se pitanje zašto je Hasanaga u ranama ljutim i kake su to rane? Fizičke ili duhovne? „Već sam početak pjesme (...) upućuje na ranjeno osjećanje junaka, prirodnog, plahovitog, **čije je i srce ranjeno**, tako da on nosi ranu na sebi i u sebi“ (Buturović i Buturović 2000: 10). Nije li ta rana na srcu neka eventualna ljutnja³ upućena Hasanaginici? Možda zbog neke njene krivnje?

Postoji jedna porodična predaja (koju mi je 2003. saopćila A. H. iz Konjica) da su u familiji kojoj po rođenju pripada Hasanaginica ustvari sve žene ters⁴ (a imaju mlađež pod lijevom dojkom; motiv iz drame, za koji ne znamo je li stariji po drami ili po narodnoj predaji?!). Kao praktični dokaz, preneseno mi je da po jednoj predaji nastanak balade o Hasanaginici možemo vezati upravo za ovaj podatak. Naime, da bi se prikrili njeni tersluci, ispjevana je poznata balada⁵. Međutim, ovdje se radi o (žalosnoj!) pjesmi iz perspektive same Hasanaginice, koja je, ne slučajno, označena kao „plemenita“.

Pojedine leksičko-semantičke nedoumice

Određene nedoumice u čitanju teksta balade „Hasanaginica“ javile su se zbog ondašnjeg latiničnog zapisa prilagođenog talijanskom pra-

³ Opširnije o „ljutim ranama“ kao oznaci „unutarnjeg boja“ govori se u Mahmutčehajić (2010): “Rane u kojima boluje u šatoru na gorskoj strani su zadobivene u nekoj maloj vojni. Nema predaha u malim vojnama u kojima nisu pokrenute velike vojne. Te su velike vojne u jastvu između dviju neizmirljivo zaraćenih strana – jastva koje navodi na zlo i jastva koje prekorava“ (Mahmutčehajić 2010:77). Mahmutčehajićevo tumačenje preuzima i Dizdar (2011): „Dakle radi se o samo jednom šatoru u gori, što ukazuje na Hasan-agino vjerovatno svojevoljno osamljenje. Praksa naime pokazuje da čovjek teži osamljenju onda kada ima određene dileme, nedoumice, tj. onda kada vodi svoj „veliki boj“. Između ostalog, i sve tradicijske predaje prenose priče o poslanicima i svetim ljudima koji su se često osamljivali tražeći odgovore na pitanja i probleme sa kojim su bivali suočeni“ (Dizdar 2011: 98)

⁴ „Navodno, Hasanaginica je bila ters žena, koja nije prezala ni od fizičkih obračuna s agom, sa svekrvom, te cijelom njegovom familijom. To je bio osnovni i jedini razlog zašto su je vratili njenim. Međutim, i pored te svoje ters prirode, bila je izuzetno lijepa žena i veoma brzo je ponovo isprošena, i to za imotskog kadiju. Uglavnom, kada su je vodili na konju kroz Hercegovinu, koliko je bila lijepa, svi su se čudili i govorili 'mašala', ali kad bi čuli da je već vraćena i da je ovo njen drugi brak, govorili su: 'Mašala, lijepa li je, samo da nije ona što je Hasanagu biljom (cjepanicom) bila (tukla) i gadala.' Također, pričali su mi i da je imala ispod lijeve dojke mlađež, te da su ga imale i imaju sve žene iz njene porodice. A, navodno, taj biljeg imaju baksuz žene.“ (Po kazivanju A. H. iz Konjica.) Pitao sam da mi se iz ženske perspektive objasni priroda ovih obračuna i provokacija iza kojih стоји Hasanaginica. Dobio sam odgovor da u mogućem objašnjenju stvarne prirode njenog tersluka i baksuzluka ustvari može stajati komentar da se Hasanaginica kao svjesna svoje izuzetne ljepote zapravo uobrazila, osjetivši se nadmoćnom, čime je sebi dozvolila povremene ispade, baksuzluke i provokacije, kao dokaz svoje nadmoćnosti.

⁵ Mada se, s obzirom na opredjeljenje narodnog kazivača da ne istakne glavni motiv sukoba, on i ne mora dovoditi u vezu s prikrivanjem sramote.

vopisu, ali i uslijed mnogobrojnih grešaka prisutnih u samom zapisu pjesme. Također, određene nedoumice mogu da se javе i poređenjem dva najpoznatija varijantna zapisa ove balade, „Splitskog rukopisa“ i Fortisovog rukopisa, kojima se može dodati Vukova inačica, koja je u spremi s Meštrovićevom varijantom balade (v. Isaković 1975).

Dva su ustaljena čitanja balade u savremenoj percepciji i zapisu njenog teksta kod nas, onaj Muniba Maglajlića (v. Maglajlić 1995) koji ćemo označiti kao (M), i onaj Đenane Buturović (v. Đ. Buturović i L. Buturović 2000), koji ćemo označiti kao (B).

Glavne razlike u čitanju su sljedeće: *nisu sn'jezi, nit su labudovi* (B) : *nit' su snjezi, nit' su labudovi* (M), *da vrat lomi kule niz pendžere* (B) : *da vrat lomi kuli niz pendžere* (M), (...)?⁶ (B) : *ter se vješa bratu oko vrata* (M), *dug potkljuvac nosi na djevojku* (B) : *dug pulduvak nosi na djevojku* (M), *dve je čerce s pendžera gledaju* (B) : *dvi je čerce s pendžera gledahu* (M), *a dva sina prid nju ishodaju* (B) : *a dva sina prid nju izhodahu* (M), *tere svojoj majci govoraju* (B) : *tere svojoj majci govorahu* (M), *vrati nam se, mila majko naša* (B) : *svrati nam se mila majko naša* (M), *da mi tebe užinati damo* (B) : *da mi tebi užinati damo* (M), *svakom sinku nozve poznaćene* (B) : *svakom sinku nože pozlaćene* (M), *njemu šalje u bošće haljine* (B) : *njemu šalje u bošći haljine* (M).

Negacije u Fortisovom „Ni-fu fnjezi, nit-fu Labutove“ formalno se mogu čitati kao *nisu* : *nit su*, ali će upotpunjeno sintaksičkog paralelizma tražiti drugu varijantu, *nit su* : *nit su*, a posebno s obzirom na eliziju glagola kod zavisne rečenice u nastavaku „Nego šator age Hasanage“. Kod primjera *kule* : *kuli*, opredjeljujem se za vjerovatniji dativni oblik. Dilema *vrati nam se* : *svrati nam se* uvedena je vjerovatno s obzirom na kratku vremensku komponentu u značenju glagola *užinati*. Međutim, Fortisov tekst jasno donosi „Vrati-nam-fe“. Kod diskutabilnih oblika *gledaju*, *ishodaju*, *govoraju* naspram *gledahu*, *ishodahu*, *govorahu*; po svemu sudeći se treba opredijeliti za drugi izbor, odnosno, za treće lice množine imperfekta.⁷

Velika je nedoumica šta je Hasanaginica darivala svojoj djeci. Jasan je stih koji kaže da kćerima daje po jednu „čohu do poljane“, međutim, za darove sinovima nemamo jasnu potvrdu o čemu se zapravo radi. Dilema je i s malim u bešici sinkom, da li je dobio „uboške“ (sirotinjske) ili „u bošći“ *haljine*, a za dva starija sina da li su dobili „nože/noževe“ ili „mestve / nazuve“ *pozlaćene*. U stvarnosti je vjerovatnoća da se metal

⁶ Vjerovatno greškom ispušten cijeli stih.

⁷ Jer se u prvoj varijanti može pomisliti da se radi o prezentu, gdje se oblik *gledaju* (s *pendžera gledaju*) i uklapa, ali nikako i druga dva: **prid nju ishodaju*, **majci govoraju*.

pozlaćuje, no, poznato je itekako i pozlaćivanje odjeće takozvanim zlatnim vezom. Međutim, s obzirom da je većina darova djeci u vidu odjeće, vjerovatnoća je veća da i treći poklon bude odijevni predmet, tj. odjeća, odnosno, obuća u konkretnom slučaju. Što se tiče *sina u bešici*, moguća su i logična oba slučaja; da mu se u *bošči* pošalju *haljine*, posebno imajući u vidu moguće adverbijalno značenje spornog izraza, ali se, rukovodimo li se Fortisovim prevodom na talijanski, možemo odlučiti i za pridjev *uboški*, koji opet nije u kontradikciji s begovskim imovinskim stanjem i društvenim položajem, jer se smisao riječi sirotan/sirotica (koja se spominje i u drugim dijelovima teksta, ali i u našoj narodnoj poeziji inače) odnosi na djecu bez roditelja.

Još jedna vrsta odjeće izazvala je mnogo polemika. Radi se o velu koji je u baladnom tekstu označen kao *pulduvak* (potkljuvac), za što su se nudila različita objašnjenja. Bez ulaženja u veće rasprave, smatram bitnim napomenuti da se za „ukrašeni mladinski veo“ može naći izraz *pulli-duvak*⁸ (v. Isaković 1995), a također i po citatu: „Kad mlada poručuje: *dugh podcluvac, dug podkluvak* (*S*) ona misli na uobičajeni rekvizit u tim prilikama a to bi bio *pul(i)duvak*, dakle, ne običan, već ukrašen duvak, što je bila privilegija imućnijih“ (Isaković 1975:431).

Stih „U rodu je malo vrijeme stala“, uzimajući u obzir varijaciju „Splitskog rukopisa“ i Fortisovog teksta: *ne nedjelju / ni nedjelju*, mogao bi imati dva sasvim oprečna značenja. Zaista, slijed „malo, ni toliko“ jeste logičan, no postoji sasvim uobičajena upotreba priloga „malo“ u svom suprotnom značenju, kao „mnogo“, tipa: „To će malo da sačeka“, gdje se, ako je akcenat na glagolu (a ne na prilogu), prilog „malo“ shvata kao „malo više“. Uputno je u Fortisovom zapisu primijetiti i oznaku dužine na upotrijebljenom glagol: „stâla“. Dakle, Fortisov zapis donosi izraz „ne nedjelju dana“, koji se može čitati doslovno kako i piše⁹, na šta su upućivali i drugi istraživači, a posebno R. Mahmutčehajić (2010). Isti autor uslijed svog zadanog gnostičkog okvira u tumačenju balade, donosi i nove nedoumice. U tom smislu posebno je istaknuta (i važna) sintagma „srce argiasko/ardžasko“- kojom se po Mahmutčehajićevom tumačenju

⁸ Pulli-duvak – Da divoći pulli duvak snimam! *Nar.pj.* 1902, 31; *Biser* 1912, 20; *Nar. pj.* 1970, 167, duvak, mladinski veo ukrašen žutim metalnim kolutićima –pulama, pucama, up. pulan-duvak. Također, *pulja-duvak* – Pulja duvak turen na devojku, *Međedović* 1935, 214. (Isaković 1995: 260).

⁹ Mada, prije će biti da je riječ o različitim grafijskim rješenjima potpuno iste semantike, kao što je opozicija dvi, gore: gori, tebe: tebi, i sl. Također, imamo dokaz u samom tekstu da se po vremenu „ni/ne nedjelju dana“ zapravo označava prošnja, odnosno, vrijeme prošnje, a ne vrijeme dolaska svatova. Jer, kadija je pokupio svatove kad mu je došla „bijela knjiga“ od bega Pintorovića; a nije naznačeno kad je ova knjiga poslana. No, prije samog slanja, beg je već svoju sestru „dao“ kadiji; ali se ovaj potez po svemu odnosi na pristanak nakon prošnje, koja se direktno i spominje u kontekstu protoka vremena nakon vraćanja Hasanaginice svome rodu.

različitost u srcima dvaju (bivših) supružnika ogleda u pripadnosti različitom vjerozakonu¹⁰, a što je s obzirom na naše tumačenje „rana ljudi“ označeno kao nemoguće. Uputno je značenje riječi „arđaskoga“ tražiti u odnosu na glagol (značenje glagola) u predikatu date rečenice (a to je izraz „neće smilovati“).

Potraga za originalom

Mnogo je puta naznačena velika sličnost „Splitskog rukopisa“ i Fortisovog zapisa *Hasanaginice*, kao što su naglašavane i razlike među njima. Diskutovalo se o tome koji je tekst ustvari bliži originalu, i da li se Fortis u svom zapisu koristio predloškom rukopisa iz Splita, ili je čak bilo i obratno? Diskusija je posebno zanimljiva i s obzirom na „ijekaviziranu“ Fortisovu varijantu u odnosu na čistu ikavsku verziju balade koju nudi rukopis iz Splita.

Kad je u pitanju sami jezik balade, iz nekoliko Fortisovih napomena mogu se izvesti zaključci da se tu zapravo radi o bosanskom narječju, za razliku od primorskog ilirskog. Je li to ista pohvala jeziku koju je dao i hrvatski isusovac Jakov Mikalja, ili hrvatski pjesnici Andrija Kačić-Miošić, Matija Antun Reljković, i drugi? Da li je to jezik i prve štokavske gramatike, isusovca Bartola Kašića? Posebno je zanimljivo kako je Kašićeva gramatika nastala, te kako i zašto je povezana s bosanskim jezikom? Interesantan je malo poznat podatak da se prva ideja o zajedničkom jeziku svih Južnih Slavena veže upravo za bosanski govor. Od 1557. do 1563. godine u Urahu (Slovenija) postojao je zavod za štampanje biblijskih protestantskih knjiga. Zavod je vodio Primož Trubar, štampajući knjige na bosanskom jeziku. „Zato se jedino knjige prevedene na bosanski jezik mogu, po mišljenju Trubara, čitati i razumjeti u čitavoj Hrvatskoj, Dalmaciji, Bosni, Srbiji i Bugarskoj, mada se neke riječi i slova neće svakome sviđati, budući da Hrvati i Dalmatinci govore nekoje riječi drugačije od Bosanaca i Srba“ (Gajević 1999: 69). O daljnjoj sudbini ovog velikog poduhvata, D. Gajević kaže:

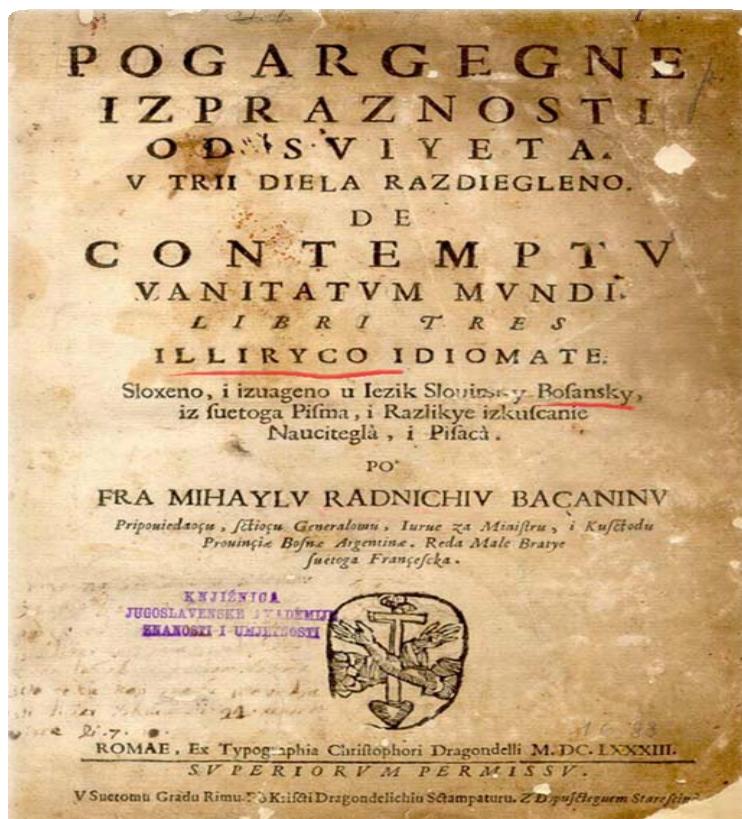
U skladu s ovakvom Trubarevom koncepcijom, pristupilo se u pomenutom biblijskom zavodu prevođenju i štampanju knjiga na bosanski jezik. Te knjige su trebale da doprinesu širenju protestantskog pokreta među Južnim Slavenima. Pošto je ovaj pokret vrlo brzo ugušen u svim južnoslavenskim zemljama, zahvaljujući energičnoj akciji katoličke crkve, pomenute knjige se ni-

¹⁰ Gdje se na Hasanagu gleda kao na pokrštenog muslimana.

su mogle ni širiti ni preštampavati. (...) Ali, ideja o tom i takvom jeziku ipak se nije ugasila. Nju je jednostavno preuzela katolička crkva i iskoristila, kao što ćemo vidjeti, za svoje protivreformacijske ciljeve i potrebe. (Gajević 1999: 69).

I tako je prva štokavska gramatika povezana sa širenjem vjerske misli katoličke crkve, jer je najlakše bilo na najrasprostranjenijem i najpopularnijem idiomu proširiti svoje ideje. Tako je isusovac Bartol Kašić angažovan da napravi prvu štokavsku gramatiku.¹¹

Da su knjige na bosanskom štampane u Rimu (kao i prva štokavska gramatika) pokazuju i primjer knjige franjevca Mihovila Radniča, na čijoj naslovnici piše: „Ilirski idiom, složeno i izrađeno u jezik Slovenski Bosanski“ (Radnič 1683). Donosim i fotografiski zapis naslovne stranice:

Pogardjenje i ispravnost od svijeta (Rim, 1683.)

¹¹ Sjetimo se uloge misije Ćirila i Metodija za jezik Južnih Slavena.

O jeziku i originalnom tekstu *Hasanaginice*, odnosno, o poređenju „Splitskog rukopisa“ i Fortisovog teksta, napisane su tri vrlo iscrpne studije, a to je prije svega studija Asima Pece (v. Peco 1974, tj. Peco 2007), zatim studija Ive Lukežić (v. Lukežić 2005), te studija Lejle Nakaš (v. Nakaš 2010). U poređenju dvije najpoznatije varijante *Hasanaginice* kao osnov kontrastivne i komparativne analize uzimaju se grafijske i fonetske osobine rukopisa. Zapaža se da Splitski rukopis „pokaže više dosljednosti i grafijske ujednačenosti nego što je to slučaj s Fortisovim tekstom“ (Peco 2007: 83), odnosno da je grafija Splitskog rukopisa „znatno uprošćenija i konsekventnija“ (Peco 2007: 84). Isto tako, razlika među ovim rukopisima je u načinu označavanja prozodijskih obilježja teksta. „U Splitskom rukopisu često se posebno obilježavaju i dugi i kratki slogovi, i to dugi znakom koji mi upotrebljavamo za neacentovanu dužinu, a kratki udvajanjem narednih suglasnika“ (Peco 2007: 86). Fortisov tekst nema udvostručavanja suglasnika, osim „u dva slučaja“ (Peco 2007: 85), iako je poznato Fortisovo objašnjenje „da slova nije podvostručavao jer je želio da se drži ortografije najstarijih, slavonskih rukopisa“ (Peco 2007: 87); a što se tiče oznake za dužinu, imamo zaključak da se „dugi slogovi kod Fortisa, takođe, rijetko obilježavaju posebnim znakom; i to znakom našeg dugosilaznog akcenta“ (Peco 2007: 86), a što se pak kratkog akcenta tiče, „Fortisov tekst ima dva puta upotrijebljen i znak našega kratkouzelnog akcenta“ (Peco 2007: 86). U zaključku o odnosu ova dva teksta Peco kaže da sve ovo govori „da Fortisov tekst nije imao za uzor Splitski rukopis. Da je to bilo tako, trebalo bi očekivati da se i ova osobina Splitskog rukopisa na neki način odrazi i u Fortisovom tekstu“ (Peco 2007: 87), međutim, po grafijskim osobinama ovi se tekstovi bitno razlikuju. Također, Peco uzima u mogućnost i suprotno mišljenje, pa tvrdi: „Da je Fortisov tekst nastao na osnovu Splitskog rukopisa, on bi bio lišen i mnogih drugih nepreciznosti, kako grafijske tako i fonetske prirode. Čak bi se moglo reći da je prepisivač pjesama Splitskog rukopisa imao pred sobom Fortisov tekst koji je svjesno i ikavizirao i ispravljao“ (Peco 2007: 87-88). O zapisivačima pojedinih rukopisa (Splitskog i Fortisovog) također ima različitih mišljenja. Važi zapažanje da je „Pisar Splitskog rukopisa dobro poznavao tadašnju grafiju i fonetiku“ (Peco 2007: 87), ali Peco tvrdi i da se „za zapisivača Fortisove verzije ove balade to ne bi moglo reći“ (Peco 2007: 87). Međutim, prema mišljenju I. Lukežić (2005) nedvosmisleno stoji da:

Samo filološki vrlo obrazovane osobe mogle su korektno prenijeti hrvatski tekst nastao u 17. ili 18. stoljeću na pisma prilagođena stotinama godina starijemu hrvatsko-me jeziku. I obrnuto: samo su jezični znalci

bili kadri prenijeti isti taj tekst s glagoljice i cirilice na latiničku grafiju i ortografiju kada se primjenjivala u južnoj Hrvatskoj u 18. stoljeću.

A prethodni citat se odnosi na Fortisov tekst. Zato se Pecin stav o nepreciznosti Fortisovog teksta kao dokazu originalnosti i ne mora uzeti kao opravdan, jer i obrnuto je sasvim moguće. Isto tako, L. Nakaš (2005) veli:

Mora se odati priznanje Fortisovom poznavanju konzervativne ortografije cirilice i glagoljice: u bilježenju v̄ tamо gdje u svom zapisu upotrebljava u, bilježenju jora i jera, u upotrebi grafema (št), ili pak u bilježenju grafema jeri na etimologiski opravdanom mjestu (by). Zadivljujuće je Fortisovo nepogrešivo bilježenje grafema jat, čak i u lokativu (v̄ go r̄ zelenoi) i njegovo uravnoteženo očitavanje sekvencom je u konačnom latiničnom zapisu (u gorje zelenoj, u bešicje) (Nakaš 2005)

Lukežić (2005) je uradila transliteraciju i transkripciju prva četiri stiha koja se u tri varijantna zapisa daju u Fortisovoj bilješci, iz čega se izmeđustalog zaključuje da „Isti stihovi transliterirani iz predloška pisanoga morlačkom rukopisnom cirilicom mogu se transkribirati samo jednoznačno. Ta transkripcija odražava ikavicu Dalmatinske zagore u 18. stoljeću“ (Lukežić 2005), i „Budući da je Fortisova varijanta jekavska, nije nastala prijepisom iz predloška pisanoga morlačkom rukopisnom cirilicom“ (Lukežić 2005). Iako sam Fortis tvrdi da se malo udaljio od morlačke varijante (koja sadrži više istine o izgovoru), treba upozoriti da to ne znači i da nije imao predložak zapisa na morlačkom rukopisu (koji ćemo ovdje zvati bosančica¹²), pa da se tako zaključi da je Fortis pred sobom imao npr. Splitski rukopis. Fortis nedvosmisleno navodi da se malo udaljio od morlačke varijante, što ustvari može značiti samo prepravku, odnosno, npr. ijekavizaciju, a nikako ne navodi na pomisao o nekom drugom originalnom, npr. Splitskom rukopisu. Dalje se u I. Lukežić (2005) tvrdi da je „Fortisov tekst transkribiran pretežno s glagoljice,

¹² Grafijski sustav novije morlačke rukopisne cirilice (danas poznatije pod imenima hrvatska cirilica, te bosančica ili bosanska cirilica) odgovara novijemu stanju u hrvatskome jeziku općenito (i u književnojezičnome i u organskojezičnome pogledu). (Lukežić 2005).

uz zagledanje i u morlačku varijantu“, a ovaj zaključak temelji se prvo na isključenosti bosanične (morlačke) varijante, nakon čega ostaju stara cirilica i glagoljica, te odbacivanjem cirilice preko dokaza u pisanju (transkripciji) riječi *okopnjeli* (cirilična) i *okopnuli* (*glagoljična i bosa-nična varijanta, kako stoji i kod Fortisa*), što je besmisleno (prvo isključiti pa uključiti mogućnost bosanične ili morlačke varijante). Tačno je da Fortisova *Hasanaginica* nije stvarni original, jer: „Fortis je ovu baladu, i to se zna, dobio od nekog svog prijatelja. Dakle, nije je sam čuo iz usta narodnog pjevača. (...) To je i razlog zašto se nije sačuvala izvorna verzija *Hasanaginece* u tim krajevima, i zašto su do Fortisa stigla deformisana i lična imena i neka druga mjesta u ovoj baladi“ (Peco 2007: 68). Ovaj citat L. Nakaš osporava i tvrdi da je način na koji Peco rezimira Murkove stavove itekako problematičan pa upućuje na originalni Murkov tekst.¹³

Navedeni citat pak upućuje da bi se pod originalnim predloškom *Hasanaginece* (ipak!?) mogao pojaviti i *Splitski rukopis*:

Splićanin Julije Bajamonti, bio je pak skupljac, poznavatelj i prevoditelj na talijanski narodnih hrvatskih pjesama, poznavatelj starije dubrovačke i bosanske književnosti i crkvenoslavenskoga jezika, znalač morlačkoga kurziva, čijoj je ostavštini pripadala i ikavска varijanta Asanaginice (Splitski rukopis), vjerojatno izvorno pisana morlačkim kurzivom. **Od njega potječe i prijepis prvih četiriju stihova morlačkim kurzivom u Fortisovoj bilješci**, a vjerojatno je on bio Fortisovim redaktorom za čitanje Asanaginece dubrovačkom jekavicom i za grafijsko-ortografsko prenošenje u latinicu (Lukežić 2005).

No, L. Nakaš zapaža da Peco nije bio sasvim u pravu ni kad je Fortisovom tekstu u odnosu na Splitski rukopis pripisao više grešaka: „Orthographic and graphic decisions are not as laudable in the Split Manuscript as Peco claims, undermining Fortis's version. The text itself shows the

¹³ Što mi je saopćeno u privatnoj prepisci. Original Murkovog teksta o Hasanaginici može se naći na:

[\(20.maj 2013.\)](http://www.archive.org/stream/sitzungsbericht103stuoft#page/436/mode/2up)

exact opposite¹⁴“ (Nakaš 2010: 292) a pronalazi i druge tipove primjera u kojima je Fortisov tekst bliže orginalu: “Let us look, then, at the evidence for the edited version being closer to the original performance than the Split Manuscript is¹⁵“ (Nakaš 2010: 298), up. sinkom/s sinkom, mimo dvora/mimo dvore, haljine / haljinu, šator/čador, u rumena lica / srid rumena lica, a u knjizi lijepo te moljaše/a u knjizi lipo se moljaše, sina / sinca, i sl. (v Nakaš 2010:298-300). Tako za Splitski rukopis L. Nakaš (2010) tvrdi da postoji mogućnost da je i Splitski rukopis Fortisovo autorstvo, kao varijacija u seriji kopija pred objavljivanje u njegovom djelu *Put po Dalmaciji*.

Sve ovo upućuje da još uvijek imamo oprečne stavove, odnosno, da nemamo uvjerljive dokaze za objašnjenje stvarne prirode povezanosti Splitskog rukopisa i Fortisovog teksta.

Zaključak

Uvid u novo čitanje teksta balade *Hasanaginica* omogućen je najnovijom analizom pojedinih jezičkih osobina, ali i društvenih i kulturno-jezičkih okvira ove balade, posebno s obzirom na objašnjenje „privremene rastave“ (darb) supružnika, kao posljednjem koraku pred odluku o razvodu braka, što je centralni motiv u *Hasanaginici*, a što do sada nije bilo uočeno kao mogućnost za tumačenje sadržaja balade, ili za objašnjenje nekih ključnih pojedinosti u tekstu, kao što je već toliko tumačen *stid Hasanagine ljube*. Ovaj rad daje i neka nova objašnjenja takozvanih „tamnih mjesta“ u tekstu naše najpoznatije balade, kao i komentar na njena dva ustaljena varijantna čitanja kod nas.

Literatura

1. Abdulhamid A. Ebu Sulejman (2009): *Bračne nesuglasice: vraćanje ljudskog dostojanstva posredstvom viših ciljeva*, Ženski edukativni centar Nahla, Centar za napredne studije CNS: Sarajevo
2. Alija Isaković (ur) (1975a): *Hasanaginica 1774–1974: prepjevi, varijante, studije, bibliografija*, Zbornik. Svjetlost: Sarajevo
3. Alija Isaković (1975): „*Hasanaginica: Tumačenja*“, u: Alija Isaković (ur) (1975a): *Hasanaginica 1774–1974: prepjevi, varijante, studije, bibliografija*, Zbornik. Svjetlost: Sarajevo

¹⁴ Ortografska i grafijska rješenja nisu za svaku pohvalu u Splitskom rukopisu kako Peco tvrdi, kvareći Fortisovu verziju. Tekst sam po себи pokazuje suprotno.

¹⁵ Pogledajmo onda dokaze da je prerađena verzija (Fortisova) bliža originalnoj izvedbi nego Splitski rukopis..

4. Alija Isaković (1995): *Rječnik bosanskoga jezika (Kasakteristična leksika)*, Bosanska knjiga: Sarajevo
5. Asim Peco (1974): *Neki problemi 'Hasanaginice' sa posebnim osvrtom na njenu osnovnu varijantu*, Nučni sastanak slavista u Vukove dane, Beograd, knj.4. str. 339–360. (Također 2007. u: Jezik književnog teksta, Sabrana djela VI, 63–95)
6. Dragomir Gajević (1999): *Litterature in Bosnia and Herzegovina till 19th Century in South Slav Context*, Research Support Scheme
7. Đenana Buturović i Lada Buturović (ur.) (2000): *Antologija bošnjačkih lirskonarativnih pjesama - balade i romanse*, Svjetlost: Sarajevo
8. Iva Lukežić (2005): *Dijalektološko čitanje Fortisove Hasanaginice*, Čakavska rič. Polugodišnjak za proučavanje čakavske riječi. Vol. XXX, No. 1-2.;
9. Lejla Nakaš (2010): *The ballad of Hasanaginica: Fortis redaction and the Split Manuscript*, Časopis Forum Bosnae, 51, 289–313., International Forum Bosnae: Sarajevo
10. Lejla Nakaš (2005): *Jezički izraz usmenog stvaralaštva Bošnjaka*, u: Sven Monnesland ur. (2005): *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Institut za jezik: Sarajevo, Institut za istočnoevropske i orijentalne studije: Oslo
11. Munib Maglajlić (1995): *Usmena balada Bošnjaka*, „Preporod“ i „Oslobođenje“, Sarajevo – Ljubljana
12. Nerin Dizdar (2011): *Semantički i sociolinguistički aspekti engleskih prevoda balade „Hasanaginica“*, Magistarski rad u rukopisu, Fakultet humanističkih nauka: Mostar
13. Rusmir Mahmutčehajić (2010): *Tajna Hasanaginice*, Buybook: Sarajevo

ON SOME SOCIOLINGUISTIC ASPECTS OF “HASANAGINICA”

Resume:

This paper aims to examine the so called “dark places” in the text, through the comparison of results in the study of the original template of our most famous folk ballad. By making some new observations, we try to come closer to determination of its real content, as is currently possible. The focus is on the analysis on the lexical-semantic level, with some new insights into the social and cultural framework of ballad *Hasanaginica*.

Key words: ballad „Hasanaginica“, linguistic analysis, social framework, the original text, the „dark places“

Alen KALAJDŽIJA

KONKURENTNOST BESPRIJEDLOŠKOG DATIVA U EPSKOM DISKURSU

Sažetak: U radu se apostrofira izuzetno značajan utjecaj dativa u generiranju epskih pjesama koje su kao izvor poslužile iz Hörmannove zbirke bošnjačke usmene epike. Dativ je, prema nalazima istraživanja, posebno istaknut u različitim kategorijama, zahvaljujući prije svega djelovanju zakonomjernosti epske poetske formule i generiranju metričko-versifikacijskih modela zasnovanih na epskom desetercu. Na taj način primjećuje se zamjenjivanje dativom upotrebno uobičajenih sintaksičkih konstrukcija i modela zasnovanih na principima rekcije, koji postaje svojevrsni ekonomizator pojedinih tipova sintagmi i drugih konstrukcija, shodno zakonitostima deseterca. Međutim, u radu se dolazi do zaključka da specifična upotreba navedenog dativa ne mora samo imati bitniju vezu s epskom formulom, već su posrijedi složeni stilski i semantički procesi. U radu se pokušavaju objasniti navedeni modeli zamjenjivanja drugih padežnih konstrukcija dativom, te ukazati na principu takvog djelovanja zamjenjivanja.

Ključne riječi: padež, dativ, supstitucija, sintaksa, epski diskurs

Uvod

U sintaksi padeža poznata je pojava supstituiranja tj. zamjenjivanja nekih padežnih oblika drugim. Pod zamjenjivanjem padežnih oblika ne misli se na puko uzimanje pojedinih sintagmatskih konstrukcija koje se zasnivaju na principu izbora stilske ili semantičke nijansiranosti ili pak formalnogramatičke zakonomjernosti vezane za rekciju riječi, već se pod ovim principom podrazumijeva zamjenjivanje uobičajenih i najčešće gramatički projiciranih konstrukcija koje se pri tome ne zasnivaju primarno na izboru stilskih, semantičkih ili gramatičkih formulacija, odnosno koje se zasnivaju na nužnosti odabira pojedinih konstrukcija s dativom, što se prije svega zasniva na principu epske poetske gramatike. U tom smislu, u gramatikama bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika (up. Stevanović 1986; Minović 1987; Težak–Babić 1994; Vajzović–Zvrko 1994) opisana je mogućnost zamjenjivanja nominativa tzv. epskim vokativom u kategoriji popunjavanja pozicije subjekta ili leksičkog jezgra

imenskog predikata.¹ Jasno je da je mogućnost zamjenjivanja nominativa vokativom produkt djelovanja epske poetske formule zasnovane na de-setercu gdje se nedostatak sloga kompenzira upotrebom riječi u vokativu koja dolazi uobičajeno i po zakonomjernostima gramatičkih principa u nominativu. Svakako da je mogućnost kompenziranja nominativa vokati-vom zasnovana i na značenjskim aspektima ovih dvaju padežnih oblika, budući da su oba padežna oblika tzv. nezavisni padeži, gdje se oba oblika defakto svode na obilježavanje izričanja nominalnog značenja pojma obilježenog datom riječju i datim padežnim oblikom. Gramatike, međutim, ne govore o mogućnosti zamjenjivanja „uspravnih“ padeža, tj. „ko-sih“ ili zavisnih padeža jednih drugima, posebno u epskom diskursu. Ako dolazi do zamjenjivanja kod kosih padeža, onda se dešava nužno i određena semantička promjena, ili se značenje dodatno nijansira ili di-stancira spram onoga kojim je zamijenjeno. Kod zamjenjivanja nekih drugih konstrukcija dativom u epskom diskursu ne mora nužno dolaziti do pomjeranja značenja, već se u takvim slučajevima najčešće čuva osnovno gramatikalizirano značenje koje ima konstrukcija koja se mijenja, ali se pri tome mijenja formalni oblik odnosno konstrukcija u koju se transformira mijenjajući konstrukt.

U lingvističkoj literaturi već je istaknuta činjenica da u epskom diskursu značajnu ulogu ima izuzetno frekventna upotreba dativa (Kuna 1978: t. 14b). Prema građi iz korpusa Hörmannove zbirke, besprijeđloški dativ zamjenjuje se s više padeža: genitivom, akuzativom, lokativom, uključujući tu i kategorije prijedloških i besprijeđloških konstrukcija. Navedene kategorije najbolje se mogu provjeriti metodom parafraziranja ili metodom rekonstruiranja dubinskih struktura.

Zamjena genitiva dativom

Zamjena genitiva dativom u epskom diskursu može se pojaviti u kategoriji kada su besprijeđloški i prijedloški genitiv u funkciji ne-kongruentnog atributa. U navedenoj kategoriji besprijeđloški dativ zamjenjuje besprijeđloške ili prijedloške genitivne konstrukcije kojima se izriče navedena funkcija sa značenjem posesivnosti, npr.: „A gradu se otvoří vrata“ (A29: 49)² umjesto: „Otvoriše se vrata grada, tj. Otvoriše

¹ Up. npr. „Beže stade pred demir kapiju“ (A1: 71) umjesto uobičajenog „Beg stade pred demir kapiju“ ili „Nije ovo mrki Bugarine“ (A18: 206) umjesto uobičajenog „Nije ovo mrki Bugarin“.

² Oznaka za navedene simbole predstavljene u zagradi: A – primjer je uzet iz prve knjige Hörmannove zbirke, publicirane 1888. godine; broj 29, koji slijedi, oznaka je za pjesmu pod rednim brojem 29, a 49 označava redni broj stiha. Isto tako, među simbolima pojavljuje se oznaka B – što predstavlja drugu knjigu iz 1889, a oznaka C kasnije publicirane pjesme iz Hörmannove zbirke u redakciji Đenane Buturović (1966). Uvršteni simboli uzeti su radi jednostavnijeg navođenja primjera, a njihova provjera može se izvršiti uvidom u same zbirke iz Hörmannove kolekcije.

se gradska vrata“; ili: „Dok je žarkog *ićindiji* sunca“ (A28: 107) umjesto: Dok je žarkog *za ićindije* sunca (A28: 107); ili: „izletite *gradu* na kapiju“ (C11: 120) umjesto „izletite na kapiju *grada*“ tj. izletite na *gradsku* kapiju itd. Za ovu kategoriju karakteristično je da se u dubinskoj strukturi genitivom označava posesivnost, ali i to da se sa sintakšičkog stanovišta može rekonstruirati kao prisvojni pridjev, bez obzira na to u kojem se padežnom obliku može pojaviti navedeni prisvojni pridjev uz supstantivnu riječ koja obavlja neku rečeničnu funkciju, što je direktna potvrda značenja posesivnosti.

Pored gore navedene kategorije, u sklopu posmatranja zamjene genitiva dativom, postoji i još jedna kategorija, koja je prije svega zasnovana na principu oneobičavanja epskog izraza i na principu usaglašavanja s potrebama epske poetske formule. Naime, u navedenom slučaju glagoli tipa „ići“, „sići“, „doći“ u razgovornom jeziku, ukoliko se radi o izricanju lokacionog značenja, kombiniraju se s prijedlogom „kod“, gdje je prisutno izricanje orijentacije u odnosu na lokalizator (Jahić i dr. 2000: t. 306), dok je u epskom diskursu potisnuto značenje lokalizacije i aktualizirano značenje direktivnosti, tj. usmjerenosti do koje se dolazi preko dativa. Ta aktualizacija direktno je zavisna od epskog deseterca, koji je generirao navedenu pojavu. Dokaz za to predstavljaju sljedeći primjeri: „Ja bih sašo *Tukunliji banu*“ (A8: 226) umjesto: „Ja bih sašo *kod Tukunlike bana*“; ili: „Kada *Pavi* dogješ, krčmarici“ (B60: 458) umjesto: „Kad(a) *kod Pave* dogješ, krčmarice“ (B60: 458).

Zamjena prijedloškog dativa besprijedloškim dativom

Prijedloški dativ može biti zamijenjen besprijedloškim dativom kako bi se upotpunio metar epskog stiha: „*Okrenuo šeher Sarajevu*“ (A16: 68) umjesto: „*Okrenuo k(a) šeher Sarajevu*“; „I otische *brdu* i *dolini*“ (A37: 41) umjesto: I otische k(a) *brdu* i *dolini*; „*Poletješe [Polećeše] ruci i koljenu*“ (B64: 55) umjesto: „*Poletješe [Polećeše] k(a) ruci i koljenu*“. Za ovaj slučaj karakteristično je da se najčešće upotrebljavaju glagoli ili pak riječce kojima se označava usmjerenost radnje ka nečemu, uvodeći navedeni dativ. Navedena pojava potvrđuje i činjenicu da nedostatak sloga ne mora biti uvjek važan kriterij pri određivanju karaktera stilizacije epskog izraza. Pored te činjenice, novija istraživanja potvrđuju da se slabo razvijeni prijedloški dativ (kako po broju prijedloga, tako i po maloj raznovrsnosti značenja) još od samih početaka pa-

³ Napomena. Navedeni primjer eksplikacije uglate zagrade ovdje se koristi za oznaku izvorno upotrijebljenog oblika koji je sačuvan u rukopisnoj zaostavštini iz Hörmannove zbirke usmene epike (up. Buturović 1976), dok ostatak u navođenju primjera predstavlja zvanično publicirani oblik, iz čega se vidi da je redaktor mijenjao izvorni oblik „polećeše“ u „poletješe“. Pošto ova pojava nije bitnije vezana za samu sađržinsku problematiku rada, ovaj aspekt analize neće biti uzet za razmatranje.

dežnog sistema razvijao kao tzv. slobodni padež, te je u savremenom jeziku dostigao stepen slobodnog padeža s najširim semantičkim opsegom i najraznovrsnjom upotrebom, dok je istovremeno u savremenom jeziku došlo do promjena u poziciji i odnosu njegovih podznačenja (Palić 2010: 333). Ono što daje epski diskurs u smislu konkurentnosti besprijedloškog dativa potvrda je navedenih procesa koji su se dešavali u nešto starijem jeziku.

Zamjena akuzativa dativom

Konkurentnost upotrebe dativa naspram akuzativa pokazuje veoma živu epsku stilizaciju stiha prema kojoj se dativ upotrebljava nasuprot ubičajenijem akuzativu u više kategorija. Dakle, ono što je Kuna (1978: t. 14b) primjetila u vezi s konkurencošću dativa najvjerojatnije se vidi u njegovu odnosu spram akuzativa. Iako su poznate korelacije između akuzativa i genitiva u vezi s popunjavanjem pozicije objekta, u epskom diskursu najsloženiji je odnos između akuzativa i dativa, jer se izražava u nekoliko kategorija. Dativ se pojavljuje u službi prijedloškog akuzativa, kojim se izriče značenje lokalizatora za ograničenu direktivnost (up. Jabić i dr. 2000: t. 310–312), s napomenom da se u navedenoj kategoriji izdvajaju još dva podtipa koja se međusobno djelimično razlikuju:

- a) „Knjiga *dogje* šeher *Sarajevu*“ (A1: 197) umjesto ubičajenijega: „Knjiga *dogje* u šeher *Sarajevo*“; ili: „Kad si *gjoga* *Senju* sagonio (B62: 78) umjesto: „Kad si *gjoga* u *Senj* sagonio“; ili: *Kud god igje, vrelo salazio* (B49: 349) umjesto: „*Kud god igje, na vrelo salazio*“;
- b) „Ja *ću doći* *crkvi* u *lugove*“ (A26: 800) umjesto: „Ja *ću doći* u *crkvu* u *lugove*“, tj. „Ja *ću doći* u *crkvu* *kod lugova*“ odnosno „Ja *ću doći* u *crkvene lugove*“; ili: „*Kada dogje kuli u avliju*“ (A22: 137) umjesto: „*Kada dođe u kulu u avliju*“, tj. „*Kada dođe u avlijsku kulu*“; ili: „*Gradu Mujo na kapiju sigje*“ (B57: 594) umjesto: „*Mujo siđe na gradsku kapiju*“ itd.

Upotreba dativa umjesto akuzativa za negraničnu direktivnost predstavlja poseban semantički sloj koji uspješno djeluje i na osobit stiliski aspekt izraza, jer dativ po svojoj prirodi u kategoriji adverbijalne odredbe mesta iskazuje zapravo semantički nemarkiranu negraničnost usmjerjenosti radnje, i uglavnom se kombinira s glagolima kretanja, što se primjećuje i u korpusu krajišničkih pisama (up. Nakaš 2005: 120), dok se granična direktivnost obilježava akuzativom ili genitivom, odnosno tiče se dostizanja nekog cilja. U objema kategorijama primjećuje se da glagoli koji uvode dativ označavaju kretanje, kao što su to glagoli „ići“, „doći“, „sagoniti“, „silaziti“, „sići“ i dr. Podtip naveden pod ozna-

kom a) pokazuje da formula nekada djeluje i podsvjesno, ali i kao stilizacija izraza, budući da prema navedenom načinu preformulirani oblik stiha ne mijenja deseteračku osnovu, a ipak se pojavljuje u neuobičajenoj rečeničnoj konstrukciji koja očito ima zadatak zadovoljiti izrazitu stilsku nabojenost epskog iskaza pomoću markacije dativom.⁴ Podtip naveden pod kategorijom b) sličan je tipu u kojem dolazi do zamjene genitiva sa značenjem posesivnosti s dativom i to u slučaju kada se prijedlog, koji stoji iza lekseme u dativu, javlja u kombinaciji s drugom leksemom kojom se zapravo izriče posesivnost: „*Ja ču doći crkvi u lugove*“ tj. „Ja ču doći u crkvu u lugove“, odnosno „Ja ču doći u crkvene lugove“ itd.

Upotreba dativa namjesto akuzativa – kategorija c) prisutna je u slučajevima kada se odnosi na kategoriju bližeg objekta, tj. kada se uvođi uz prijelazni glagol koji zahtijeva poziciju bližeg objekta, npr.: „*Šimun gleda kuli i avlji*“ (B44: 521) umjesto: „*Šimun gleda kulu i avlju*“; ili: „*Kad pogleda niz Liku Ribniku*“ (B65: 11) umjesto: „*Kad pogleda niz Liku Ribnik*“; ili: „*Stade knjizi [knjigi] gledat po jaziji*“ (A23: 11) umjesto „*Stade knjigu [knjigu] gledat po jaziji*“. U vezi s ovom kategorijom treba odbaciti sumnju da npr. u prvom slučaju dativ znači usmjerenos. To, međutim, nije posrijedi, kako to pokazuje cio kontekst pjesme koji se nužno odnosi na gledanje kule i avlje a ne gledanje ka kuli. Glagoli koji služe za uvođenje ove kategorije dolaze iz domena glagola kojima se označava percepcija. Isto tako, u ovoj kategoriji također se može primijetiti da broj slogova u stihu ne mora biti eliminiran za realizaciju konkurenčnosti dativa spram akuzativa pošto primjeri pokazuju da i oblik akuzativa kao i oblik dativa u riječi sadrži istu slogovnu strukturu. To može upućivati na dublje i složenije sintaksičke procese generiranja pjesama u trenutku izvedbe, kada je pjevač usmjeren na više aspekata jezičkog izraza na koje mora paziti, pri čemu se pojedine pojave pojavljuju očito analoški ili s ciljem poetizacije i oneobičavanja jezičkog izraza.

Posebna vrsta unutar kategorije zamjene akuzativa dativom odnosi se na slučaj upotrebe besprijedloškog akuzativa uz neprijelazni glagol – kategorija d), npr.: „*Rade progje studenu bunaru*“ (B55: 464) umjesto:

⁴ Iz jezičke prakse poznato je da se u narodnim idiomima kao relikt jezičkog izraza epske provenijencije mogu pronaći primjeri upotrebe zamjene lokacionog značenja ciljnim, tj. direktivnim, iako suštinski, u vanjezičkoj situaciji, oni predstavljaju lokaciono značenje, kao npr. „*Idem petkom džamiji*“ u značenju: „*Idem petkom u džamiju*“. Navedeni „poremećaj“ upotrebe navednih konstrukcija prisutan je tako u narodnom idiomu i u upotrebi priloga „kamo“, koji preuzima lokaciono značenje, u odnosu na njegov ekvivalentan orijentacioni prilog „gdje“, npr. „*Kamo ti cipele*“ u značenju: „*Gdje su ti cipele*“. I ovaj slučaj potvrđuje zaostatke jezičkih osobina iz epskog diskursa, u kojem je prilog „kamo“ najčešće lokacioni prilog, a „gdje“ vrlo često preuzima funkciju veznika.

„Rade progje studen bunar“. Prema učestalosti upotrebe, ova je kategorija niže frekvencije u odnosu na ostale kategorije zamjene akuzativa s dativom, te je bliska zamjeni akuzativa dativom koji se uvodi po prije-laznom glagolu, ali se od nje jasno razlikuje po funkciji, pošto ova označava negraničnu direktivnost, a prethodna označava kategoriju objekta.

Zamjena lokativa dativom

Dativ se može upotrijebiti u slučaju njegove zamjene s lokativom, i to u dvjema različitim kategorijama, kako to pokazuju navedeni primjeri:

- a) „*Nov han nagje gradu pred kapijom*“ (A21: 437) umjesto: „Nov han nagje u gradu pred kapijom“; ili: „*Lov loviti Mitrovića lugu*“ (A22: 109) umjesto: „Lov loviti u Mitrovića lugu“; ili: „*Pa je kuli sio kraj pendžera*“ (B47: 276) umjesto: „Pa je na kuli sio kraj pendžera“;
- b) „*Popeo se kuli na pendžere*“ (A31: 590) umjesto: „Popeo se na kuli na pendžere“; ili: „*Ti se kuli spremi na odaji*“ (B60: 601) umjesto: „Ti se spremi na kuli na odaji“.

U prvom podtipu samo je izostavljen jednosložni prijedlog koji je višak zbog metra, što je uvjetovano epskom formulom. U drugom slučaju došlo je do nešto komplikiranije konstrukcije u kojoj je prijedlog, iskorišten nakon supstantiva uz koji stoji druga leksema, izostavljen, i to ne samo zbog ponavljanja, nego i zbog metričko-versifikacijskih, deseteračkih principa. Navedena leksema uz koju stoji istovremeno služi za obilježavanje otudive posesivnosti, kako to pokazuju navedeni primjeri: „*Popeo se kuli na pendžere*“ < „Popeo se na kuli na pendžere“, tj. „Popeo se na kuli s pendžerima“, odnosno „Popeo se na kuli koja ima pendžere“; ili: „*Ti se kuli spremi na odaji*“ < „Ti se spremi na kuli na odaji“, tj. „Ti se spremi na kuli s odajom“, odnosno „Ti se spremi na kuli koja ima odaju“.

Zaključak

Razlog za upotrebu dativa umjesto genitiva, akuzativa ili lokativa očito je vezana za specifičan jezički relikt usmene epske provenijencije koja se tiče ne samo slogovne deseteračke strukture, tj. koja ne zavisi samo od zahtjeva epske poetske formule, već i od svojevrsnih jezičkih principa zasnovanih na unutarnjim mehanizmima poetizacije epskog izraza, nerijetko utemeljenim i na analoškim ujednačavanjima i trenutkom izvedbe pjesme s obzirom na uvjetovane okolnosti. Naime, višak slogova, posebno onih koji se odnose na prisustvo nekog prijedloga, ili potreba da se dobije slog više, npr. u deklinaciji imenica muškog ili

srednjeg roda kojima se izražava neživo, pri čemu se oblik akuzativa poklapa s oblikom nominativa, djeluje tako da u datim slučajevima dativ djeluje veoma praktično. Ako se preklapa s kategorijom mesta, on se eksplisira bez viška (najčešće) jednog ili više slogova dobijenih preko prijedloga, ili služi za dobijanje sloga više ako se poklapa s imenicama srednjeg ili muškog roda za neživo. Među navedenim primjerima, najveći broj kategorija u vidu zamjene besprijedloškim dativom s nekim drugim padežnim oblikom odnosi se na akuzativ, bez obzira na dijalekatsko porijeklo pjevača ili mesta gdje je pjesma zabilježena. Pored tih činjenica zasnovanih na metričkim i stilskim razlozima upotrebe besprijedloškoga dativa u epskom poetskom diskursu, također jedan od razloga konkurentnosti ovog tipa dativa jeste i njegova semantička uloga kao slobodnog padeža prema kojem je uočljivo potiskivanje periferne uloge lokalizatora direktivnosti i sistema ionako malog broja prijedloga koji se s njime kombiniraju.

Prema tome, konkurentnost specifične upotrebe besprijedloškog dativa spram drugih padežnih oblika može se svesti na sljedećih devet kategorija:

- a. zamjena besprijedloškog ili prijedloškog genitiva u funkciji izričanja nekongruentnog atributa;
- b. zamjena prijedloškog genitiva u funkciji izričanja adverbijalne odredbe mesta s lokacionim značenjem dativom sa značenjem direktivnosti;
- c. zamjena prijedloškog dativa besprijedloškim dativom;
- d. zamjena akuzativa dativom u funkciji izričanja adverbijalne odredbe mesta za graničnu direktivnost;
- e. zamjena akuzativa dativom u funkciji izričanja adverbijalne odredbe mesta za graničnu direktivnost s dodatnim izričanjem značenja posesivnosti;
- f. zamjena akuzativa dativom uz prijelazne glagole percepcije;
- g. zamjena akuzativa dativom uz neprijelazni dinamični glagol;
- h. zamjena lokativa dativom zbog metričkog izostavljanja jednosložnog prijedloga;
- i. zamjena lokativa dativom zbog metričkog izostavljanja istog jednosložnog prijedloga koji se ponavlja tautološki.

Bibliografija

Izvori

1. Kosta Hörmann (1888): *Narodne pjesme Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini*, Knjiga prva, Zemaljska štamparija, Sarajevo
2. Kosta Hörmann (1889): *Narodne pjesme Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini*, Knjiga druga, Zemaljska štamparija, Sarajevo
3. Đenana Buturović (1966): *Narodne pjesme Muslimana iz Bosne i Hercegovine. Iz rukopisne ostavštine Koste Hörmanna*, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo
4. Đenana Buturović (1976): *Studija o Hörmannovoj zbirci muslimanskih narodnih pjesama*, Svjetlost, Sarajevo

Literatura

1. Barić, Eugenija; Lončarić, Mijo; Malić, Dragica; Pavešić, Slavko; Peti, Mirko; Zečević, Vesna; Znika, Marija (1997): *Hrvatska gramatika*, II. promijenjeno izdanje, Školska knjiga, Zagreb
2. Čedić, Ibrahim (2001): *Osnovi gramatike bosanskog jezika*, Institut za jezik, Sarajevo
3. Jahić, Dževad; Halilović, Senahid; Palić, Ismail (2000): *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica
4. Halilović, Senahid; Palić, Ismail; Šehović, Amela (2010): *Rječnik bosanskoga jezika*, Filozofski fakultet, Sarajevo
5. Kuna, Herta (1978): *Jezik bosanskohercegovačke muslimanske narodne poezije u odnosu prema standardnom jeziku*, Književni jezik, VII/3, Sarajevo
6. Palić, Ismail (2010): *Dativ u bosanskom jeziku*, Bookline, Biblioteka „Slovo“, Sarajevo
7. Stevanović, Mihajlo (1989): *Savremeni srpskohrvatski jezik*, knjiga II, Peto izdanje, Naučna knjiga, Beograd
8. Težak, Stjepko; Stjepan Babić (1994): *Gramatika hrvatskoga jezika, priručnik za osnovno jezično obrazovanje*, 10., popravljeno izdanje, Školska knjiga, Zagreb

9. Vajzović, Hanka; Zvrko, Husein (1994): *Gramatika bosanskog jezika*. I.–IV. razred gimnazije, Ministarstvo obrazovanja, nauke i kulture, Republika Bosna i Hercegovina, Sarajevo
10. Nakaš, Lejla (2010): *Jezik i grafija krajišničkih pisama*, Slavistički komitet, Biblioteka Bosnistika, Sarajevo

COMPETITIVENESS OF PREPOSITIONLESS DATIVE IN THE EPIC DISCOURSE

Resume:

The paper stresses an extremely important influence of the dative in generating epic poems that served as a primer in Hörmann's Bosniac epic poetry. The dative is, according to research results, particularly stressed in various categories, particularly thanks to regularity of the poetic formula and to generating metric-versification models based on the epic decasyllable. Thusly, one can note a substitution of commonly used syntactic constructions and models based on the dative rection principle, which becomes a unique economizer of some types of syntagms and other constructions, according to decasyllable. However, the paper reaches the conclusion that the specific use of the aforementioned dative does not have to have a significant connection with the epic formula, but it is the matter of complex stylistic and semantic processes. The paper tries to explain the aforementioned models of substitution of other case constructions by the dative as well as point out to principles of such substitution actions.

Key words: case, dative, substitution, syntax, epic discourse

Belma ŠATOR

STRUKTURNA TIPOLOGIJA FRAZEMA U DJELU *OMER-PAŠA LATAS* IVE ANDRIĆA I NJIHOVI NJEMACKI PRIJEVODNI EKVIVALENTI

Sažetak

Rad se bavi analizom frazema u djelu *Omer-paša Latas* Ive Andrića. Prvi dio rada predstavlja tipove frazeološke strukture, gdje se prikazuje da su najčešći „bespredikatni glagolski frazemi”, a koji obuhvataju 52% od ukupnog broja frazema. Drugi dio rada bavi se tipologijom frazeoloških ekvivalentenata u navedenom romanu i njihovim prijevodom na njemački jezik. U skladu sa 98 pronađenih izraza, rezultati pokazuju da su frazemi često dio Andrićevog tijela teksta, te da su, isto tako, nekih 77%, prevedeni kao frazemi na njemački jezik.

Ključne riječi: frazem, frazeologija, upoređivanje, frazeološka struktura, ekvivalentna tipologija, frazeološki ekvivalent

Uvod

Frazemi su čvrsti jezički izrazi koji su prisutni u djelima svih bosanskohercegovačkih pisaca. S obzirom na važnost Andrićevog stvaralaštva u bosanskohercegovačkoj književnosti, te na činjenicu da su frazeološka istraživanja u bosanskom jeziku još uvijek zapostavljena, ponikla je ideja za traganjem frazema u djelu „Omer-paša Latas“ i njihovim prijevodom na njemački jezik.

Postavljeni ciljevi u ovom istraživanju jesu:

- utvrditi koje se frazeološke strukture javljaju u odabranom frazeološkom korpusu;
- istražiti tipologiju frazeoloških ekvivalentenata u djelu „Omer-paša Latas“ i njihovih prijevoda na njemački jezik.

Definicija frazeologije

Frazeologija je mlada jezička disciplina koja se počela razvijati u 20. stoljeću, te se tada i etablirala kao zasebna lingvistička disciplina. Najveća zasluga za razvoj ove lingvističke discipline pripisuje se sovjetskim lingvistima. Oni su se već u 19. stoljeću počeli baviti fra-

zeologijom i ukazivali su na poseban status frazema unutar spojeva riječi, te su time stvorili prepostavke za teoriju frazeologije i njeni kasnije osamostaljenje.

Rječnik bosanskog jezika (2007: 153) nudi sljedeću definiciju frazeologije: „im. ž. r. (grč.) ukupnost fraza koje se pojavljuju u nekom jeziku i dio lingvistike koji proučava te jezičke jedinice“. Jahićev *Rječnik bosanskoga jezika* (2010: 280) definira frazeologiju na sljedeći način: „[...] *lingv.* a. sveukupnost fraza, izraza, uzrječica i poslovica jednoga jezika ili dioma b. dio lingvistike koji se time bavi [...]“. Tanović (2000: 11) ističe da je frazeologija „naučna disciplina koja se bavi proučavanjem frazeoloških jedinica, kao i ukupan frazeološki fond jednog jezika“.

Iz navedenih definicija može se zaključiti da se pod pojmom *frazeologija* podrazumijevaju dva osnovna značenja. Prvo je da je frazeologija lingvistička disciplina, a drugo je da je to sveukupnost frazeoloških izraza nekog jezika.

Frazem – pojam i definicija

Mnogi autori se žale da se za označavanje frazeološke jedinice, odnosno frazema, koristi mnogo različitih izraza. To je jedan od dokaza da se radi o mladoj lingvističkoj disciplini koja je svoju samostalnost počela uživati tek u 20. stoljeću.

Internacionalno su, kako tvrdi Fleischer (1997: 2), najrasprostranjenija dva pojma koja označavaju frazeološku jedinicu. Prvi je nastao od gr-lat. riječi *phrasis*, a drugi od gr. riječi *idiōma*. Klaić (1983: 453) definira pojam *frazem* na sljedeći način: „grč. (*frásis-* izričaj; govor; jezik) 1. rečenica; izraz, izreka, izričaj; rečenica koja ima potpun smisao; 2. <prenes.> prazne, šuplje riječi; rečenica koja ne kazuje ništa, a prekriva siromaštvo ili lažnost sadržaja.“ Za *idiom* nudi (1983: 567) sljedeću definiciju: „grč. (idioma, 2. *-atos-* osobitost) 1. narječe nekog kraja, govor; 2. ukorijenjeni vlastiti obrat govora, svojstven nekom jeziku i neprevodiv doslovno na drugi jezik (npr. u našem jeziku: *vojska drumom, baba šumom ili prodavati zjake* i sl.)“.

Od riječi *frazem* analogno su nastali pojmovi: *frazeologija, frazeologizam, frazeoleksem* itd. Od riječi *idiom* su se razvili: *idiomatika, idiomatizam, idiomatski izraz, idiomatičnost*, i sl.

Veliki broj autora se opredjeljuje za korištenje termina *frazelogizam* (Palm, Fleischer, Burger itd.). Tanović (2000: 22) daje podatak da su se ruski lingvisti u većini slučajeva opredjeljivali za termin *frazeologizam*, pa se pretpostavlja da su se i navedeni lingvisti koji su se pozivali na već postojeća dostignuća u SSSR-u iz toga razloga odlučili za isti termin kao i lingvisti iz Istočne Evrope. Autori *Gram-*

tike bosanskoga jezika (2000: 343) opredjeljuju se za termin *frazeološki izraz*, unutar poglavlja o vrstama sintagmi navodi se da se „u vezane sintagme mogu uključiti i frazeološki izrazi“. D. Sesar (1998: 307) zagovara upotrebu termina *frazem*, objašnjavajući da je pojam *frazeologizam* preuzet od ruskih lingvista i da „ne odgovara analognim tvorbama *fonologija-fonem*, itd, pa je kao takav neprikladan i neorganski“.

U ovom radu koristiti će se termin *frazem* jer je najbliži Burgerovom i Fleischerovom *frazeologizmu*, a navedeni termin najviše odgovara našoj jezičnoj tvorbi (*morfem, fonem, grafem...*).

Postoji nekoliko temeljnih karakteristika *frazema*. Tanović (2000: 11) kaže da se „u savremenoj nauci o jeziku *frazemi* definiraju kao višeleksemni spojevi koji se po nizu karakteristika razlikuju od slobodnih spojeva riječi“. Burger (1982: 1) nudi sljedeću definiciju: spoj od dvije ili više riječi smatra se frazeološkom kada (1) riječi svojim sintakšičkim i semantičkim regularnostima spajanja tvore jedinicu koja nije u potpunosti objašnjiva i kada se (2) taj spoj riječi u jezičkoj zajednici koristi na sličan način kao leksem. Za Matešića (1982: VI), čijom definicijom smo se vodili u ovo radu, „frazemi su jedinice jezika značenjskoga karaktera koje se kao cjelina reproduciraju u govornom aktu, raspolažući pri tome najmanje dvjema punoznačnim (autosemantičnim) riječima, od kojih barem jedna upućuje na semantičku pretvorbu, jedinice koje, zbog sposobnosti uklapanja u kontekst, poput svake druge riječi, mogu vršiti sintaktičku funkciju u rečenici“.

Fleischer (1997: 29) smatra da je prva odlika jednog frazema da se radi o sintakšičkom spolu koji sadrži barem jednu autosemantičnu riječ. Osnovne osobine koje imaju frazemi su: idiomatičnost, semantičko-sintakšička stabilnost i leksikaliziranje i reproduciranje. Fleischer (1997: 123) i Burger (1998: 31), govoreći o semantičkoj idiomatičnosti, prave podjelu na idiomatične frazema (kod kojih niti jedna komponenta ne zadržava svoje doslovno značenje- npr. *dolijevati ulje na vatru*), poluidiomatične frazeme (kod kojih je jedna od komponenata unutar frazema sačuvala svoje doslovno značenje- npr. *ići kao po loju*) i ne-idiomatične ili frazema sa minimalnom idiomatičnošću (npr. *jak kao bik*).

Korpus

Korpus broji 98 frazema, ekscerpiranih iz djela „Omer-paša Latas“ Ive Andrića. Frazemi su poredani na osnovu sastavnica koje su uvidom u prikupljeni materijal frekventne (*dio tijela kao sastavnica, zoonim* i sl.). Oni frazemi koji se nisu mogli svrstati niti u jednu od navedenih grupa, nalaze se u skupini „*Ostali frazemi*“. Uz ekscerpirani frazem navodi se i broj stranice, te dio konteksta u kojem se frazem pojavljuje.

Popis frazema

Dio tijela kao sastavnica

- str. 10: „begovat, prvake i članove nove najuglednijih porodica **„od turskog uha“**“
- str. 10: „i da će mu, na kraju, **pogledati u leđa** kao što su u prošlosti tolikim drugim pogledali“
- str. 12: „a to da je **video leđa** i tome seraskeru i njegovoj prokletoj vojsci.“
- str. 12: „da **napari oči** ovako retkim prizorom“
- str. 13: „iznenadeno i zadivljena svetina videla je, **ne verujući svojim rođenim očima**, kako mu odsjaj svetlosti pre-dvečernjeg sunca pada na grudi...“
- str. 15: „**posmatrajući** sve to sada **drugim očima** i mereći novom merom“
- str. 31: „a skrojiti im sve tako tjesno da im dah staje i **oči iz glave skaču**“
- str. 43: „čekao priliku da to bude **u četiri oka**“
- str. 97: „pa **im krv udara u glavu** i **pred očima se mrači** od pomisli da se taj još udvostruči“
- str. 100: „slikar je **padao u oči** i držanjem i pojavom“
- str. 203: „sve je to **pod njegovim strogim okom**“
- str. 209: „on je **gubio sve više u očima** svoje okoline“
- str. 228: „**imao oko za** ono što drugi ne vide“
- str. 240: „A sarajevski građani koji **ispod oka**, sa strahom **posmatraju**“
- str. 18: „**lice u lice** sa devojkom koja je, otkrivena, prala ruke i hladila zažarene obrazе“
- str. 46: „posunovratilo i **pokazalo svoje pravo lice**“
- str. 26: „i pozvao je sve prve ljude Bosne i Hercegovine da mu **dodu na noge** u taj grad“
- str. 286: „on **krije kao guja noge** svaku i najmanju sitnicu“
- str. 148: „kad osetimo da nam se **tle izmiče ispod nogu**“
- str. 41: „A što je glavno i najteže, **na čelu** celokupne vojske koja je došla da Bosnu kažnjava i umiruje, **stajao je** komandant koji je“
- str. 50: „sa stvarnim ženama **od krvi i mesa**“
- str. 66: „I to **mu je polazilo za rukom**“
- str. 117: „mladić je poginuo u nekoj tuči, a ona je **pošla od ruke do ruke**“
- str. 166: „a ostala je samo ona, tu, **na dohvati ruke**“
- str. 133: „Tako živi i umreće tako, **šaka jada**, gladan i žedan“
- str. 76: „jer izgleda da ovo vino sapliće noge i **razvezuje jezike**“

- str. 123: „Ima petnaest dana da mi se **na vrh glave popeo**“
- str. 227: „**Ubijen si ti u glavu!**“
- str. 273: „i što im se svakodnevno **o glavu obija**“
- str. 187: „**nudeći joj** iskidanim rečima **svoje srce**“
- str. 190: „Ali zato je večeras u ovoj svojoj prostranoj spavaćoj sobi **pustila srcu na volju**“
- str. 264: „da mu... **otvori srce** i kaže celu istinu o sebi“
- str. 272: „tek koliko da **olakšaju srcu**“
- str. 208: „Oseća da **mu se pod kožu uvukla misao**“
- str. 249: „Priča koja se **pronosila od usta do usta**“

Zoonim kao sastavnica

- str. 286: „on **krije kao guja noge** svaku i najmanju sitnicu“
- str. 35: „u borbi u kojoj su se oduvek **snalazili kao riba u vodi**“
- str. 86: „Opasnost ovde, to je Omer sam. Zlica i krvopija, bez srca i obraza, a pametan i vešt, i **lukav kao zmija.**“
- str. 149: „on je krenuo put nje bez razmišljanja, nagonski, **kao ptica selica**“
- str. 187: „**Napadao je kao zver**“
- str. 251: „i oštrim pokretima ustremio na „**šugave ovce**“
- str. 272: „i **poklao ih kao brave**“

Boja kao sastavnica

- str. 60: „ali major Nemet ne vlada više sobom, **sve vidi crno**“
- str. 76: „Razgara se čudna pijanka **usred bijela dana.**“
- str. 267: „i sve one **crne misli** iz ove zagušljive sobe“

„Čovjek“ / „ljudi“ kao sastavnica

- str. 18: „dobar sin i u svemu ono što se zove **čovek na svom mestu**“
- str. 34: „svi su ga poznavali po imenu i ugledu kao **čoveka od reči**“
- str. 80: „Kad bi ovako nasamo govorio sa uticajnim **ljudima iz naroda**“

„Pamet“ / „um“ kao sastavnica

- str. 209: „I to je ono što ga **izvodi iz pameti**“
- str. 243: „tako da se potpuno izmenio i s **uma sišao**“
- str. 250: „ispija kafe i **krčmi pamet** po čepenicima“

Ostali frazemi

- str. 15: „posmatrajući sve to sada drugim očima i **mereći novom merom**“
- str. 31: „a skrojiti im sve tako tjesno da **im dah staje** i oči iz glave skaču“
- str. 13: „u tamnomodroj, zlatom vezenoj uniformi, vitak i **kao saliven**“
- str. 15: „od koje, **u krajnjoj liniji**, zavisi sve što čoveku u životu treba“
- str. 16: „pred narod koji je kao **živ**, privremen i veštački **zid** bio postavljen sa strane“
- str. 16: „koji je jahao na čelu povorke, i tu **stao kao ukopan**“
- str. 18: „dolazile do zaključka da je mladić „**udario na ogramu**“ i da su na njemu neke čini i vradžbine“
- str. 31: „i da će tu vašu Bosnu, ako bude trebalo, svu **prosijati na sitna sita**, tako da se neće znati ni ko je beg ni ko je aga, i da **ni u snu nećete pomišljati** na vašu samooljtu i neposlušnost“
- str. 33: „ali će seći, **paliti i žariti** gde god naiđe na otpor.“
- str. 34: „Jedni koji **biraju reči**“
- str. 49: „i **s vremena na vreme** kresne ljuta varnica na kršu“
- str. 53: „**Nigde žive duše.**“
- str. 67: „**Kupali su se u znoju** i preturali svoje karabine s ramena na rame.“
- str. 78: „a sam se vratio u Sarajevo i **pustio glas** da se sprema da tu prezimi“
- str. 83 „da takav čovek nema **nikom da polaže račun** ni o broju skinutih glava ni o sumama utrošenih dukata“.
- str. 84: „Oni su govorili, čak i nepitan, i **jedan drugom upadali u reč.**“
- str. 94: „I sad, tako **uhvaćen u koštar sa nekim nevidljivim protivnikom**, kao jedno telo“
- str. 98: „Što je više **zalazio u godine**, sve je manje čitao“
- str. 98: „To mu je **dizalo cenu** u očima dućandžija i majstora i **stvaralo glas** mudrog čovjeka.“
- str. 103: „učio se vještini kako se **živi od hljeba i vode**“
- str. 103: „**Na piću je bio tako slab** da mu se već od čaše fraska-tija zanosila glava“
- str. 111: „dok potpuno ne otvrdeš i dok ne **pohvataš sve konce i paši i okolini**“
- str. 113: „kad bi **imao posla sa sebi ravnima**“
- str. 114: „i složenim zadacima Ahmetaga je još nekako **izlazio na kraj**“
- str. 116: „A već tolikim drugima, **ni krivim ni dužnim**“

- str. 124: „nije mogo **u zemlju propasti**“
- str. 126: „Paša je tražio da odmah **pređu na stvar**.“
- str. 134: „Paša je opet stajao pored stola, **prav kao sveća**, i odsečno izdavao naređenja“
- str. 140: „**leti kao strela** koju si odapeo i koja ide pravo put cilja.“
- str. 142: „u njemu se **kap po kap** sakuplja volja za otporom.“
- str. 144: „učitelj je govorio da **bi bilo bogu plakati** kad bi“
- str. 147: „udarac koji **dovodi sve u pitanje**“
- str. 175: „koja mu ni po čemu nije **bila par ni prilika**“
- str. 188: „Ona joj je **očitala dugu pridiku**“
- str. 188: „jer svi oni **misle samo na jedno**“
- str. 214: „čas nečujno čas **na sav glas**“
- str. 217: „kao planina koju, **po cenu života**, valja ili preći ili zabići“
- str. 219: „koja **neće da čuje za njega**“
- str. 232: „u golo i tvrdo **slovo zakona**“
- str. 236: „već je potamnela i **usukana kao usedlica**“
- str. 251: „da je svake nedelje **puna kao šip**“
- str. 258: „**Gleda ga s visoka** kao retku i smešnu životinju“
- str. 270: „Nikad ovaj svet nije bio **brz na reči**“
- str. 279: „On im je **oduzimao dah**“

Popis frazema u korpusu

SASTAVNICA	BROJ FRAZEMA
Dio tijela kao sastavnica frazema	oko
	glava
	srce
	noga
	ruka
	leđa
	lice
	uhو
	čelo
	krv
	šaka
	jezik
	koža
	usta
UKUPNO	36
Zoonim kao sastavnica frazema	guja
	riba
	zmija
	ptica
	zvijer
	ovca
	brav
	UKUPNO
	7

Boja kao sastavnica frazema	crna	2
	bijela	1
	UKUPNO	3
„Čovjek“ / „ljudi“ kao sastavnica frazema	čovjek	2
	ljudi	1
	UKUPNO	3
„Pamet“ / „um“ kao sastavnica frazema	pamet	2
	um	1
	UKUPNO	3
Ostali frazemi	UKUPNO	46
UKUPNO		98

Unutar prikupljenog korpusa skupina koja kao sastavnicu ima dio tijela broji 36 frazema, što je 37 % od ukupnog broja frazema. Slijedi skupina sa zoonimom kao svojom sastavnicom sa sedam frazema, što je 7%. Na frazeme sa sastavnicom „boja“, „čovjek/ljudi“, „pamet/um“ otpada devet frazema ili 9%. Ostali frazemi, nih 46, čine 47 % od ukupnog broja.

Zastupljenost frazema prikupljenih iz djela „Omer-paša Latas“ provjerena je u trenutno jedinoj zbirci frazema na bosanskom jeziku *Bosanska sehra* Z. Lukića, te u *Frazeološkom rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* J. Matešića. Od 98 ekscerpiranih frazema 62% nije zabilježeno u *Bosanskoj sehari*. Radi se, uglavnom, o glagolskim frazemima (48%), kao npr. *doći nekom na noge, paliti i žariti* i sl. Od 98 frazema iz djela „Omer-paša Latas“ tek njih 14 (14%) nije zabilježeno u frazeološkom rječniku J. Matešića, s tim da se pojedini frazemi, kao npr. *poklati nekog kao brave*, posmatraju kao modifikacije (Burger, 1998: 27; Fleischer, 1997: 65) ili varijante (Fleischer, 1997: 205.207) frazema koje navodi Matešić (1982: 772), npr. *zaklati koga kao pile, zaklati koga kao vrapca, zaklati koga kao masnu patku*. Isti je slučaj sa frazemom *očitati kome dugu pridiku* koji se tretira kao varijanta Matešićevog (1982: 406) frazema *očitati komu prodiku (prodike)*. Usmenim anketiranjem 50 govornika bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika utvrđeno je da su ispitanicima samo tri frazema iz eks-

cerpiranog korpusa nepoznata. To su frazemi: *usukan kao usedelica, od turskog uha i udariti na ogramu*¹ koji se, s obzirom na manji indeks frekvencije, a bogatu ekspresiju i naglašenu stilsku boju, svrstavaju u autorske frazeme (Tanović, 2000: 92-96). Ispitanici su poznivali značenje frazema *krčmiti pamet, biti ubijen u glavu i očitati kome dugu pridiku*, međutim, svi ispitanici tvrde da ne koriste navedene frazeme, nego bi umjesto *krčmiti nekom pamet* koristili *soliti nekom pamet*, te bi umjesto *biti ubijen u glavu* rekli *biti udaren u glavu*, umjesto *očitati kome pridiku* u 99% slučajeva bi koristili *držati kome pridiku* ili *očitati kome bukvicu*. Kod frazema *krčmiti nekom pamet* treba naglasiti da u *Rječniku bosanskog jezika nije* zabilježen glagol „krčmiti“, te se sastavnica „krčmiti“ može posmatrati kao unikatna komponenta² prisutna samo u navedenom frazemu. Rezultati do kojih se došlo prilikom anketiranja govornika bosanskog jezika pokazuju da frazem *lukav kao zmija* koji koristi I. Andrić razumiju svi ispitanici, međutim svih 50 ispitanika upotrijebili bi frazem *lukav kao lisica* koji je zabilježen i u *Bosanskoj sehari* i u frazeološkom rječniku J. Matešića.

Zaključno se može reći da su frazemi prikupljeni iz djela „Omer-paša Lataš“ I. Andrića poznati i frekventni. Međutim, činjenica da 62% od prikupljenih frazema nije zabilježeno u zbirci *Bosanska sehara* ukazuje na potrebu novih analiza i istraživanja iz oblasti bosanske frazeologije, u smislu izrade frazeoloških rječnika.

Tipovi frazeoloških struktura u djelu *Omer-paša Lataš*

Kako bi se dobio što svestraniji pristup pri analizi tipova frazeoloških struktura u ovom radu, prvo je istraženo koje su to frazeološke strukture zastupljene u frazemima iz djela „Omer-paša Lataš“. Preuzeta je Fleischerova podjela. Razlog tome je Fleischerovo vrlo temeljito i opširno bavljenje ovom tematikom. Fleischer ove strukturne tipove izdvaja na osnovu kriterija unutrašnje strukture frazema, pa tako pravi razliku između okamenjenih predikativnih konstrukcija (1997: 99-100), komparativnih frazema (1997: 103-106) i paralelizama (1997: 106-109). Okamenjene predikativne konstrukcije su spojevi riječi koji su stabilni u leksičkom aspektu, ali dozvoljavaju varijacije u komunikativno-gramatičkom aspektu (npr. *nekom udara krv u glavu*). Kom-

¹ Ovdje treba naglasiti da je svim ispitanicima bio poznat glagol tur. porijekla „ogramatisat“ sa značenjem „nagaziti na čini ili džinsko kolo“.

² *Unikatne komponente*: riječi koje se pojavljuju samo u datom frazemu, nikada izvan njega, npr. *wie auf dem Präsens tiersteller sitzen* „biti izložen pogledima sviju“; *klipp und klar* „sasvim jasno“; *seit alters „odvajkada“*; *očitati komu bukvicu*; *ne vrijediti ni pišiva boba*. (Fleischer, 1997: 37-46)

parativni frazemi se kao poređenje vežu za neki slobodni element rečenice (npr. *poklati nekoga kao brave*). Paraleлизmi ili frazeološki parovi riječi imaju karakterističnu strukturu: obično dvije riječi iste vrste, povezane određenim veznikom ili prepozicijom (npr. *s vremena na vrijeme*). Iako je, kako je već naglašeno, Fleischerova podjela temeljita, određeni broj frazema nije se mogao svrstati niti u jedan od navedenih strukturalnih tipova. Frazeme koji se nisu mogli svrstati niti u jedan od navedenih strukturalnih tipova na osnovu kriterija unutrašnje strukture svrstani su u nepredikatne glagolske frazeme, pri čemu se uzmila u obzir kombinacija sintaktičkih struktura sa kriterijem referencijalne funkcije. Preostali frazemi koji se nisu mogli pridružiti niti jednoj od navedenih frazeoloških struktura svrstani su u skupinu „nesvrstani frazemi“. Takvi, nesvrstani frazemi, su se jedino mogli svrstati prema morfo-sintaktičkom kriteriju. Na osnovu tog kriterija unutar nesvrstanih frazma dobijaju se: imenički, pridjevski i priloški frazemi.

U skupini frazema sa dijelom tijela kao svojom sastavnicom najzastupljenija frazeološka struktura su nepredikatni glagolski frazemi sa 20 primjera (npr. *pogledati nekom u leđa*, *napariti oči*, *razvezati jezik* itd.). Slijede okamenjene predikativne konstrukcije (npr. *nekom iskaču oči iz glave*, *nekom udara krv u glavu*, *nekom se mrači pred očima*) sa šest frazema. Slijede paraleлизmi sa tri primjera (*lice u lice*, *od ruke do ruke*, *od usta do usta*). Ostali frazemi, njih šest, se pridružuju skupini „nesvrstanih“ frazema (npr. *u četiri oka*, *šaka jada*), te jedan komparativni frazem (*kriti nešto kao guja noge*).

U skupini frazema sa zoonimom kao svojom sastavnom komponentom najzastupljeniji su komparativni frazemi (*lukav kao zmija*, *snalaziti se kao riba u vodi*) sa šest primjera od ukupno sedam. Jedan primjer (*šugava ovca*) se ubraja u „nesvrstane“ frazeme.

Frazemi sa bojom kao komponentom broje tri frazema. Frazem *vidjeti sve crno* se svrstava u frazeološku strukturu nepredikatnih glagolskih frazema, dok se preostala dva frazema (*usred bijela dana*, *crne misli*) pridružuju nesvrstanim frazemima. Skupina sa komponentom „čovjek“/„ljudi“ broji tri frazema koji se ubrajaju u nesvrstane frazeme (*čovjek na svom mjestu*, *čovjek od riječi*, *ljudi iz naroda*). Frazemi sa sastavnicom „pamet“/„um“ također broje tri frazema od kojih se jedan (*nekog nešto izvodi iz pameti*) svrstava u okamenjene predikativne konstrukcije, a preostala dva (*sići s uma*, *krčmiti pamet*) u nepredikatne glagolske frazeme.

U skupini ostalih frazema frazeološka struktura koja je najzastupljenija su nepredikatni glagolski frazemi sa 26 primjera (*mjeriti nešto novom mjerom*, *udariti na ogramu*, *birati riječi*). Na drugom mjestu su komparativni frazemi sa šest frazema (npr. *biti kao saliven*, *stati kao ukopan*, *puna kao šip*). Slijede okamenjene predikativne konstrukcije sa

tri frazema (*nekom staje dah, negdje nema žive duše, nešto je bogu plakati*), kao i paralelizmi sa tri frazema (*ni kriv ni dužan, kap po kap, ni slika / par ni prilika*). Preostalih sedam frazema nisu se mogli pridružiti niti jednoj frazeološkoj strukturi, te su svrstani u grupu nesvrstanih frazema (*živi zid, s vremena na vrijeme*).

Zastupljenost frazeoloških struktura unutar korpusa fraze-ma iz djela *Omer-paša Latas*

SASTAVNICE	FRAZELOŠKE STRUKTURE				
	Okamenjene predikativne konstrukcije	Nepredikatni glagolski frazemi	Komparativni frazemi	Paraleli-zmi	Nesvrstani frazemi
Dio tijela kao sa-stavnica frazema	6	20	1	3	6
Zoonim kao sa-stavnica frazema	/	/	6	/	1
Boja kao sastav-nica frazema	/	1	/	/	2
„Čovjek“ / „ljudi“ kao sasta-vnica frazema	/	/	/	/	3
„Pamet“ / „um“ kao sastavnica frazema	1	2	/	/	/
Ostali frazemi	3	26	6	3	7
UKUPNO	10 (10%)	50 (52%)	13 (13%)	6 (6%)	19 (19%)

Tipologija frazeoloških ekvivalenta u djelu „Omer-paša Latas“ i njihovih prijevoda na njemački jezik

U ovom dijelu rada će se sprovesti analiza ekvivalenta frazema u djelu „Omer-paša Latas“ Ive Andrića i njihovih prijevoda na njemački jezik. Odabrani korpus podijelit će se u tri skupine, vodeći se kriterijem podudarnosti između slike i značenja frazema dva kontrastivna jezika. Dobrovol'skij (1988: 58), vodeći se navedenim krite-rijem, dijeli ekvivalente u tri skupine. U prvoj skupini se nalaze fraze-mi koji imaju istu sliku i značenje, tj. oni su absolutni ekvivalenti, npr. *biti (izgledati) kao saliven-wie gegossen sein (aussehen)*. Drugoj sku-

pini pripada parcijalna ekvivalencija koja podrazumijeva frazeme sa različitom slikom, a istim značenjem ili frazeme sa istom slikom, a različitim značenjem. Frazeme sa istom slikom, a različitim značenjem Burger (1998:200) naziva „faux amis“ ili „lažni prijatelji“ (*falsche Freunde*). To su spojevi kod kojih postoji formalna ekvivalencija, ali ne i značenjska. Takvi izrazi su prema Burgeru u kontrastivnoj frazeologiji česti, dok su izrazi „faux amis“ među varijetetima njemačkog jezika rijetki. Hrustić (2001:67) navodi primjere *sich an die Brust schlagen* i *busati se u grudi* kao „lažne prijatelje“, gdje ova dva frazema formalno odgovaraju jedan drugom, međutim značenjski se razlikuju (*sich an die Brust schlagen* znači „osjećati kajanje, priznati grešku“, a *busati se u grudi* „razmetati se, hvaliti se nečim, nametljivo isticati svoje zasluge“). Frazemi istog značenja između kojih postoji i najmanja nepodudarnost u slici, tretirat će se kao frazemi sa istim značenjem, a različitom slikom. Te razlike mogu biti morfosintaktičke, leksičke, te morfosintaktičke i leksičke, npr. *stati kao ukopan – wie angewurzelt stehen bleiben*. U četvrtu skupinu bit će uvršteni frazemi koji unutar prikupljenog korpusa nemaju frazeološkog ekvivalenta među prijevodima, npr. *pogledati nekom u leđa* – „jmdn. davonziehen sehen“, *polaztiti (nekom) za rukom* – „gelingen“.

Sljedeći frazemi iz djela „Omer-paša Latas“ ukazuju na potpunu frazeološku ekvivalentnost sa prijevodom na njemački jezik: *biti (izgledati) kao saliven – wie angegossen sein (aussehen)*³; *posmatrati (gledati) nekog / nešto drugim očima – jmdn. / etw.mit anderen Augen sehen;* *mjeriti nešto novom mjerom – etwas mit neuem Maß messen*⁴; *ni u snu*

³ Rječnici (Matešićev i Duden 11) kao i ispitanici poznaju samo izraz *stajati / pristajati kao saliven – wie angegossen sitzen / passen* koji se odnose na neki odjevni predmet, ali im je nepoznat Andrićev *biti (izgledati) kao saliven*, iako ga razumiju, čime se opisuje čovjekov izgled. Ovaj frazem mogao bi se posmatrati i kao krilatica.

⁴ Matešićev *Frazeološki rječnik* ne poznaje frazem *mjeriti novom mjerom*, samo *mjeriti istim rifom „jednako postupati“* – Imenica „rif“ nije zabilježena u *Rječniku bosanskog jezika*, tako da se može posmatrati kao unikatna komponenta navedenog frazema – i *mjeriti istim (jednim, jednakim) aršinom „jednako sudit, postupati“*. Duden 11, također, ne bilježi prijevod *etw.mit neuem Maß messen*, ali bilježi *etw.mit zweilerlei Maß messen* „ne biti objektivan; ne mjeriti istom mjerom“. Kod frazema u korpusu *mjeriti novom mjerom* možemo govoriti o frazeološkoj varijanti ili modifikaciji. Lingvisti u posljednje vrijeme ističu kako su frazemi varijabilniji nego što se to prije mislilo. Dokaz ovoj tvrdnji je svakodnevna upotreba jezika u komunikaciji. Tu nailazimo na odstupanja od oblika frazema koji su navedeni u rječniku. Upitnik, koji je sproveo Barz (1995), kako navodi Burger (1998: 27), gdje se tražilo od ispitanika da popune prazna mjesta odgovarajućim frazemom, je pokazao individualnu varijabilnost. Od pedeset frazema, samo su se kod četiri navodili oni frazemi koji su zabilježeni u rječnicima, kod 46 praznina ispitanici su pravili spontane varijante. Burger (1998:27-29) uz varijacije obrađuje i *modifikacije* koje predstavljaju

(ne) misliti / pomisliti – nicht im Traum (*einfallen / denken*); paliti i žariti – *sengen und brennen*; birati riječi – Worte wählen; stajati na vrhu – an der Spitze stehen; u četiri oka – unter vier Augen; pokazati svoje pravo lice – sein wahres Gesicht zeigen; s vremena na vrijeme – von Zeit zu Zeit; od krivi i mesa – von Fleisch und Blut; negdje nema žive duše – irgendwo ist keine lebende Seele; vidjeti sve crno – alles schwarz sehen; razvezati jezik – die Zunge lösen; ljudi iz naroda – Leute aus dem Volk⁵; upasti nekom u riječ – jmdm.ins Wort fallen; lukav kao zmija – listig wie eine Schlange⁶; nekom udara krv u glavu – jmdm.schießt das Blut in den kopf; poći od ruke do ruke – von Hand zu Hand gehen; letjeti kao strijela – wie ein Pfeil fliegen; kap po kap – Tropfen um Tropfen; dovesti nešto u pitanje – etwas in Frage stellen; nekom izmiče / klizi tlo ispod nogu – jmdm.gleitet der Boden unter den Füßen weg; kao ptica selica – wei ein Zugvogel; nuditi nekom svoje srce – jmdm.sein Herz bieten; misliti samo na jedno – denken nur an das eine; uvući se nekom pod kožu – jmdm.unter die Haut gehen; gubiti u nečijim očima – in jmds.Augen verlieren; po cijenu života – um den Preis des Lebens; imati oko za nešto – ein Auge für etwas haben; slovo zakona – Wort des Gesetzes; šugave ovce – räudige Schafe; gladati nekog s visoka – jmdn.von oben herab lecken; otvoriti srce – das Herz auftun; crne misli – schwarze Gedanken; olakšati srce – das Herz erleichtern; poklati nekog kao brave – jmdn.wei Hammel abschlachten; oduzimati nekom dah – jmdm.den Atem nehmen; kriti nešto kao guja noge – etwas wie die Natter ihre Beine verbergen⁷.

Frazema u djelu „Omer-paša Latas“ i njegovom prijevodu na njemački jezik sa istom slikom, a drugim značenjem je vrlo malo, tek jedan frazem, napariti oči (nečim) „uživati u nekom prizoru“ – die Augen aufsperren „biti oprezan“.

prigodnu izmjenu frazema. Svrha ove izmjene je da se postigne određeni efekat u tekstu.

⁵ Frazeološki i opći rječnici njemačkog jezika ne bilježe frazem *Leute aus dem Volk*. Međutim, veliki broj tekstova na internetskim stranicama pokazuje da je navedeni frazem frekventan i prisutan u njemačkom jeziku, npr. „Euro: **„Leute aus dem Volk wollte ich nicht malen“**(...)“ na <http://www.tagesspiegel.de/wirtschaft/euro-leute-aus-dem-volk-wollte-ich-nicht-malen/252524.html>, od 11. 10. 2011.

⁶ Kako frazeološki i opći rječnici u bosanskom jeziku, tako i rječnici njemačkog jezika, ne bilježe komparativni frazem *lukav kao zmija*. U oba jezika lukavost se veže za zoonim „lisica“. Ovaj frazem možemo posmatrati kao Andrićevu varijantu ili modifikaciju frazema *lukav kao lisica*.

⁷ Ne bilježe niti rječnici, niti internetski izvori frazem *etwas verbergen wie die Natter ihre Beine* koji je potpuni prijevodni ekvivalent frazemu *kriti nešto kao guja noge*.

Frazemi koji imaju različitu sliku, a isto značenje su zastupljeni u djelu „Omer-paša Latas“ i njegovom prijevodu na njemački jezik. Ponekad je samo jedna komponenta različita, npr. imenica (*od turskog uha – von türkischer Art*⁸ uho/Art „1 narav, priroda, čud; 2 način; 3 lijepo ponašanje; 4 vrsta, biol.vrsta, rod.; u krajnjoj liniji – letzten Endes; preći na stvar – ans Werk gehen; šaka jada – Häufchen Elend; napadati kao zvijer – wie ein Raubtier anfallen), imenica + prijedlog (biti ubijen u glavu – jmds. Verstand ist umgebracht), pridjev (ne vjerovati svojim rođenim očima – seinen (eigenen) Augen nicht trauen rođenim / eigenen „vlastitim“; usred bijela dana – am helllichten Tag), broj (jednina / množina) (živi zid – lebendige Mauern⁹ zid/Mauern „zidovi“), prijedlog (brz na riječi – rasch mit dem Wort), prijedlog + pridjev (na sav glas – mit voller Stimme), galgolski pridjev trpni (stati kao ukopan – wie angewurzelt stehen bleiben ukopan / angewurzelt „ukorijenjen; kao neko ko je pustio korijene“), glagol (udariti na ogramu – in den Bann geraten; nekom staje dah – jmdm. die Luft abdrehen / abdrücken / abschnüren; nekom iskaču oči iz glave – jmdm. drückt es die Augen aus dem Kopf; snalaziti se kao riba u vodi – sich fühlen wie der Fisch im Wasser¹⁰; prenositi od usta do usta – von Mund zu Mund gehen), aktiv / pasiv (kupati se u znoju – in Schweiß gebadet sein; propasti u zemlju – in die Erde gerutscht sein), jedna vrsta riječi iskazana dvjema ili nekom drugom (polagati nekom račun – jmdm.(keine) Rechenschaft schuldig sein; stvarati glas – jmdm. den Ruf bringen; na dohvati ruke – zum Fassen nahe), različit redoslijed riječi (živjeti od hljeba i vode – von Wasser und Brot leben), proširenje / redukcija frazema (pohvatati sve konce – alle Fäden in der Hand haben / halten; ne htjeti ni čuti za koga – nichts von jmdm. hören wollen; usukana kao usidjelica – schrumpelig wie eine verfrühte alte Jungfer), potpuno drugačija struktura frazema u prijevodu (popeti se nekom na

⁸ „(...) Die Herrschaft der Griechen war **von türkischer Art**. Sie schienen die Corsen als eine Heerde von Wilden anzusehn: sie belasteten sie mit unerschwinglichen Abgaben und zwangen sie um die Geldsummen aufzubringen selbst ihre Kinder zu verkaufen. Es beginnt nun für Corsica die Zeit unablässiger Kämpfe um die Freiheit des vaterländischen Bodens. (...)“ Ferdinand Gregorovius: Corsica-Kapitel4 <http://gutenberg.spiegel.de/buch/2412/4>, 09. 10. 2011.

⁹ „(...) und vor den nahegelegenen Hotels werden täglich 30 000 Polizisten 'lebende Mauern' bilden (...)“ Der Spiegel <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-40349481.html>, 9. 10. 2011. Iako rječnici ne bilježe frazem *lebendige Mauern*, navedeni frazem koji je prijevodni ekvivalent Andrićevom *živi zid* postoji.

¹⁰ Razlika je u leksemi „snalaziti se“ koja se u njemačkom frazemu prevodi glagolom „osjećati se“. Treba naglasiti da *Frazeološki rječnik J. Matešića* (1982:569) samo bilježi frazem *osjećati se kao riba u vodi*. Dakle, Andrićev *snalaziti se kao riba u vodi* može se posmatrati kao modifikacija frazema *osjećati se kao riba u vodi*.

vrh glave – jmdm.auf die Nerven fallen; nešto je bogu plakati – ein Jammer sein; pod nečijim strogim okom – jmds.strenger Blick wacht; izvoditi nekoga iz pameti – jmdm.den Verstand trüben; sići s uma – den Verstand verlieren; nekom se nešto obija o gavu – mit der Nase auf etw.stoßen); sintagma prevedena složenicom (prolaziti kroz iglene uši – durchs Nadelöhr gehen), sintagma prevedena imenicom (očitati nekom dugu pridiku – jmdm.die Leviten lesen), prijedložni izraz u akuzativu preveden imenicom u akuzativu (pustiti srcu na volju – seinem Herzen Luft machen), poredbena čestica sa imenicom se zamjenjuje participom perfekta (puna kao šip – gestopft voll).

Frazemi iz djela „Omer-paša Latas“ koji nisu prevedeni frazemom na njemački jezik su: *pogledati nekom u leđa* – „jmdn. Davonziehen sehen“ („gledati nekog kako odlazi“); *čovjek na svom mjestu* – „ein tüchtiger junger Mann“ („vrijedan, mlad čovjek“); *lice u lice* – „unmittelbar“ („neposredno“); *doći nekom na noge* – „auf jmds. Geheiß persönlich vor jmdm.erscheinen“ („pojaviti se lično pred kim“)¹¹; *prosijati na sitna sita* – *kurz und klein schlagen*, „sve razlupati, sve porazbijati“; *čovjek od riječi* – „Ehrenmann“ („karakteran čovjek“) (Iako Duden 11 (2002:506) bilježi frazem *ein Mann von Wort* koji u potpunosti odgovara, i značenjski i strukturno, frazemu *čovjek od riječi*); *polaziti (nekom) za rukom* – „gelingen“ („uspjevati“) (Iako u njemačkom jeziku postoji potupuni ekvivalent *von der Hand gehen*); *pustiti glas* – „das Gerücht verbreiten lassen“ („širiti vijest / glas“); *uhvatiti se u koštač s nekim / nećim* – „verbissen ringend mit jemandem“ („voditi oštru borbu s nekim / nećim“); *nekom se mrači pred očima* – „jmdm. schwindelt“ („gubiti svijest“); *zalaziti u godine* – „älter werden“ („stariti“); *dizati nekom cijenu* – „jmdm.den Wert heben“ („nekom podići vrijednost“); *padati u očima* – „auffallen“ („privlačiti pažnju“); *biti slab na piću* – „das Trinken schlecht vertragen“ („teško podnositi piće“); *imati posla s nekim* – „mit jmdm.zu tun haben“ („imati s nekim kakav konakt“); *izaći na kraj* – „zurecht kommen“ („snalaziti se“), *ni kriv ni dužan* – „Unbeteiligte und Schuldlose“ („neko ko ne sudjeluje i ko je nevin“); *prav kao svijeća* – „kerzengerade“; *ni slika ni prilika* – „passte in keiner Weise“ („ni slični po izgledu“); *posmatrati ispod oka* – „nach jmdm. schielen“ („nekog znatiželjno posmatrati“); *krčmiti pamet* – „mit Weisheit hausieren“ („uokolo se hvaliti mu-

¹¹ U Aničevom rječniku (2003: 880) frazem *doći nekom pred/na noge* ima značenje „ponizno se pojavit pred kim, ponizno se najaviti u audijenciji, dati pobudu za neki sastanak i sl.onom ko ne zaslужuje takvu počast“. Prilikom prevodenja je izostavljena ova, vrlo bitna, priloška odredba za način, „ponizno“.

drostima“); *vidjeti nekom leđa* – „jmdm. als Letztes den Rücken sehen“¹² („vidjeti nekom na kraju samo leđa“).

Tipologija frazeoloških ekvivalenata na prikupljenom korpusu

Skupina	Broj frazema
1. Potpuni ekvivalenti	39 (40%)
2. Frazemi sa istom slikom a različitim značenjem	1 (1%)
3. Frazemi sa različitom slikom a istim značenjem	36 (37%)
4. Frazemi bez frazeološkog ekvivalenta	22 (22%)
UKUPNO	98 (100%)

Zaključak

Ovaj rad se bavio utvrđivanjem frazeoloških struktura u korpusu koji je ekscerpiran iz Andrićevog djela „Omer-paša Latas“, te analizom tipologije frazeoloških ekvivalenata u navedenom djelu i njihovih prijevoda na njemački jezik. Najzastupljenija frazeološka struktura su nepredikatni glagolski frazemi koji čine 52% od ukupnog broja frazema. Slijede komparativni frazemi (13%), te okamenjene predikativne konstrukcije (10%). Od ukupno 98 frazema, koliko ih je pronađeno u djelu „Omer-paša Latas“, 39 izraza su potpuni ekvivalenti, što čini 40% od ukupnog broja sakupljenih frazema. Na drugom mjestu su frazemi sa istim značenjem, a različitom slikom. Takvih frazema je 36, što je 37% od ukupnog broja. Na trećem mjestu su frazemi koji u prijevodu nemaju ekvivalenta, njih 22 (22%), dok je samo jedan frazem iz skupine frazema sa istom slikom, a različitim značenjem, što čini tek 1% od ukupnog broja ekscerpiranih frazema. Može se zaključiti da su frazemi, s obzirom na 98 sakupljenih izraza, frekventne jedinice u Andrićevom opusu, te da se one, uglavnom (77%), prevode frazemima i na njemački jezik.

¹² U njemačkom jeziku izraz „jmdm. als letztes den Rücken sehen“ nije frazem, te se ne može govoriti o konotativnom značenju.

Bibliografija

Izvori

1. Andrić, Ivo: *Omer-paša Latas*, Svjetlost, Sarajevo, 1976.
2. Andrić, Ivo: *Omer-Pascha Latas: Der Marschall des Sultans*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt, 2002.

Literatura

1. Anić, Vladimir: *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb, 1994.
2. Barz, Irmhild: *Probleme der phraseologischen Motivation*, U: *Deutsch als Fremdsprache* 23 (1986), 321–326, 1986.
3. Burger, Haralad: *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*, Erich Schmidt Verlag, Berlin, 1998.
4. Čedić, Ibrahim ... (et al.): *Rječnik bosanskog jezika*, Institut za jezik u Sarajevu, Sarajevo, 2007.
5. Dobrovol'skij, Dmitrij/Piirainen, Elisabeth: *Symbole in Sprache und Kultur, Studien zur Phraseologie aus kultursemiotischer Perspektive*, Brockmeyer, Bochum, 2002.
6. Dobrovļ'skij, Dmitrij: *Phraseologie als Objekt der Universalienlinguistik. Linguistische Studien*, Verlag Enzyklopädie, Leipzig, 1998.
7. Duden: *Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik*, Dudenverlag, Mannheim / Leipzig / Zürich, 2002.
8. Fleischer, Wolfgang: *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1997.
9. Hrustić, Meliha: *Kontrastivna analiza frazeoloških izraza sa komponentom „Kopf“/„Glava“ u njemačkom i b/h/s jeziku*, Tuzla, 2001.
10. Jahić, Dževad: *Rječnik bosanskog jezika, „Sejtarija“*, Sarajevo, 2010.
11. Jahić, Dževad... (et al.): *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica, 2000.
12. Klaić, Bratoljub: *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1983.
13. Lukić, Zlatko: *Bosanska sehra: poslovice, izreke i fraze u BiH*, Šahinpašić, Sarajevo, 2005.

14. Matešić, Josip: *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 1982.
15. Palm, Christine: *Phraseologie. Eine Einführung*, Tübingen, 1995.
16. Sesar, Dubravka: *O mjestu i ulozi krilatice u frazeološkim rječnicima*, Filologija, 30–31, Zagreb, 305–312, 1998.
17. Tanović, Ilijas: *Frazeologija bosanskog jezika*, Dom štampe, Zenica, 2000.
18. Turk, Marija: Naznake o podrijetlu frazema, *Fluminensia* br. 1–2, VI, Rijeka, str. 37–47, 1994.

Internetski izvori

<http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-40349481.html>, od 9. 10. 2011.

<http://gutenberg.spiegel.de/buch/2412/4>, od 9. 10. 2011.

<http://www.tagesspiegel.de/wirtschaft/euro-leute-aus-dem-volk-wollte-ich-nicht-malen/252524.html>, od 11. 10. 2011.

STRUCTURAL TYPOLOGY OF PHRASEMES IN *OMER-PAŠA LATAS* BY IVO ANDRIĆ AND THEIR GERMAN EQUIVALENTS

Resume

This paper deals with an analysis of phrasemes in Ivo Andrić's *Omer-paša Latas*. The first part of the paper gives the types of phraseological structures, where it is shown that the most frequent ones are "non-predicate verb phrasemes" that account for 52% of the total number of the phrasemes. The second part of the paper deals with the typology of phraseological equivalents in the aforementioned novel and their translations into German. The results show that the phrasemes, having in mind 98 found expressions, are frequent units in Andrić's body of work, and that they, some 77%, are translated as phrasemes into German as well.

Key words: phraseme, phraseology, contrasting, phraseological structure, equivalent typology, phraseological equivalent.

Ismail PALIĆ

O PRIJEDLOGU NA U VREMENSKIM SINTAKSIČKIM KONSTRUKCIJAMA

Sažetak: U članku se raspravlja o mogućnostima upotrebe prijedloga *na* u sintaksičkim konstrukcijama kojima se obilježava vrijeme. Osnovni cilj rada jeste pokušati predočiti i opisati semantičku transpoziciju prijedloga *na* iz domena prostora u domen vremena. Objasnjavaju se činioci koji određuju upotrebu ovog prijedloga s pojedinim tipovima vremenskih leksema u oblicima akuzativa, na jednoj, i lokativu, na drugoj strani. Zaključuje se da vremenske konstrukcije s prijedlogom *na* tipološki većinom pripadaju intralokalizacijskim, te da se ostvaruju kao dva njihova semantička podtipa: "koincidencija" i "referencijalna tačka". Također, ovim konstrukcijama moguće je obilježiti i vremensku kvantifikaciju.

Ključne riječi: *prijedlog, vremenski leksem, akuzativ, lokativ, metaforičko preslikavanje, semantička konceptualizacija, vremenska intralokalizacija, "koincidencija", "referencijalna tačka"*

1. U posebnome radu (Palić 2012) opisao sam upotrebu prijedloga *u* u konstrukcijama vremenske intralokalizacije. Zaključio sam da su takve konstrukcije vrlo frekventne među vremenskim intralokalizacijskim prijedložno-padežnim izrazima te da, s obzirom na svoju upotrebu, dijelom stope u stanovitom odnosu prema odgovarajućim konstrukcijama s prijedlogom *na*. Zato ovim radom ne nastojim samo opisati ove druge konstrukcije (s prijedlogom *na*), nego bliže osvijetliti i taj odnos, doprinoseći, vjerujem, potpunijoj spoznaji o strukturi semantičko-sintaksičkoga polja vremenske intralokalizacije u cjelini.

Zbog vjerovatne mogućnosti da ovaj prilog bude čitan i korišten zasebno, a ne u cjelini s gore spomenutim (o prijedlogu *u*), ne ostaje drugo nego da se ukratko ponove teorijske osnove na kojima se temelji istraživanje ovih dvaju prijedloga. Kategorija vremena (temporalnosti) te kategorija prostora (lokalnosti) spadaju u temeljne dimenzije kojima spoznajemo i predočavamo svijet oko sebe. Pritom se vrijeme uzima kao

neograničeni objektivni kontinuum linearnog tipa podoban segmentiranju na manje ili veće dijelove. Premda spoznajno dimenzionalno, vrijeme se kao kategorija uglavnom razumijeva izvedenim iz prostora. Takva promišljanja osobito su svojstvena *lokalistima*¹, a u novije doba i teoretičarima kognitivne gramatike (npr. Langacker 1987; 1991; 2008).

U ovom radu, koristeći se metodološkim postupcima upravo kognitivne gramatike, nastojat će opisati semantičku transpoziciju prijedloga *na* iz domena prostora u domen vremena. Glavni ciljevi rada jesu, prvo, dokazati pretpostavku da se spomenuta semantička transpozicija vrši postupkom metaforičkoga preslikavanja; drugo, pokazati da je predviđanje pojmove vremena kao pojmove prostora u razmatranim konstrukcijama suočeno s brojnim ograničenjima te bitno uvjetovano semantičkim profilom vremenskoga pojma; treće, naznačiti pravila kojima se regulira upotreba prijedloga *na* u vremenskim konstrukcijama, posebno s obzirom na njegovu kolokaciju s vremenskim leksemima te izbor padeža (akuzativa ili lokativa) s kojim stoji.

2. *Intralokalizacija*² jest pojam iz domena kategorije prostora koji označava odnos u kojemu *objekt lokalizacije* (OL)³ u potpunosti zauzima prostor u granicama *lokализаторa* (L). Prostorna intralokalizacija (PIL) može biti statičnoga i dinamičnog tipa. U prvom slučaju OL miruje smješten u granicama L, a u drugome OL pomjera, kreće u granicama L. Kako sam već rekao, vrijeme je dimenzionalna kategorija, ali linearnog tipa, kojoj je svojstven neprestan, neograničen tok. No, upravo takva predodžba vremenu daje kategorijalno niži rang u odnosu na prostor jer se zamišljeni vremenski kontinuum nužno smješta u prostor i prostire u njemu. Zbog toga se i operacionalizacija vremena vrši prostornom raščlambom, tj. određenjem na zamišljenoj vremenskoj osi odsječaka kao “prostora vremena” koji tako postaju vremenski lokализatori (VL) u koje je moguće smjestiti objekt vremenske lokalizacije (OVL). Na taj se način identificira vrijeme kao lokализator i postavlja vremenska intralokalizacija (VIL) kao pojam metaforički preslikan iz

¹ V., npr., Anderson 1971. O *lokализму* kao teorijskom pravcu u modernoj lingvistici v. više Piper (1997) i Pranjković (2010).

² Termin preuzet od Pipera (1997). Usp. i Pranjković (2001).

³ Temeljni sudionici predviđenoga scenarija u kognitivnoj gramatici obilježavaju se engleskim terminima *trajector* i *landmark* (Langacker 1987; 1991). Belaj (2010) kao odgovarajuće predlaže termine *trajektor* i *orientir*. U ovom radu ja se ipak opredjeljujem za drugčija terminološka rješenja (v. Piper 1997, Pranjković 2001 i dr.), i to iz nekoliko razloga: prvo, duže su u upotrebi, te su stabilniji; drugo, (tehnički) termin *trajektor* izgleda mi sasvim prikladnim, za razliku od termina *orientir*, koji, po mome mišljenju bar, ne asocira na ono što bi mu trebao biti sadržaj (pozadina scene); treće, tročlani sistem *objekt lokalizacije – lokализator – orientir* (eksplicira tip semantičke relacije) čini mi se mnogo pogodnijim za objašnjavanje pojava koje se ovdje razmatraju.

domena prostora. Za VIL bitno je da OVL potpuno pripada VL, bilo da traje koliko traje i VL (npr. *Stajali smo na kiši*), bilo da trajanjem uzima samo dio trajanja VL (npr. *Sreli smo se na dan odlaska*). VIL pripadaju također i scenariji u kojima OVL svojim trajanjem prelazi granice VL (npr. *Radit ćemo i na Bajram*). Brée – Smit (1986: 346) navode dva načina na koja se može obilježiti VIL:

- neposredno: povezivanjem OVL s VL (npr. *Došao je u sedam sati*) i
- posredno: metonimijskim povezivanjem OVL s nekim događajem, stanjem, okolnostima i sl. (npr. *Upoznali su se na konferenciji*).

3. Prijedlog *na* dolazi u konstrukcijama PIL.⁴ Putem konceptualne metafore⁵ VRIJEME JE PROSTOR te submetafore SMJEŠTANJE U VREMENU JE SMJEŠTANJE U PROSTORU ovaj prijedlog biva prenesen u domen vremena, i to uz lekseme koji imaju ili dobivaju vremensko značenje, a koje općenito možemo zvati vremenskim leksemima. Načelno, postoje barem tri tipa takvih leksema, i to:

- općevremenski leksemi,
- konvencionalnovremenski leksemi i
- implicitnovremenski leksemi.

Općevremenski leksemi neposredno označavaju vrijeme kao kategoriju u neprestanom toku. Vrijeme označeno njima konstantno traje, a međusobno se razlikuje samo po dužini trajanja, tj. količini vremena koja se zahvaća. Takvi su, npr., leksemi: *vrijeme, doba, razdoblje, period, tren, trenutak, čas, časak, moment...*

I konvencionalnovremenski leksemi neposredno označavaju vrijeme, ali prema eksplisitno utvrđenim astronomskim i dr. parametrima računanja vremena. Semantički se odlikuju strogom preciznošću. Podatni su široj potklasifikaciji i uključuju:

- mjerne vremenske jedinice: *sekunda, minuta, sat, dan, sedmica, mjesec, godina, stoljeće, milenij...*;
- dijelove dana: *zora, praskozorje, sabah, jutro, prijepodne, podne, popodne, večer, akšam, noć, ponoć...*;
- dane u sedmici: *ponedjeljak, utorak, srijeda...*;
- mjesece u godini: *januar, februar, mart...*;
- godišnja doba: *proljeće, ljeto, jesen, zima*;
- periode u godini: *međudnevica, ravnodnevница*.

Mjerne vremenske jedinice po tome što konstantno traju slične su općevremenskim leksemima, ali se od njih razlikuju time što označavaju

⁴ V. Batistić 1972, Piper 1997, Pranjković 2001, Arsenijević 2003.

⁵ Pojam i njegova primjena preuzeti od Lakoff – Johnson 1980.

tačno određenu količinu vremena (npr. minuta = 60 sekundi, dan = 24 sata i sl.). Konvencionalnovremenski leksemi mogu biti članovi poređanih skupova u sukcesiji (dani u sedmici, mjeseci u godini, godišnja doba). Osim toga oni mogu zauzimati određeni vremenski prostor identificirajući ga bez jasne predstave o sukcesiji, ponekad čak i o korelaciji s drugim pojmovima iste vrste (npr. dijelovi dana, periodi u godini).

Implicitnovremenski leksemi obilježavaju vrijeme posredno, metonimijski, time što pretpostavljaju obaveznu smještenost čega ili koga u vremenu. Njima se upućuje na:

- osnovne sfere čovjekove vremenske orijentacije: *prošlost, sadašnjost, budućnost, početak, sredina, polovina, kraj, konac, završetak, svršetak...*;
- periode ili faze u razvoju koga ili čega, npr.: *djetinjstvo, mladost, starost, život, cvat, bujanje, zrenje, stadij, faza...*;
- događaje, dešavanja, zbivanja, npr.: *vjenčanje, svadba, proslava, kampanja, izbori, demonstracije, akcija, neredi, uzbuna, rat, borba, ofanziva, pobuna, žetva, koševina, berba, poplava, požar, mrak, oluja, kiša...*;
- blagdane: *Bajram, Božić, Uskrs, Jurjev, Nova godina, Prvi maj, rođendan...*;
- ljude, ličnosti, države (mahom historijske kategorije), npr.: *Cesar, Kulin ban, car Sulejman, Turci, Austrija...*

4. Prijedlog *na* u bosanskome jeziku stoji uz lokativ i akuzativ. Prema onom što se navodi u rječnicima, uz lokativ označava "mjesto gdje se ko ili šta nalazi", a uz akuzativ "mjesto na koje se šta stavlja ili na koje ko ili šta dospijeva" (Halilović – Palić – Šehović 2010: 686). Kako se vidi, rječničke definicije ovom prijedlogu pripisuju značenje intralokalizacije. Preciznije određenje značenja prijedloga *na* daje najprije Pranjković (2001: 9) uključujući ga u skupinu prijedloga sa značenjem "supralokativnosti" ("OL nalazi se ili kreće u vršnom dijelu, po površini L ili iznad njega"), a potom i Šarić (2008: 40) navodeći da taj prijedlog označava dvije temeljne relacije: prvu koja udružuje semantičke odnose određene kao "podloga/podupiranje/nošenje" i "susjedstvo", i drugu koja udružuje semantičke odnose određene kao "susjedstvo" i "koincidencija". Prototipična prostorna shema ostvaruje se s trodimenzionalnim objektima, ali je moguće njezino metaforično preslikavanje i na situacije u kojima su objekti dvodimenzionalni i jednodimenzionalni.

Vrlo je značajno ovdje podsjetiti na to da je za značenje neke jezičke jedinice, a time i za gramatički (sintaksički) oblik koji ona dobija, bitno ne samo to kakvo je objektivno "stanje stvari" nego, čak i više od toga, kako govornik vidi, tj. sebi predočava to "stanje stvari". Predodžba se može rekonstruirati na temelju izbora jedne, a ne druge (te-

orijski moguće ili konkurentne) sintaksičke jedinice. Uporedimo, npr., sljedeća dva scenarija:

- jedan predmet (*knjiga*) smješten je U granicama drugog predmeta (*torba*)
 - govornik stanje stvari predočava kakvo objektivno jest:
Knjiga je U torbi
- jedan događaj (*susret*) smješten je U granicama nekog vremena (*noć, Božić*)
 - a) govornik stanje stvari predočava kakvo objektivno jest:
Sreli su se U noći
 - b) govornik stanje stvari ne predočava kakvo objektivno jest, nego kako ga on vidi: *Sreli su se NA Božić*

Ovo govornikovo viđenje “stanja stvari”, i njegova naročita gramatikalizacija kao posljedica toga, posebno je značajno pri opisu i interpretaciji semantičkih koncepata koji su iz jednog semantičkog domena transponirani u drugi, kakav je slučaj ovdje.

4.1. Metaforičko prenošenje prostornog scenarija obilježenoga konstrukcijom *na* + lokativ u sferu vremena može se odrediti vrlo ograničenim, posebno kad se usporedi sa scenarijem obilježenim istim padежom s prijedlogom *u*.⁶ Razlog treba tražiti u tome što se u ovom slučaju temeljni prostorni odnos definiran kao “podloga / podupiranje / nošenje”, koji je primaran, uopće ne pokazuje pogodnim za preslikavanje u sferu vremena, već se to preslikavanje vrši preko odnosa označenih kao “susjedstvo” i “koincidencija”, koji su sekundarni. Kako je “podloga / podupiranje / nošenje” odnos prirodno blizak odnosu “sadržavanja”, koji je karakterističan za semantički koncept prostornog “spremnika”, to onda znači da treba očekivati otpadanje mogućnosti upotrebe konstrukcije *na* + lokativ u značenju VIL tipa “sadržavanja”, te, prema tome, i razgraničenu upotrebu vremenskih leksema u konstrukciji *u* + lokativ, na jednoj, i *na* + lokativ, na drugoj strani.

Konstrukciji *na* + lokativ vremenskih leksema može se ustanoviti značenje VIL tipa “koincidencije”. To znači da se njima obilježava scenarij u kojem se OVL vremenski poklapa, koincidira s VL. Pri tome se odnos između OVL i VL predstavlja statično. Upravo time ovakve se konstrukcije bitno razlikuju od konstrukcija VIL tipa “referencijalne ta-

⁶ Konstrukcije VIL obilježene prijedlogom *u* + lokativ pripadaju semantičkom tipu vremenskog “sadržavanja”. “OVL i VL postaju koincidentni u vremenskoj sferi tako što je OVL smješten na liniji protoka vremena omeđenoj početkom i krajem. Tako konceptualiziranu VIL možemo nazvati ‘sadržavanje’” (v. Palić 2012). Ove su konstrukcije vrlo razvijene i uključuju većinu vrsta vremenskih leksema (*u tom vremenu, u prvoj minuti, u januaru, u prošlosti, u magli* itd.).

čke”, kojima je svojstveno dinamično predstavljanje odnosa između OVL i VL.⁷ S druge strane, oba spomenuta tipa konstrukcija VIL povezuje predodžba o punktualnom VL, bez prepostavke o njegovu trajanju ili djeljivosti na segmente.

Vremenski leksemi koji dolaze u konstrukcijama *na* + lokativ praktično su svedeni na one kojima se implicitno obilježava vrijeme, među kojima se prije svega izdvajaju događaji, dešavanja, zbijanja (npr.: *Sreli smo se na svadbi; Na izborima mu je pozlilo; Stajali su vani na kiši*) te osnovne sfere čovjekove vremenske orijentacije (npr.: *Sve je dobro išlo na početku; Na kraju su se posvađali*). Zbog bitno drukčijeg scenarioja koji obilježavaju može se pretpostaviti razgraničenost upotrebe konstrukcija *na* + lokativ (VIL tipa “koincidencije”) i *u* + lokativ (VIL tipa “sadržavanja”) s obzirom na vrstu vremenskih leksema uz koje dolaze. Takva se pretpostavka potvrđuje negramatičnošću (ili barem krajnjom neobičnošću) navedenih konstrukcija s prijedlogom *u* (usp.: **Sreli smo se u svadbi; *U izborima mu je pozlilo; ?Stajali su vani u kiši; *U kraju su se posvađali*). Neki leksemi iz skupine implicitnovremenskih ne mogu doći u konstrukciji *na* + lokativ; takvi su, npr., *rat, borba, pobuna, poplava, požar...* (usp.: **Na ratu su mnogi poginuli; *Na borbi mu je stradala ruka; *Na požaru su izgorjele sve kuće...*) te leksemi *prošlost, sadašnjost, budućnost* (usp.: **Na prošlosti je bilo mnogo zla, ali će na budućnosti sve biti bolje*). Objasnjenje je jednostavno: riječ je o leksemima kojima se obilježavaju duže vremenske jedinice i čijim se značenjem fokusiraju trajnost i razvojnost, te one stoga nisu pogodne da se konceptualiziraju kao tačke vremenskog podudaranja, ali zato jesu vrlo često pogodne da, kao dodatno, aktualiziraju značenje okolnosti (usp. *Stradao je u ratu = Stradao je za vrijeme rata / zbog rata; Stajao je na kiši = Stajao je dok je padala kiša/a pritom je padala kiša*). Na isti se način može objasniti i nemogućnost upotrebe vremenskih leksema kojima obično nije svojstveno da označavaju duže vremenske periode, ali se i u njihovu značenju može fokusirati trajanje i razvojnost; takvi su blagdani (npr.: **Upoznali su se na Božiću*, tj. tokom božićnih svečanosti).⁸

⁷ Riječ je o konstrukcijama *u* + akuzativ vremenskih leksema sa značenjem mjernih vremenskih jedinica (*u pet sati*, dana u sedmici (*u ponедјелjak*), dijelova dana (*u zoru*), godišnjih doba (*u jesen*) i dr. “Scenarioj obilježen konstrukcijom *u* + akuzativ u domenu vremena jeste preslikani scenarioj dospijevanja na neki cilj/destinaciju u domenu prostora. Dostignuti prostorni cilj kretanja pretvara se u referencijalnu tačku na liniji protoka vremena, a prostorni dodir u koincidenciju OVL i VL. OVL i VL distancirani su s tačke gledišta govornika, te se cijela situacija predstavlja izrazito dinamično – kao da proces ili akcija ‘ulazi’ u svoje vrijeme” (Palić 2012). Također, istom semantičkom tipu pripadaju i konstrukcije vremenske intralokalizacije izrečene konstrukcijom *na* + akuzativ, o kojima će biti riječi u nastavku.

⁸ To ne važi za sve blagdane. Teško je (ako je ikako), npr., prihvatljivo *na Velikom petku*, dijelom zbog imenice *petak* (imenima dana nije svojstveno pojavljivanje u

Napokon, isti vremenski leksemi mogu biti upotrijebljeni i u konstrukciji *na* + lokativ i u konstrukciji *u* + lokativ, samo što u prvom slučaju označavaju vremensku “koincidenciju” (npr.: *Upoznao sam ga na akciji* = kad je bila akcija), a u drugom vremensko “sadržavanje” i okolnosti (npr.: *Poginuo je u akciji* = dok je trajala akcija).⁹

Općevremenski leksemi i konvencionalnovremenski leksemi u svome osnovnom značenju ne dolaze u konstrukcijama *na* + lokativ. To je i razumljivo ako se ima na umu da te vrste leksema označavaju vrijeme neposredno, što nije spojivo s pojmom koincidencije, koja uvijek podrazumijeva posrednu relaciju OVL s vremenom.

4.2. Rječničke definicije prostornog značenja prijedloga *na* s akuzativom (“mjesto na koje se šta stavlja ili na koje ko ili šta dospijeva”) sugeriraju da je u osnovi riječ o značenju “dostignutog cilja / destinacije”, koje se može ustanoviti i za konstrukcije *u* + akuzativ.¹⁰ Primarni semantički odnos koji taj prijedlog ostvaruje uz lokativ – “podloga / podupiranje / nošenje” – zadržava se i onda kad on stoji uz akuzativ, dok su ostala dva odnosa uključivanjem dinamične perspektive podvedena pod odnos “dostignutog cilja/destinacije”. Na taj su način u prostornom značenju ovog prijedloga profilirana dva temeljna odnosa: 1. “podloga / podupiranje / nošenje” i 2. “dostignuti cilj / destinacija”. Vidjeli smo već (u prethodnoj tački) da odnos 1 nije pogodan za metaforičko preslikavanje u domen vremena, zato se kao podloga za semantičku transpoziciju iskorištava odnos 2. Kako je isti taj odnos poslužio kao osnova za semantičku transpoziciju PIL označene konstrukcijom *u* + A u domen vremena, to se i konstrukcijama *na* + A vremenskih leksema može ustanoviti isto značenje VIL tipa “referencijalne tačke”.¹¹ I zaista, uprkos različitim scenarijima PIL označene konstrukcijama *u* + A i *na* + A, oni se, preneseni u domen vremena, ne razlikuju jer se njihova semantička opozicija koja se tipično očituje na trodimenzionalnim objektima neutralizira kad se preslika u vremensku sferu i primijeni na vremenske jedinice zamišljene kao jednodimenzionalni objekti.

Malo je vremenskih leksema koji dolaze u konstrukcijama *na* + akuzativ. To su prije svega imena godišnjih doba (npr.: *Doći će na pro-*

ovakvim konstrukcijama), a dijelom možda zbog toga što taj blagdan ne podrazumijeva nikakvu naglašenu aktivnost.

⁹ V. o tome i Batistić (1972: 137).

¹⁰ V. Palić (2012).

¹¹ Pranjković (2001: 15-16) ovo značenje određuje kao vrstu u kojoj je “prisutna i nijansa prostornosti”, koja “ima funkciju da precizno fiksira događaj uz vremenski lokalizator”, ali ga razumije u širem smislu pripisujući ga i konstrukcijama *u*, *na*, *po* + lokativ vremenskih leksema, koje ubraja u drugi tip.

*ljeće; Na ljeto ćemo se vidjeti; Na jesen ide na odmor¹²) i nazivi blagdana (npr.: *Na Bajram se posjećuje rodbina; Na Božić se održava ponoćna misa*). U konstrukcijama ove vrste mogu doći i općevremenski leksemi, ali samo s izmijenjenim značenjem, bilo da su adverbijalizirani (*na vrijeme* = pravovremeno; *na tren / utak /, na čas / ak /, na moment* = / vrlo / kratko; *na mah* = odjednom), bilo da su prepozicionalizirani (*na vrijeme od, na period od*).¹³ Također, u konstrukcijama *na* + akuzativ mogu doći i vremenski leksemi kojima se označavaju mjerne vremenske jedinice, ali je tada obično riječ o vremenskoj kvantifikaciji (npr.: *Otišao je unutra na minutu*), dok je značenje VIL (npr.: *Na godinu¹⁴* / tj. iduće godine / će doseliti ovamo) vrlo rijetko.*

Poseban je slučaj s leksemom *dan* kad se nađe u sintagmi s imenicama tipa *nomina actionis*.¹⁵ Leksem *dan* tada označava datum i u takvoj se konstrukciji prepozicionalizira (npr.: *To se desilo na dan njegova dolaska*). Datumom se upućuje na jedan poznati dan u mjesecu; ako se, međutim, radi o više dana na koje se upućuje, onda, strogo govoreći, i nije riječ o datumu, te u tom slučaju obično ne dolazi konstrukcija *na* + akuzativ (usp. *?na dane svadbe*), nego konstrukcija *u* + akuzativ / lokativ (npr. *u dane / danima svadbe*). Sličnom upotrebom odlikuju se i leksemi *godišnjica* i *obljetnica* (usp.: *na godišnjicu / obljetnicu pobjede*).

Rečeno je da su akuzativne vremenske konstrukcije s prijedlozima *na* i *u* semantički istovrsne jer i jedne i druge izriču VIL tipa “referencijalne tačke”. Zbog činjenice da se u bosanskom jeziku koriste i jedne i druge, treba pretpostaviti da je njihova upotreba s obzirom na tipološku raznovrsnost vremenskih leksema razgraničena, te da je ta razgraničenost gramatikalizirana. Takvo stanje ustvari se i može konstatirati te potvrditi negramatičnošću primjera kakvi su, s jedne strane, **na zoru*, **na jutro**, **na ponedjeljak* (samo je *u zoru*, *u jutro*, *u ponedjeljak*) te **u Bajram* (samo je *na Bajram*). Ipak, razgraničenje upotrebe nije uvijek utemeljeno gramatički, ono može biti i semantički zasnovano (moguće je, npr., i *na ljeto i u ljeto*, ali s različitim značenjem: *na ljeto* = u vrijeme ljeta koje slijedi, a *u ljeto* = u vrijeme bilo kojeg ljeta, uključujući i ono koje slijedi). No, ono što je izvjesno jest da razgraničenje postoji, tj. da su se konstrukcije *u* + A i *na* + A, svaka ponaosob, specijalizirale za

¹² Upotreba leksema *zima* u ovakvim konstrukcijama (*Na zimu ćemo se odmoriti*) krajnje je neobična, možda i upitna.

¹³ Pa ipak, i ovakva njihova upotreba pokazuje da su konstrukcije o kojima je riječ ranije zasigurno bile proširenije. Istom zaključku vode i konstrukcije tipa *tri puta na dan, dvanaest plaća na godinu* i dr.

¹⁴ Treba primijetiti da su i u ovakvim konstrukcijama ispunjeni uvjeti za adverbijalizaciju prijedložnih izraza (*na godinu → nagodinu*), što dodatno učvršćuje izneseni zaključak.

¹⁵ Isto ponašanje ovaj leksem iskazuje i u odgovarajućim lokativnim i akuzativnim konstrukcijama s prijedlogom *u*.

različite semantičke tipove vremenskih leksema. Pritom je konstrukcija *u* + akuzativ zauzela daleko veći upotrebnii prostor uvrstivši se među frekventnije prijedložne konstrukcije sa značenjem VIL, pa i vremenskim značenjem općenito. S druge strane, konstrukcija *na* + akuzativ vrlo je ograničene upotrebe u domenu vremena, prije svega zato što semantički odnosi obilježeni prijedlogom *na* i inače nisu osobito pogodni za vremensku konceptualizaciju.

Opisani proces razgraničenja upotrebe konstrukcija *u* + akuzativ i *na* + akuzativ može se potvrditi i primjerima adverbijalizacije uz lekseme gdje su ravnopravno konkurirala oba prijedloga, npr. uz leksem *večer*: *u/na večer* → *uvečer/navečer*. Sličan značaj imaju i primjeri u kojima je konstrukcija s jednim prijedlogom centralna (npr. *u podne*), a s drugim rubna (npr. *na podne*).

Na koncu, može se zaključiti da su vremenske konstrukcije s prijedlogom *na*, svejedno koji tip VIL označavale, u savremenom bosanskom jeziku slabo razvijene, te su po tome neusporedive s vremenskim konstrukcijama s prijedlogom *u*, koje su vrlo razvijene.

5. IL označena prijedlogom *na* + lokativ / akuzativ u cijelini je u sferu vremena metaforički preslikana iz sfere prostora. Preslikavaju se dva koncepta:

1. koncept "susjedstva" i "prostorne koincidencije", koji u sferi vremena postaje "koincidencija" (*na* + lokativ) i
2. koncept "dostignutog cilja/destinacije", koji u sferi vremena postaje "referencijalna tačka" (*na* + akuzativ).

Nijedan od tih koncepata ne odlikuje se osobitom širinom u savremenom bosanskom jeziku. Slabo su razvijene konstrukcije VIL tipa "koincidencije" (*na* + lokativ), za koje je karakteristično punktualno fokusiranje VL te statična predodžba obilježenoga scenarija. Dolaze u obzir praktično jedino pojedini implicitnovremenski leksemi sa značenjem događaja i sl. (*na svadbi*), te oni sa značenjem osnovnih sfera čovjekove vremenske orientacije (*na početku*). Također je slabo razvijena i VIL tipa "referencijalne tačke" koja se obilježava konstrukcijom *na* + A. Vrlo malo vremenskih leksema dolazi u ovoj konstrukciji, prije svega oni kojima se imenuju godišnja doba (*na proljeće*) i blagdani (*na Bajram*). Kako konstrukcija *na* + A u sferi vremena dijeli istu semantičku matricu kao i konstrukcija *u* + A, pretpostavlja se razgraničena upotreba ovih dviju konstrukcija, tj. specijaliziranje jedne s jednim tipovima vremenskih leksema, a druge s drugima. Pokazuje se da postoji to razgraničenje, da može biti gramatički i semantički utemeljeno, te da daleko veći prostor zauzima prijedlog *u*.

Literatura

1. Anderson, J.M. (1971), *The grammar of case: towards a locative theory*, Cambridge: Cambridge University Press
2. Antonić, I. (2001), *Vremenska rečenica*, Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića
3. Arsenijević, N. (2003), “Akuzativ s predlogom u savremenom srpskom jeziku (I)”, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XLVI/1, Novi Sad, 107–263.
4. Batistić, T. (1972), *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*, Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik
5. Belaj, B. (2010), “Prostorni odnosi kao temelj padežnih značenja – shematičnost i polisemija hrvatskoga prijedložno-padežnog izraza *od + genitiv*”, *Sintaksa padeža. Zbornik radova znanstvenoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem Drugi hrvatski sintaktički dani* (ur. M. Birtić i D. Brozović-Rončević), Zagreb: Filozofski fakultet, Osijek i Institut za hrvatski jezik i jezikoslovje, 15–33.
6. Bennett, D.C. (1975), *Spatial and temporal uses of English prepositions*, London: Longman
7. Brée, D.S. / Smit, R.A. (1986), “Temporal relations”, *Journal of Semantics*, 5, 345–384.
8. Halilović, S./Palić, I./Šehović, A. (2010), *Rječnik bosanskoga jezika*, Sarajevo: Filozofski fakultet
9. Ivić, M. (1955–56), “Iz problematike padežnih vremenskih konstrukcija”, *Južnoslovenski filolog*, XXI/1–4.
10. Lakoff, G./Johnson, M. (1980), *Metaphors we live by*, Chicago: Chicago University Press
11. Langacker, R.W. (1987), *Foundations of cognitive grammar. Vol. 1: Theoretical prerequisites*, Stanford, California: Stanford University Press
12. Langacker, R.W. (1987), *Foundations of cognitive grammar. Vol. 2: Descriptive application*, Stanford, California: Stanford University Press
13. Langacker, R.W. (2008), *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*, New York: Oxford University Press
14. Palić, I. (2012), “O upotrebi prijedloga *u* u konstrukcijama vremenske intralokalizacije”, referat podnesen na međunarodnome naučnom skupu *Riječki filološki dani 9* (od 22. do 24. 11. 2012)

15. Piper, P. (1997), *Jezik i prostor*, Beograd: Biblioteka XX vek
16. Pranjković, I. (2001), *Druga hrvatska skladnja. Sintaktičke rapsrade*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada
17. Pranjković, I. (2010), “Domašaji i ograničenja lokalističke teorije padeža”, *Sintaksa padeža. Zbornik radova znanstvenoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem Drugi hrvatski sintaktički dani* (ur. M. Birtić i D. Brozović-Rončević), Zagreb: Filozofski fakultet, Osijek i Institut za hrvatski jezik i jezikoslovje, 213–222.
18. Šarić, Lj. (2008), *Spatial Concepts in Slavic. A Cognitive Linguistic Study of Prepositions and Cases*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag

ON THE PREPOSITION *NA* IN TEMPORAL SYNTACTIC CONSTRUCTIONS

Resume:

The semantic concept of intralocalization expressed by the preposition *na* + NP locative/accusative is metaphorically copied from the spatial sphere into the temporal one. Two concepts are copied:

1. the concept of “contiguity” and “spatial coincidence”, which becomes “coincidence” in the temporal domain (*na* + NP locative) and
2. the concept of “reached goal/destination”, which becomes “point of reference” in the temporal domain (*na* + NP accusative).

None of these concepts has wide range of use in contemporary Bosnian. The constructions denoting temporal intralocalization of “coincidence” type (*na* + NP locative) are little developed. Their characteristic is punctual focusing of the temporal unit, but static perspective of the scenario. They include only some expressions denoting time implicitly as events (*na svadbi*) and, to some extent, those denoting the main spheres of human temporal orientation (*na početku*). Quite little developed constructions are those denoting temporal intralocalization of “reference point” type, which are expressed by the preposition *na* + NP accusative. Very few temporal expressions can occur in these constructions, mainly names of the seasons (*na proljeće*) and holidays (*na Bajram*). Because the construction *na* + NP accusative shares the same semantic matrix as the construction *u* + NP accusative, it is reasonable to assume delimited use of the two constructions, that is the functional specialization of the former and the latter, respectively, to combine with different semantic types of temporal expressions. It can be shown that the assumption holds and that the delimitation is either grammatically or semantically motivated. In this respect the preposition *u* has a much wider range of use.

Key words: preposition, time expression, accusative, locative, metaphoric copying, semantic transposition, temporal intralocalization, “coincidence”, “point of reference”

SLOŽENE REČENICE I NAMJERNO ZNAČENJE

Sažetak: Kada se govori o namjernom semantičkom polju, govori se zapravo o relativno širokom spektru različitih jezičkih jedinica. Na nivou složene rečenice namjerno značenje uočava se među klauzama, sastavnicama takvih rečenica. Eksplisitno namjerno značenje iskazuje se namjernom (finalnom) zavisnom klauzom. Međutim, ovo značenje može se uočiti i kod nezavisno-složenih sastavnih rečenica. Klauze u sastavu složenih rečenica mogu podleći procesu kondenzacije. Namjerne klauze podliježu infinitivizaciji, adverbalizaciji, te nominalizaciji.

Ključne riječi: složena rečenica, namjerno značenje, finalna klauza, veznici, rečenična kondenzacija

Uvod

Kada se govori o namjernom semantičkom polju, govori se zapravo o relativno širokom spektru različitih jezičkih jedinica. Ipak, može se reći da namjera predstavlja nešto što se želi postići određenom radnjom, odnosno nešto što treba proizaći kao rezultat te radnje. Tako se namjera veže i za cilj koji se želi postići, ali je ona istovremeno i šira od samog cilja.

Iako su prilozi najčešći način iskazivanja adverbijalnih značenja (mjesta, vremena, načina, uzroka, količine), namjerni prilozi u bosansko-međunarodnom jeziku ne izdvajaju se kao prepoznatljiva kategorija. Pored priložnih, prijedložnih, te prijedložno-padežnih izraza, namjerno značenje može se iskazati i klauzama unutar složene rečenice.

Zavisnosložene rečenice s namjernom klauzom

Namjerna (finalna) zavisna klauza označava namjeru, cilj ili svrhu s kojom se vrši neka radnja iskazana glavnom klauzom. Namjera je vrsta poticaja na izvršenje određene radnje. Stevanović (1974: 845) navodi da su namjerne klauze po svome odnosu prema glavnoj klauzi bliske izričnim objekatskim klauzama, budući da predstavljaju dopunu upravnom glagolu. Takvo mišljenje prihvatljivo je ukoliko imamo na umu da su se prijedložni i prijedložno-padežni izrazi ponašali kao dopune upravnoga glagola. Prema svome značenju namjerne klauze bliske su i volunta-

tivnim izričnim rečenicama, ali su istovremeno i različite od njih. Voluntativne izrične rečenice iskazuju sadržaj glagola volje ili unutrašnjeg raspoloženja, dok se namjernim rečenicama iskazuje namjera vršenja jedne organizirane i konkretnе radnje glagola glavne klauze. Namjerne klauze bliske su i uzročnim zavisnim klauzama. Suštinska razlika i ovdje se svodi na činjenicu da je sadržaj uzročnih klauza uvijek ostvaren, za razliku od sadržaja namjernih klauza koji je samo planiran i još uvijek neostvaren.

Veznici namjernih klauza su *da*, *kako*, *neka*, *li*, *eda* (*e da*). Zavisne namjerne klauze sa veznicima *da* i *kako* ukazuju na to da govornik uopće ne sumnja u ostvarenje sadržaja namjerne klauze, dok riječca *li* u vezničkoj funkciji upućuje na govornikovu nadu u ostvarenje sadržaja glavne klauze. (Jahić – Halilović – Palić 2000: 436) Zavisne namjerne klauze mogu se u složenu rečenicu uvesti i preko složenih vezničkih izraza *u namjeri da*, *s(a) namjerom da*, *te s ciljem da*.

Treba naglasiti i činjenicu da nema ograničenja s obzirom na poziciju zavisnih namjernih klauza u odnosu na glavnu klauzu. Primjeri iz korpusa pokazuju da se ove klauze mogu pojaviti i u postpoziciji i u prepoziciji. Ipak, može se primjetiti da je postpozicija mnogo učestalija.

Veznik *da*

Veznik *da* najčešći je veznik namjernih zavisnih klauza. Budući da se radi o vezniku čije je semantičko polje dosta široko, treba biti vrlo oprezan prilikom donošenja zaključka da li se zaista radi o namjernoj rečenici. Ne smije se zaboraviti ni činjenica da se ovaj veznik upotrebljava i u konstrukciji sa prezentom kao dopuna semantički nepotpunim glagolima ili kao jedan od načina usložnjavanja predikata.

Radnja glagola glavne klauze vrši se s ciljem omogućenja ostvarenja radnje zavisne namjerne klauze. Radnja koja se namjerava izvršiti najčešće je iskazana prezentom. Međutim, prezent u tim slučajevima iskazuje relativnu sadašnjost, budući da se namjera vršenje radnje odnosi na budućnost ili je, pak, svevremenska (Katičić 2002: 275, 276):

I uistinu Salih-beg je pričao kako je taj došao iz Banjaluke *da vidi Minku i da prosi njezinu ruku*. (ABM, 21); ...uhvati ga po pasu *da mu pomogne da sjaše*. (SKP, 87); Jašem uz njega, *da ga pričuvam*. (SKP, 87); Oženio sam se *da imadnem djece, da mi ne izumre pleme, da budem čovjek i ispunim svrhu života*. (EČL, 134); Ljudi imaju potrebu da im neko daje energiju *da rade*. (A, XI/24.12/54); Stolovi na terasi ispred hotela bili su na stolice nageti, *da se s njih voda ocijedi*.

(ABM, 34); Kako je samo mirno otišao po stražare, *da uhvate bjegunca*. (MSDS, 31).

Radnja zavisne klauze, koja se namjerava izvršiti, može biti iskazana i potencijalom kojim se inače iskazuje modalnost. Na taj način se upravo naglašava namjera s kojom se radnja glavne klauze vrši:

Učenici dužni da u toku prva tri razreda osnovne škole savladaju i cirilično pismo, *da bi se njime mogli služiti*. (ZTK); U ovoj kolekciji koristila sam intenzivnocrvenu, petrolejplavu i zelenu boju, *da bih na neki način ostvarila spoj s etnologijom romskog naroda*. (MAG, 18); Postupa se tako *da bi oni, prije same prošnje, provjerili* da li možda djevojka ima neku tjelesnu ili duševnu manu. (SKP, 48); ...mora da „čeka“ na status uočenosti *da bi se uopšte o njoj moglo govoriti*. (KNJJ, 19/2/58).

Veznikom *da* može se u složenu rečenicu uvesti i objekatska klauza u kojoj je manje ili više prisutno i namjerno značenje:

Nakon stanke koju je upotrijebio *da prožvače komad pogače...* (EČL, 91); Omnibus čekao *da pođe*. (ABM, 34); ...ili su se možda spremili *da opet moljakaju neku olakšicu*. (SKP, 83).

Preoblikom u dubinskoj strukturi ovih rečenica vidi se da se zavisna klauza može zamijeniti nekom imenskom riječju ili sintagmom koje onda u takvoj prostoj rečenici popunjavaju mjesto objekta (bližeg ili daljeg):

nakon stanke koju je upotrijebio *za žvakanje* komada pogače; omnibus čekao *polazak*; ili su se možda opet spremili *za moljakanje* neke olakšice.

Nešto drugačija preoblika, bez ukidanja zavisnih klauza, ukazuje da se u ovim slučajevima radi i o namjeri s kojom se vrši radnja glavne klauze:

nakon stanke koju je upotrijebio *s namjerom da prožvače komad pogače*, omnibus čekao *s namjerom da pođe*; ili su se možda spremili *s namjerom da opet moljakaju neku olakšicu*.

Zapažen je još jedan prelazni tip namjernih klauza. One se nalaze u adnominalnoj poziciji, što podrazumijeva da se odnose na neku imensku riječ iz glavne rečenice. Takva pozicija uslovjava da se tu zapravo radi o odnosnim klauzama sa namjernim značenjem. Njima se imenska riječ opisuje prema svojoj namjeni ili svrsi¹:

¹ Kategorije namjere, namjene i svrhe podudaraju se u svome osnovnom značenju, ali se ne mogu potpuno izjednačiti. Dok namjera podrazumijeva zamisao o obavljenju

Traži način, ili preža priliku, *da pređe na ono radi čega je sve ovo.* (SKP, 48); ...trenuci gotovo fizičke žedi *da se oslobođim svega oko sebe i iza sebe.* (SKP, 58); ...a činilo mi se da nemam snage *da ih zaustavim, da ih vratim u tamu.* (MSDS, 13); ...nego u glavi tražio nekakav uzrok *da ode tetki.* (ABM, 22);...može biti uslovljeno ciljem *da se stvori posebno izražajno sredstvo za dotad „negramatikalizovanu“ semantičku kategoriju.* (KNJJ, 19/2, 64).

Preoblikom se potvrđuje značenjski status ovih odnosnih klauza. U ovim slučajevima preoblika se može izvršiti preobrazbom zavisne klauze u neku od drugih namjernih sintaksičkih jedinica (npr. priložni izrazi, prijedložni izrazi, prijedložno-padežni izrazi):

prilika za prelazak na ono, žđ za oslobođenjem od svega, snaga za zaustavljanje, uzrok za odlazak, cilj sa svrhom stvaranja sredstva.

Veznik *kako*

U ulozi veznika namjernih zavisnih klauza nešto rjeđe javlja se i veznik *kako.* U tim slučajevima glagol zavisne klauze nalazi se u potencijalu:

Svi se užurbano pripremaju *kako bi ih obilježili na najlepši način.* (A, XI/24.12/60); Zanima nas da li su stavovi roditelja pozitivni ili negativni *kako bi se u slučaju negativnih stavova nastojala poboljšati i unaprijediti saradnja.* (ZNS, 163); Htio sam da žilavi paganski grijeh bude i jedini razlog, *kako bih druge ostavio u tami.* (MSDS, 14); ...zato molim muselima da ispita tu stvar, *kako se zatvoreniku ne bi pripisalo i ono što nije.* (MSDS, 42).

Riječca *li*

Već je ukazano na činjenicu da se zavisna namjerna klauza može u složenu rečenicu uvesti i riječicom *li.* U takvoj se namjernoj klauzi, također, pojavljuje glagol u potencijalu, i to u njegovom odričnom obliku. (Jahić – Halilović – Palić 2000: 436) Ovim namjernim klauzama izražava se nada u ostvarenje sadržaja glagola glavne klauze:

neke radnje koja teži postizanju određenog rezultata, svrha i namjena su statične kategorije. One označavaju na što je radnja upućena, odnosno čemu neka radnja ili predmet mogu poslužiti. (Arnaut 2011: 146)

...a svijet prekopavao po goretini *ne bi li što nasaо* (ABM, 38); Čas ga je gledala ispod oka *ne bi li u bliјedom licu, ili u nervoznom treptanju njegovih trepavica opazila što.* (ABM, 38); Posjećuju najprljavije britanske i američke domove, *ne bi li od njih stvorile mjesta ugodna za život.* (DA, XIV/4716); On je dalje od mjesta nesreće pretraživao virove plahovite rijeke, zagledao u njene dubine *ne bi li ugledao sestrića.* (DA, XIII / 4627); ...koji se uputio u Las Vegas *ne bi li izmirio jedan stari kockarski dug.* (DA, XIV / 4719).

Riječca *neka*

Riječcom *neka* mogu se iskazati različita značenja rečenice, kao što su želja, zapovijed, dopuštanje, blagoslov, proklinjanje, pa i namjera. Riječca *neka* ne javlja se često u vezničkoj funkciji zavisnih namjernih klauza, ali su, ipak, zapaženi sporadični primjeri takve njene upotrebe:

Prostrijeh košulju na sunce, *nek' se prosuhne.*
(SKP, 58); ...ali ga, na domak selu, suzdržavam,
nek otac bude prvi. (SKP, 70).

Može se izvršiti preoblika datih rečenica kako bi se pokazalo njihovo eksplisitno namjerno značenje:

Prostrijeh košulju na sunce, kako bi se prosušila;
ali ga, na domak selu, suzdržavam, kako bi otac
bio prvi.

Složeni veznički izrazi

Ivo Pranjković (1999: 333) govori o složenim vezničkim izrazima koji u svome sastavu imaju punoznačne sastavnice s uopćenim značenjima (mjesta, vremena, načina, uzroka, posljedice, namjere), te semantički nediferencirane veznike *da* i *što*. U ovakve složene vezničke izraze kojima se uvodi zavisna namjerna klauza spadaju izrazi *u namjeri da, s(a) namjerom da, te s ciljem da.*

Miloš Kovačević (1990: 62), također, govori o složenim vezničkim izrazima. On navodi da su oni nastali od priloških izraza na način da „obavezno dolazi do redukovanja demonstrativne zamjenice, tako da veznik nastaje ujedinjenjem padežnog oblika apstraktne imenice i samo opštesubordinacijskog veznika *da*“:

u toj namjeri → u namjeri da;
s tom namjerom → s namjerom da;
s tim ciljem → s ciljem da.

Kovačević (1990: 62) još naglašava i činjenicu da su ovako nastali veznici uvijek jednoznačni zbog leksičkog značenja imenice u njihovom sastavu, te su, kao takvi, karakteristični za namjerne klauze.

Namjerna klauza s izrazom *u namjeri da* sasvim eksplisitno iskazuje namjeru vršenja radnje. Leksema *namjera* bez ikakve sumnje ukazuje na to da se jedna radnja vrši s težnjom ostvarenja neke druge radnje:

Evropska centralna banka jučer je, očekivano, podigla baznu kamatu za četvrt procenta, na 4,25 posto, *u namjeri da* tako spriječi dalji rast inflacionih pritisaka. (DA, XIII/4596); ...idem ka istoku *u namjeri da podržim* pomirenje. (DA, XIII / 4624); U borbe uvode prve eskadrile kamikaza, japanskih pilota ubica, *u namjeri da uništavaju* američke brodove. (DA, XIV/4714); To bi nam svakako pomoglo *u namjeri da napravimo* ekipu. (DA, XIV/4721); Podnijela je zahtjev za razvod 1936. godine, *u namjeri da se uda* za Edvarda. (DA, XIII/4581); ...te ostajem s vama *u namjeri da opravdam* ovu čest vrijednim angažmanom. (DA, XIII/4611); ...skočile sa šestospratne spašavonice *u namjeri da pobegnu* od požara. (DA, XIV/4730); ...ukrali bakrene oluke, ukupne dužine 21 metar, *u namjeri da ih prodaju*. (DA, XIII / 4563).

Može se zaključiti kako je spoj *da + prezent* iz zavisne klauze zamjenjiv imenskom riječju, čime se dobija prijedložni izraz:

u namjeri da spriječi dalji rast – *u namjeri sprečavanja* daljeg rasta; *u namjeri da podržim* pomirenje – *u namjeri podržavanja* pomirenja; *u namjeri da uništavaju* američke brodove – *u namjeri uništavanja* američkih brodova; *u namjeri da napravimo* ekipu – *u namjeri pravljenja* ekipe.

U ovim primjerima moguća je i preoblika kojom bi se izraz *u namjeri* zamijenio glagolskim prilogom sadašnjim *namjeravajući*, dok bi se konstrukcija *da + prezent* zamijenila infinitivom:

podnijela je zahtjev *u namjeri da se uda* – podnijela je zahtjev *namjeravajući udati se*; ostajem *u namjeri da opravdam* čest – ostajem *namjeravajući opravdati* čest; skočile *u namjeri da pobegnu* od požara – skočile *namjeravajući pobjeći* od požara; ukrali oluke *u namjeri da ih prodaju* – ukrali oluke *namjeravajući ih prodati*.

U korpusu su zabilježeni i primjeri upotrebe zavisne klauze s vezničkim izrazom *u namjeri da* kao dopune imenskom predikatu u čijem se leksičkom jezgru nalazi adjektiv:

...odlučna je *u namjeri da obnovi* svoju napola propalu karijeru. (DA, XIII/4598); Električar iz provincije Hebei bio je ustrajan *u svojoj namjeri da napravi* automobil za ribolov. (DA, XIV / 4737); Inspektor Mihael L. bio je odlučan *u namjeri da ulovi* provalnika na djelu. (DA, XIV / 4739); ...odlučan je *u namjeri da izbjegava* krvo-prolića... (DA, XIV/4719).

Preobrazba ovakvih primjera nije moguća s glagolskim prilogom sadašnjim, ali je moguće konstrukciju *da + prezent* zamijeniti deverbalivnom imenicom:

odlučna je *u namjeri da obnovi karijeru* – odlučna je *u namjeri obnavljanja karijere*; bio je ustrajan *u namjeri da napravi* automobil – bio je ustrajan *u namjeri pravljenja automobila*; bio je odlučan *u namjeri da ulovi* provalnika – bio je odlučan *u namjeri lovljenja* provalnika; odlučan je *u namjeri da izbjegava* krvo-prolića – odlučan je *u namjeri izbjegavanja* krvo-prolića.

Još jedan složeni veznički izraz s leksemom *namjera* jeste *s(a) namjerom da*. I njime se eksplicira namjera s kojom se vrši radnja upravnog glagola:

Šefovi evropskih država i vlada otvorili su jučer u Briselu vanrednu sjednicu *s namjerom da se pripreme* za samit. (DA, XIV / 4723); ...najavljuju promjene s našim pozorištima *s namjerom da* naša teatarska scena konačno *krene* ukorak sa savremenim trendovima. (DA, XIV / 4730); Bilo je očigledno da je Borac došao *s namjerom da odnese* bar bod. (DA, XIV / 4733); ..da li socijalisti prihvataju principe na kojima se pravi vlast *s namjerom da se Srbiji obezbijedi* brz i stabilan razvoj. (DA, XIII/4561).

Može se primijetiti da su ovi izrazi, također, objasnjivi kao i oni s izrazom *u namjeri da*, gdje se konstrukcijaj *da+prezent* iz zavisne eksplikativne klauze može zamijeniti imenskom riječju, čime se dobija pravi prijedložni izraz:

s namjerom da se pripreme za samit – *s namjerom pripremanja* za samit; *s namjerom da krene* ukorak – *s namjerom kretanja* ukorak; *s namje-*

rom *da odnese* bar bod – s namjerom *odnošenja* bar boda; s namjerom *da obezbijedi* razvoj – s namjerom *obezbjeđivanja* razvoja.

Složenim vezničkim izrazom *s(a) ciljem da* može se, također, u složenu rečenicu uvesti zavisna namjerna klauza:

...nastojala da praktično *realizira* tu Senekinu izreku, *s ciljem da* škola *postane* dio realnog života. (ZNS, 15); Dizajniran je *s ciljem da se uz pojednostavljeni objektno orijentisano programiranje postigne kompaktibilnost.* (DA, XIV / 4728); Napad talibana bio je dobro *planiran*, *s ciljem da se preuzme važan punkt.* (DA, XIII / 4607).

Kao i u ranije navedenim sličnim slučajevima spoj *da+prezent* iz zavisne klauze zamjenjiv je supstantivnom riječju nastalom procesom nominalizacije:

realizira *s ciljem da postane* – realizira *s ciljem postanka*; dizajniran je *s ciljem da se postigne* – dizajniran je *s ciljem postizanja*; planiran *s ciljem da se zauzme* – planiran *s ciljem zauzimanja*.

Sastavna klauza s namjernim značenjem

Sastavne (kopulativne) klauze iskazuju naporednost ili istosmjernost vršenja radnje koju izražavaju sa radnjom iskazanom u glavnoj klauzi. Takav odnos glavne i sastavne klauze općenit je i sveobuhvatan, te se unutar njega mogu uočiti odnosi u kojima inače stoje klauze zavisnih rečenica. (Jahić – Halilović – Palić 2000: 412) Dakle, klauze sastavnih rečenica mogu stajati u vremenskom, mjesnom, načinskom, uzročno-posljedičnom, pa i namjernom odnosu. Za iskazivanje namjernog značenja sastavnim klauzama karakterističan je vremenski slijed, odnosno svojevrstan odnos omogućavanja vršenja jedne radnje izvršenjem druge:

Da li da izidem *i umiješam se?* (SKP, 29); ...bolje otići u taj „Hrakov“ *i ubiti ga.* (SKP, 32); ...išće ga ona od mene, *i sjeme šalje nekom tamo svome.* (SKP, 49); Volio je zaći tamo za zeleni sto činovničke kasine *i poigrati.* (ABM, 20); Osjećam da bi trebalo da ustanem *i da fizički razvadim ovaj sudar dviju ženskih histerija.* (SKP, 51).

Budući da na površinskoj strukturi ovakvih sastavnih klauza njihov konkretniji značenjski odnos nije vidljiv, potrebno je razmotriti njihovu dubinsku strukturu. Preoblikom zasnovanom na dodavanju nekog

od eksplisitnih namjernih sredstava pokazuje se da je radnja sastavne klauze uvjet radi kojeg se dešava i radnja prve klauze:

Da li da izidem s *namjerom da se umiješam*; bolje otici u taj „Hrakov“ *da bi ga ubio*; išće ga ona od mene, *da bi sjeme slala nekom tamo svi-me*, volio je zaći tamo za zeleni sto činovničke kasine s *namjerom da poigra*; osjećam da bi trebalo da ustanem *kako bih fizički razvadio ovaj sudar dviju ženskih hysterija*.

Kondenzacija namjernih klauza

Rečenična kondenzacija podrazumijeva preobličavanje klauza u nepredikatne strukture, čime se ukida gramatički status klauze zamjenjivanjem njenog predikata nepredikatnom strukturom (Jahić – Halilović – Palić 2000: 445, 446). Namjerne klauze podlježu infinitivizaciji, adverbalizaciji, te nominalizaciji².

Infinitivizacija

Infinitiv je nepromjenjivi glagoski oblik koji može popuniti različite pozicije rečeničnog ustrojstva. Njime se, također, usložnjavaju i dopunjavaju nepotpune predikatne strukture. Infinitivom se može dopuniti i modalni glagol koji nema puno leksičko značenje.

Infinitivizacija namjernih rečenica moguća je samo uz glagole kretanja (Jahić – Halilović – Palić 2000:447). U tim slučajevima infinitivom se iskazuje radnja koja je namjera vršenja radnje upravnog glagola. Treba napomenuti i činjenicu da je infinitivizacija moguća samo pod uvjetom da sastavnice složene rečenice dijele isti subjekat (Jahić – Halilović – Palić 2000:446, Katić 2002:506).

I kazao mu unaprijed tko će doći kupovati. (EČL, 335).

Preoblikom dobijamo konstrukciju *tko će doći s namjerom da kupi*, odnosno *tko će doći da bi kupio*, čime se potvrđuje funkcija infinitiva u iskazivanju namjernog značenja. Vidljivo je, dakle, da je u ovome primjeru jasno uočljiva radnja kretanja i njena namjera (doći i kupiti).

Adverbalizacija

Adverbalizacija je proces rečenične kondenzacije uz pomoć glagolskih priloga. I ona podrazumijeva iste subjekte u sastavnicama slo-

² Preoblika namjernih klauza u cilju dokazivanja njihovog namjernog značenja u dubinskoj strukturi, koja je izvršena u ovome radu, također, ukazuje na mogućnost njihove kondenzacije.

žene rečenice, odnosno monosubjekatski tip složenih rečenica. Namjerne klauze podliježu adverbalizaciji uz pomoć glagolskog priloga sadašnjeg. (Jahić – Halilović – Palić 2000: 446) Još je u 15. stoljeću bilježena upotreba glagolskog priloga sadašnjeg u funkciji iskazivanja namjernog značenja (Štrkalj Despot 2007: 421).

Glagolskim prilogom sadašnjim označava se radnja koja je istovremena s nekom drugom radnjom izrečenom nekim ličnim glagolskim oblikom u prošlosti, sadašnjosti ili budućnosti (Jahić – Halilović – Palić 2000: 285). U literaturi (npr. Jahić – Halilović – Palić 2000: 447, Silić – Pranjković 2005: 198) susrećemo se s konstatacijom da se adverbalizaciji mogu podvrći najčešće vremenske, uzročne i načinske klauze, te, nešto rijede, pogodbene i dopusne. Kao što se da primijetiti, ovdje se ne spominju namjerne klauze i mogućnost kondenzacije njihovog sadržaja procesom adverbalizacije. Međutim, adverbalizacijom, ali i rečeničnom kondenzacijom uopće, odnosi među klauzama jedne složene rečenice dodatno se usložnjavaju, budući da se gube svi formalni pokazatelji prirode njihovih odnosa. Preoblikom se i ovdje može pokazati i dokazati da ipak postoji mogućnost kondenzacije sadržaja i namjernih klauza.

Budući da namjeri po logici nije svojstvena istovremenost dviju radnji niti njihova izvršenost ni u jednom dijelu, glagolski prilog sadašnji kao moguće sredstvo iskazivanja namjernog značenja dovodi se u pitanje. Međutim, Milka Ivić (1995: 166), govoreći o gerundima, navodi da se glagolskim prilogom sadašnjem može iskazati tzv. omogućena radnja, te da se umjesto vremenskog odnosa radnji može sagledati i njihova uzročno-posljedična veza. Ona naglašava da se na taj način vrši „udruživanje dveju radnji u jedinstvenu događajnu celinu po principu postavljanja jedne od njih u ulogu omogućivača druge“. Namjerno značenje u takvim konstrukcijama, naravno, nije primarno, ali je na dubinskoj strukturi uočljivo.

U literaturi se navodi da adverbalizaciji podliježu i nezavisne klauze u sastavu složene rečenice, i to one koje obilježavaju popratnu okolnost (Jahić – Halilović – Palić, 2000: 448). Međutim, posmatrajući bolje dubinsku strukturu takvih rečenica, te glagolskog priloga sadašnjeg kojim je izvršena adverbalizacija njihovog sadržaja, zaključuje se, ipak, da među njima postoji i odnos namjere:

Mnoštvo se pred njim sklanjalo praveći mu put.

(EČL, 138); Svu je Perziju obišao kupujući blago. (EČL, 206); ...a nebo nad tamnim brijegom otvaralo je kapke, pokazujući modru zjenicu. (MSDS, 21).

U navedenim primjerima moguće je izvršiti dvostruku preobrazbu – jednu, koja će pokazati naporednost radnji, i drugu, kojom se pokazuje da se jedna radnja dešava s namjerom izvršenja druge radnje.

Također, vidljivo je da vršenje jedne radnje omogućava izvršenje druge, te da se na taj način između njih uspostavlja svojevrsna uzročno-posljedična veza:³

Mnoštvo *se pred njim sklanjalo praveći* mu put.

- a) Mnoštvo *se pred njim sklanjalo i pravilo* mu put.
- b) Mnoštvo *se pred njim sklanjalo da bi* mu *pravilo* put / *s namjerom da* mu *pravi* put.

Svu je Perziju obišao *kupujući* blago.

- a) Svu je Perziju *obišao i kupovao* blago.
- b) Svu je Perziju *obišao da bi kupovao* blago.

...a nebo nad tamnim brijegom *otvaralo je* kapke, *pokazujući* modru zjenicu.

- a) ...a nebo nad tamnim brijegom *otvaralo je* kapke *i pokazivalo* modru zjenicu.
- a. ...a nebo nad tamnim brijegom *otvaralo je* kapke *da bi pokazivalo* modru zjenicu.

Manji broj zabilježenih primjera ukazuje i na mogućnost preoblike u vremensku klauzu, čime se vremensko značenje prepiće s namjernim:

Preispitujući tradiciju, dizajneri *su se vratili* tradicionalnim materijalima. (MAG, 25); *Završavajući* prvi let oko svijeta, koji je trajao 175 dana, dva američka aviona *spustila su se* u grad Sijetl.
(DA, XIII / 4682).

Ukoliko radnju glavne klauze posmatramo kao uvjet koji se treba izvršiti da bi se izvršila i radnja druge klauze, onda govorimo o namjernom odnosu među ovim klauzama, i preoblika bi bila sljedeća:

s namjerom preispitivanja tradicije, dizajneri *su se vratili* tradicionalnim materijalima; *s namjerom završavanja* prvog leta oko svijeta, koji je trajao 175 dana, dva američka aviona *spustila su se* u grad Sijetl.

U nekim primjerima zabilježena je upotreba negacije uz glagolski prilog sadašnji kojim je kondenzirana namjerna rečenična struktura. U takvim se primjerima glagolskim prilogom sadašnjim izražava odsustvo namjere s kojom se neka radnja vrši. Dakle, radnja glavne klauze vrši se bez namjere da se izvrši neka druga radnja iskazana, u ovim slučajevima, glagolskim prilogom sadašnjim:

³ Ovdje svakako treba imati na umu činjenicu da namjera predstavlja još nerealizirani uzrok, tako da ova uzročno-posljedična veza ukazuje upravo na takvu prirodu namjernog značenja.

Davali su oni kadiji hedije i ne tražeći protu-usluga... (EČL, 190); Na koljenu mi je hartija koja mirno čeka da primi moj teret, ne skidajući ga s mene. (MSDS, 2).

Preoblika ovakvih struktura moguća je uz pomoć izraza *bez namjere da*:

davali su oni kadiji hedije i bez namjera da traže protuusluge; hartija koja mirno čeka da primi teret bez namjera da ga skine s mene.

Nominalizacija

Kondenzacija klauza pomoću deverbalativnih i deadjektivnih imenica naziva se nominalizacijom (Jahić – Halilović – Palić 2000:446). Za razliku od infinitivizacije i adverbalizacije, nominalizacija ne podrazumijeva iste subjekte u sastavnicama složene rečenice. Nominalizaciji podliježu različite vrste zavisnih klauza, među kojima i namjerne zavisne klauze (Jahić – Halilović – Palić 2000: 449):

Radi zaštite istrage, nisu jučer mogli otkriti više detalja. (DA, XIV / 4716); Poslije sam zarad liječenja otišao u Stambol. (EČL, 153); ...koračali kroz život prema nekom cilju. (A, XI / 24.12 / 59); Dozivala je čarobnom glazbom jutra vjerne na molitvu. (EČL, 298); Pošao sam u susret razrješenju tajne. (MSDS, 106); Oni to jedino koriste za kletve i sijanje smutnji. (HYM, 42).

Preobrazbom ovih nepredikatnih struktura u predikatne dobijaju se namjerne zavisne klauze. Time se potvrđuje da su one nastale procesom nominalizacije:

da bi zaštitili istragu, nisu jučer mogli otkriti više detalja; poslije sam, da bih se liječio, otišao u Stambol; koračali kroz život da bi stigli do nekog cilja; dozivala je čarobnom glazbom jutra vjerne da bi se molili, pošao sam da bih se susreo s razrješenjem tajne; oni to jedino koriste da bi kleli i sijali smutnje.

Zaključak

Na nivou složene rečenice namjerno značenje uočava se među klauzama, sastavnicama takvih rečenica. Eksplisitno namjerno značenje iskazuje se namjernom (finalnom) zavisnom klauzom. Međutim, ovo značenje može se uočiti i kod nezavisnosloženih sastavnih rečenica. Venzici namjernih klauza su *da, kako, neka, li*, a namjerne klauze uvode se

u složenu rečenicu i složenim vezničkim izrazima *u namjeri da*, *s(a) namjerom da*, te *s ciljem da*. Za iskazivanje namjernog značenja sastavnim klauzama karakterističan je vremenski slijed, odnosno svojevrstan odnos omogućavanja vršenja jedne radnje izvršenjem druge.

Klauze u sastavu složenih rečenica mogu podleći procesu kondenzacije. Namjerne klauze podliježu infinitivizaciji, adverbalizaciji, te nominalizaciji. Infinitivizacija namjernih rečenica moguća je samo uz glagole kretanja, a adverbalizacija se vrši pomoću glagolskog priloga sadašnjeg. Treba napomenuti i činjenicu da su infinitivizacija i adverbalizacija moguće samo pod uvjetom da sastavnice složene rečenice dijele isti subjekat. S druge strane, nominalizacija ne podrazumijeva iste subjekte u sastavnicama složene rečenice i vrši se uz pomoć imenica koje se mogu javiti u svim prijedložno-padežnim namjernim izrazima.

Literatura

1. Arnaut 2011 – Arnaut, Alica, *Značenjska kategorija namjere u bosanskom jeziku*, Zbornik radova Pedagoškog fakulteta u Zenici, IX/2011, ISSN 1512–9195, 145–154.
2. Ivić 1995 – Ivić, Milka, *Lingvistički ogledi*, Drugo izdanje, Slovograf, Beograd
3. Jahić – Halilović – Palić 2000 – Jahić, Dževad; Halilović, Senahid; Palić, Ismail, *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica
4. Katičić 2002 – Katičić, Radoslav, *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, Treće, poboljšano izdanje, HAZU, Nakladni zavod Globus, Zagreb
5. Kovačević 1990 – Kovačević, Miloš, „Usložnjavanje sistema modela zavisnosloženih rečenica u savremenom srpskohrvatskom jeziku“, *Književni jezik*, 19/2, Sarajevo, 57–70.
6. Pranković 1999 – Pranković, Ivo, *Suodnosna vezna sredstva u hrvatskome jeziku*, Die grammatischen Korrelationen, Institut für Slawistik der Karl-Franzens- Universität, Graz
7. Stevanović 1974 – Stevanović, Mihailo, *Savremeni srpskohrvatski jezik II*, Drugo izdanje, Naučna knjiga, Beograd
8. Štrkalj Despot 2007 – Štrkalj Despot, Kristina, „Sintaktička funkcija participa u hrvatskom jeziku 15./16. stoljeća“, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, Vol. 33, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 413–429.

Izvori

- A *Azra*, magazin za cijelu porodicu, XI/24.12/, Sarajevo, BiH
- ABM Abdurezak Hivzi Bjelevac, *Minka*, Svjetlost, Sarajevo, 1999.
- DA *Dnevni avaz*, Sarajevo, XIII/4561–4682, XIV/4703–4724
- EČL Enver Čolaković, *Legenda o Ali-paši*, Svjetlost, Sarajevo, 1998.
- HYM Harun Yahya, *Muhammed (s.a.v.s.)*, Bosančica print, Sarajevo, 2004.
- KNJJ *Književni jezik*, Časopis za jezik i književnost, 19/2, 16/3–4, Sarajevo
- KS Tatjana Neidhart, *Kultura stanovanja*, Svjetlost, Sarajevo, 1999.
- MAG *Magazine za tebe i tebe*, br. 27, Sarajevo, BiH, 2009.
- MSDS Meša Selimović, *Derviš i smrt*, Svjetlost, Sarajevo, 1984/85.
- SKP Skender Kulenović, *Ponornica*, Svjetlost, Sarajevo, 1984/85.
- ZNS *Zbornik Naučnog skupa*, Pedagoški fakultet, 2008.
- ZTK „Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o osnovnoj školi“, *Službene novine Tuzlansko-podrinjskog kantona*, br. 7/97, 1997.

COMPLEX SENTENCES AND INTENTIONAL MEANING

Resume:

When talking about the intentional semantic field, we actually talk about a relatively wide range of linguistic units. At the level of complex sentence intentional meaning is observed among clauses, the components of such sentences. Explicit intentional meaning is expressed by intentional (final) subordinate clause. However, this meaning can be found in independent complex constituent sentences. Clauses in the composition of complex sentences can succumb to the process of condensation. Intentional clauses subject to infinitization, adverbialization and nominalization.

Key words: complex sentence, intentional meaning, final clause, conjunctions, sentence condensation

Amela ŠEHOVIĆ

MIJENE AKCENATSKE NORME SAVREMENOG BOSANSKOG JEZIKA

Sažetak: Savremeni bosanski jezik nesumnjivo pokazuje tendenciju ka mijenjanju tradicionalne akcenatske norme, što se prvenstveno odnosi na akcentiranje višesložnih riječi – tzv. evropeizama i složenica – na unutrašnjim slogovima i na akcentiranje riječi sa dvosložnom zamjenom jata i kratkouzlaznim akcentom na unutrašnjem slogu.

Naime, u nekim od postojećih rječnika bosanskoga jezika silazni se akcenti na neinicijalnim slogovima stidljivo pomaljaju u primjerima označenim etiketom *izg.*, a u drugima se ovi akcenti ravnopravno pojavljuju sa onim već ustaljenim tradicionalnom normom. Također, tradicionalni kratkouzlazni akcent u primjerima sa dvosložnom zamjenom jata na mjestu ekavskog dugouzlaznog akcenta, iako još uvek zastupljen u rječnicima savremenog bosanskog jezika, u jednom od njih ustupa mjesto dugouzlaznom akcentu, kao rezultat kompromisa: spojiti svakodnevnu govornu praksu sa tradicionalnom ortografijom. No, izgleda da smo još daleko od dana kada će se dugouzlazni akcenti bilježiti na slogu sa jednosložnom zamjenom jata, kako se oni zaista i upotrebljavaju u razgovornom jeziku. Za to su, izgleda, potrebni neki novi naraštaji jezičkih stručnjaka bosanskog jezika.

Ključne riječi: bosanski jezik, akcenatska norma, uzlazni akcenti, silazni akcenti, višesložne riječi, riječi sa dvosložnom zamjenom jata

Uvod

Bosanski jezik, kao jedan od triju standardnih jezika u Bosni i Hercegovini koji su nastali raslojavanjem nekadašnjeg zajedničkog srpskohrvatskog-hrvatskosrpskog jezika, suočio se s brojnim normativnim pitanjima koja je trebalo riješiti – na jednoj strani to su bila pitanja ortografske prirode, a s druge strane pitanja akcenatske norme. Imajući u vidu činjenicu da su pitanja prve vrste bila (i jesu) stalni predmet analiza i jezičkih stručnjaka i laika, u ovom se radu isključivo analiziraju pitanja

akcenatske norme standardnoga bosanskoga jezika, i to u svjetlu pravila utvrđenih tzv. Vuk-Daničićevom normom, koja je vrijedila kao nesporni imperativ¹ gotovo do početka 90-ih godina 20. vijeka – do raspada zajedničkog standarda na tri² pojedinačna standarda bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika.

U tom smislu, naročito su intrigantna odstupanja od dotad ne-upitnih pravila akcentiranja riječi u našem jeziku (našim jezicima?), a među njima posebno mjesto pripada višesložnim riječima sa uzlaznim akcentima na unutrašnjim slogovima. No, ništa manje nije zanimljivo ni mjesto akcenata u riječima sa dvosložnom zamjenom jata. Sve je ovo analizirano na korpusu sačinjenom od recentnih rječnika bosanskoga jezika³ i gramatike tog jezika, što je logičan izbor kada se zna da su rječnici i gramatike (uz pravopis) osnovni normativni priručnici bilo kojeg standardnog jezika.

Akcenti na unutrašnjim slogovima višesložnih riječi

Kada je riječ o akcentima na unutrašnjim slogovima višesložnih riječi, tradicionalna akcenatska norma nalaže da su ovi akcenti uvijek uzlazni budući da se silazni akcenti isključivo javljaju na prvom slogu višesložnih riječi i na posljednjem (i jedinom) slogu jednosložnih riječi, a to je pravilo načelno prihvaćeno i u standardnom bosanskom jeziku (Jahić – Halilović – Palić 2000: 123). Veoma je važno istaći da je usvojenost ovog pravila u njegovoj normi gotovo (!) dosljedna budući da se od njega izuzimaju isključivo uzvici ili onomatopejske riječi, u kojima se silazni akcent možejavljati i na kraјnjem slogu, očito višesložnih riječi: *ahâ, fijû* i sl. (Ibidem).

¹ Barem među jezičkim stručnjacima, budući da su izvorni govornici nekadašnjeg srpskohrvatskog-hrvatskosrpskog jezika već odranije prestali poštovati neka pravila akcentuacije utvrđena ovom normom.

² U Bosni i Hercegovini.

³ To su sljedeći rječnici: Čedić, Ibrahim; Valjevac, Naila i dr. (2007) *Rječnik bosanskog jezika*, Institut za jezik, Sarajevo (u nastavku teksta: RBJ1); Halilović, Senahid; Palić, Ismail; Šehović, Amela (2010) *Rječnik bosanskoga jezika*, Filozofski fakultet, Sarajevo (u nastavku teksta: RBJ2); Jahić, Dževad (2010a) *Rječnik bosanskog jezika* (A–Ć), Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine i Bošnjačka asocijacija 33, Sarajevo (u nastavku teksta: RBJ3a), Jahić, Dževad (2010b) *Rječnik bosanskog jezika* (D–F), Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine i Bošnjačka asocijacija 33, Sarajevo (u nastavku teksta: RBJ3b), Jahić, Dževad (2011) *Rječnik bosanskog jezika* (G–J), Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine i Bošnjačka asocijacija 33, Sarajevo (u nastavku teksta: RBJ3c), Jahić, Dževad (2012a) *Rječnik bosanskog jezika* (K–Kor), Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine i Bošnjačka asocijacija 33, Sarajevo (u nastavku teksta: RBJ3d), Jahić, Dževad (2012b) *Rječnik bosanskog jezika* (Kos–Lj), Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine i Bošnjačka asocijacija 33, Sarajevo (u nastavku teksta: RBJ3e).

Nadalje, kada je riječ o leksici neslavenskog porijekla, primarno o tzv. evropeizmima, u navedenoj je gramatici primijenjen proskriptivno-puristički pristup – navodi se da se ove riječi „izgovaraju (se) sa kratkouzlaznim akcentom, a ne sa kratkosilaznim, kako je to često u razgovornom jeziku (*inteligèntan, komandànt, dirigènt i sl.*)” (Jahić – Halilović – Palić 2000: 124). U nastavku se navode još neki primjeri: *asistent, diletant, générâtor, okùpâtor, izùzétakâ, elegàntan*, među kojima i složenice: *intèrvîzija, telèvîzija* (Ibidem: 125), gdje se čak izričito zabranjuje⁴ tip izgovora koji je, svjedoci smo, dominantan u svakodnevnoj komunikaciji.

Postavlja se pitanje kako se ove lekseme akcentiraju u analiziranim rječnicima bosanskoga jezika. Svi oni, bez razlike, poštuju tradicionalnu normu, što se može ustanoviti poređenjem primjera iz gramatike sa primjerima iz rječnika, ali su među njima prisutne i neke razlike. Naime, kada se analizira bilježenje silaznih akcenata na neinicijalnim slogovima u leksemama neslavenskog porijekla, primijenjeni pristup nije jedinstven: u RBJ1 oni se uopće ne bilježe: *asistent* (16), *diletant* (97), *dirigent* (99), *générâtor* (162), *komàndant* (297), *okùpâtor* (535), *izùzétakâ* (250), *elegàntan* (137), *inteligèntan* (218); u RBJ3 oni se bilježe, ali uz napomenu da je to izgovorna varijanta, implicirajući time njenu nenormiranost: *asistent (asistènt izg.)* (RBJ3a: 104), *diletant (diletant izg.)* (RBJ3b: 53), *dirigent (dirigènt izg.)* (RBJ3b: 59), *générâtor (generâtor izg.)* (RBJ3c: 25), *komàndant (komandànt izg.)* (RBJ3d: 213), *izùzétakâ/izuzétakâ* (RBJ3c: 355), *elegàntan (elegàntan izg.)* (RBJ3b: 211), *inteligèntan (inteligèntan izg.)* (RBJ3c: 254), dok su u RBJ2 ove lekseme akcenatski dubleti – dozvoljeno je njihovo akcentiranje i prema tradicionalnoj normi, dakle, sa uzlaznim akcentima na unutrašnjim slogovima ovih višesložnih riječi, ali i prema izgovornoj „normi”⁵, tj. sa silaznim akcentima na unutrašnjim slogovima, koja se time ustoličuje kao ravnopravna dotad neprikosnovenoj normi „književnoga” bosanskog jezika. Kako to izgleda, najbolje pokazuju sljedeći primjeri: *asistent (asistènt)* (RBJ2: 31), *diletant (diletant)* (RBJ2: 184), *dirigent (dirigènt)* (RBJ2: 188), *générâtor (generâtor)* (RBJ2: 309), *komàndant (komandànt)* (RBJ2: 520), *okùpâtor (okupâtor)* (RBJ2: 821), *izùzétakâ / izuzétakâ* (RBJ2: 446), *elegàntan (elegàntan)* (RBJ2: 266), *inteligèntan (inteligèntan)* (RBJ2: 394).

Koliko je ova odluka bila mudra i opravdana, u konačnici će pokazati tek vrijeme, no, ona je, imajući u vidu tradicionalizam naših

⁴ Up. *telèvîzija* [a ne *televîzija*] (Ibidem, 125).

⁵ A. Peco, jedan od autoriteta na ovom području, izričito je protiv ovakve prakse bilježenja akcenata. Više o tome u: Peco 1971: 79. Up. i Peco 1991: 21–22.

jezičkih stručnjaka, zasigurno „velik i smion korak”⁶ (Mešanović-Meša 2011: 323).

Nadalje, iako je u *Gramatici bosanskoga jezika* (2000) navedeno pravilo da na unutrašnjim slogovima višesložnih riječi može stajati samo uzlazni akcent (Jahić – Halilović – Palić 2000: 123), ono je već na istoj stranici dopunjeno konstatacijom da neke riječi orijentalnog porijekla imaju dva akcenta – *bigājrihāk*, a, kao što se vidi iz navedenog primjera, oba su silazna, i to na neinicijalnim slogovima. Ipak, nešto kasnije utvrđeno je da postoje i izuzeci od pravila o uzlaznom akcentu na unutrašnjim slogovima, a njih pretežno čine složenice: *sivoplāvā*, *svijetložūtā*, *poljoprīvreda*, *kupoprōdaja*, *primoprēdaja*, *samoùprava*, „pri čemu se u većem broju slučajeva kratkosilazni akcent na unutarnjem slogu u bosanskom jeziku pretvara u kratkouzlazni”: *poljoprīvreda*, *kupoprōdaja*, *primoprēdaja*, *samoùprava* (Jahić – Halilović – Palić 2000: 124).

Analizirani rječnici savremenog bosanskog jezika mahom bilježe kratkouzlazni akcent na unutrašnjem slogu složenica: *kupoprōdaja* (RBJ1: 330, RBJ2: 572), *poljoprīvreda* (RBJ1: 705), *primoprēdaja* (RBJ1: 864, RBJ2: 1044), *samoùprava* (RBJ1: 1015, RBJ2: 1172), uz nešto rjeđe akcenatske dublete: *kupoprōdaja* (*kupoprōdaja* izg.) (RBJ3e: 141), *poljoprīvreda* (*poljoprīvreda*) (RBJ2: 950), čiji normativni status nije obavezno ujednačen.

Akcenti u riječima sa dvosložnom zamjenom jata

U kontekstu analizirane teme, zanimljiv je i slučaj riječi sa dvosložnom zamjenom jata, koje, prema tradicionalnoj akcenatskoj normi, imaju dvije vrste akcenata:

- a) kratki silazni akcent na prvoj slegi dvosložne zamjene jata, kao u primjerima: *sijeno*, *bijel*, *brījeg*, *snījeg*, *rīječ*, *mīlječ*, *lījep*, *slījep*, *vījek*⁷ i

⁶ Ako se uporede rješenja u rječnicima savremenog hrvatskog (Anić 2006, u dalnjem tekstu: RHJ) i srpskog jezika (Vujanić, Gortan-Premk i drugi 2007, u dalnjem tekstu: RSJ), taj je zaključak još opravdaniji. Naime, u ovim se rječnicima navedene lekseme akcentiraju na sljedeći način: *asistent* (*asistēnt*), *diletant* (*dileitānt*), *dirigent* (*dirigēnt*), *komändant* (*komandānt*), *okùpātor* (*okupātor*), ali: *genèrātor*, *izùzētākā*, *elegàntan*, *inteligèntan* (*intelligentan*) (RHJ: 36, 216, 220, 593, 933; 345, 498, 287, 449), te: *asistent*, *diletant*, *dirigent*, *genèrātor*, *komändant*, *okùpātor*, *izùzētākā*, *elegàntan*, *inteligèntan* (RSJ: 46, 279, 283, 190, 556, 872, 466, 350, 475). Iz navedenog proizlazi kako je hrvatska norma znatno fleksibilnija od srpske, ali je ipak rigidnija od norme koju u ovom segmentu uvodi RBJ2.

⁷ U RHJ čak i ovdje se odstupa od tradicionalne norme, te se bilježe sljedeći oblici: *bijēl* (78), *brijēg* (114), *lijēp* (685), *mljēč* (765), *rijēč* (1340), *sijēno* (1396), *sljēp* (1427), *vijēk* (1732). Tako su akcentirani ovi i njima slični oblici sa dvosložnom

- b) kratki uzlazni akcent na unutrašnjem slogu, kao u primjerima: *mlijèko*, *sijèlo*, *bijèlo*, *rijèka*, *lijèpa*⁸, *prilijèpiti*, *oslijèpiti* (Jahić – Halilović – Palić 2000: 124).

Prvo je pravilo dosljedno poštovano u analiziranom rječničkom korpusu savremenog bosanskog jezika, zbog čega nije relevantno za ovaj rad koji se bavi odstupanjima od tradicionalnih pravila akcentiranja riječi našeg jezika. Drugo je pravilo u *Gramatici bosanskoga jezika* (2000) dopunjeno proskriptivno-purističkom uputom da se „(dvosložno i jednosložno) duljenje tog akcenta, rašireno u bosanskom razgovornom jeziku, ne smatra osobinom bosanskoga književnog jezika” (Jahić – Halilović – Palić 2000: 124). Ona je načelno prihvaćena u RBJ1: *mlijèko* (384), *oslijèpiti* (557), *prilijèpiti* (se) (860), *rijèka* (996), uz rijetka odstupanja, poput onog u riječi *sijèlo* (1028), dok u RBJ3 nisu pronađeni istovjetni primjeri budući da je ovaj rječnik obuhvatio građu zaključno sa slovom *lj*, međutim, uočeni su slični primjeri, koji potvrđuju primjenu gore navedene upute, dakle, bez odstupanja u odnosu na tradicionalnu akcenatsku normu: *dijète* (ik. *dite*) (RBJ3b:50), *izlijèpiti* (ik. *izlipiti*) (RBJ3c:335), *lijèpiti* (ik. *lipiti*) (RBJ3e:229). No, navođenjem ikavskih oblika uz normirane ijekavske ovaj rječnik odstupa od ustaljene leksikografske prakse savremenog bosanskog jezika, što očito nije slučajno, nego je rezultat svjesnog odabira njegovog autora.

Naposljetku, deceniju poslije izlaska *Gramatike bosanskoga jezika* (2000) u jednotomnom opisno-normativnom *Rječniku bosanskoga jezika* (RBJ2) duljenje kratkog uzlaznog akcenta u dugouzlazni postaje pravilo:⁹ *bijèlo* (65), *mlijéko* (663), *oslijépiti* (843), *prilijépiti* (1041), *rijéka* (1150), *sijélo* (1190),¹⁰ što je očito rezultat kompromisne odluke

zamjenom jata i u rječničkom dijelu knjige *Govor grada Sarajeva* (2009), u poglavljju pod nazivom „Leksika razgovornoga bosanskog jezika” (Šehović, 2009: 203), ali je takvo akcentiranje ipak primjenjivano na građu razgovornog bosanskog jezika, što podrazumijeva da nije bilo normativističkoga karaktera. U RSJ dosljedno se poštuje tradicionalna akcenatska norma: *bèo/bijel* (77), *brèg / brìjeg* (109), *lèp / lijep* (636), *mléč / mljječ* (720), *rèč / riječ* (1164), *slép / sljjepl* (1239), *snéğ / snjjeğ* (1250), *vék / vijek* (136).

⁸ Pridjevi se u svim konsultiranim rječnicima navode samo u formi muškoga roda, zbog čega nije bilo moguće uporediti akcenatske oblike za pridjeve u ženskom rodu.

⁹ Također, i ovo je „pravilo“ primjenjeno i prije navedenog rječnika u rječničkom dijelu knjige *Govor grada Sarajeva* (Šehović, 2009:203).

¹⁰ Ove se lekseme u RHJ bilježe ovako: *bijèlo* (78), *mlijéko* (765), *oslijépiti* (961), *prilijépiti* (1194), *rijéka* (1340), *sijélo* (1396); a u RSJ na sljedeći način: *bélo/bijèlo* (75), *mléko / mlijéko* (720), *oslépiti / oslijépiti* (891), *prilépiti / prilijépiti* (1042), *réka / rijèka* (1154), *sélo / sijèlo* (1212).

da se pomire dvije naizgled nespojive stvari – svakodnevna govorna praksa (upotreba dugih uzlaznih akcenata na slogu sa jednosložnom zamjenom jata) sa tradicionalnom ortografijom, tj. pisanjem ovih riječi sa dvosložnom zamjenom jata. Niko od jezičkih normativista još uvijek se nije odvažio na krajnost, koju bi predstavljala praksa da se dugo-uzlazni akcenti bilježe na slogu sa jednosložnom zamjenom jata, kako se oni zaista i upotrebljavaju u razgovornom jeziku.

Zaključak

Savremeni bosanski jezik nesumnjivo pokazuje tendenciju ka mijenjanju tradicionalne akcenatske norme, što se prvenstveno odnosi na akcentiranje višesložnih riječi – tzv. evropeizama i složenica – na unutrašnjim slogovima i na akcentiranje riječi sa dvosložnom zamjenom jata i kratkouzlaznim akcentom na unutrašnjem slogu.

Naime, u nekim od postojećih rječnika bosanskoga jezika silazni se akcenti na neinicijalnim slogovima stidljivo pomaljaju u primjerima označenim etiketom *izg.*, a u drugima se ovi akcenti ravnopravno pojavljuju sa onim već ustaljenim tradicionalnom normom. Također, tradicionalni kratkouzlazni akcent u primjerima sa dvosložnom zamjenom jata na mjestu ekavskog dugouzlaznog akcenta, iako još uvijek zastupljen u rječnicima savremenog bosanskog jezika, u jednom od njih ustupa mjesto dugouzlaznom akcentu, kao rezultat kompromisa: spojiti svakodnevnu govornu praksu sa tradicionalnom ortografijom. No, izgleda da smo još daleko od dana kada će se dugouzlazni akcenti bilježiti na slogu sa jednosložnom zamjenom jata, kako se oni zaista i upotrebljavaju u razgovornom jeziku. Za to su, izgleda, potrebni neki novi naraštaji jezičkih stručnjaka bosanskog jezika.

Izvori

- Anić, Vladimir (2006) *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi liber
- Čedić, Ibrahim; Valjevac, Naila i dr. (2007) *Rječnik bosanskog jezika*. Sarajevo: Institut za jezik
- Halilović, Senahid, Ismail Palić, Amela Šehović (2010), *Rječnik bosanskoga jezika*, Filozofski fakultet, Sarajevo
- Jahić, Dževad (2010a) *Rječnik bosanskog jezika (A–Ć)*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine i Bošnjačka asocijacija 33, Sarajevo
- Jahić, Dževad (2010b) *Rječnik bosanskog jezika (D–F)*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine i Bošnjačka asocijacija 33, Sarajevo

- Jahić, Dževad (2011) *Rječnik bosanskog jezika* (G–J), Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine i Bošnjačka asocijacija 33, Sarajevo
- Jahić, Dževad (2012a) *Rječnik bosanskog jezika* (K–Kor), Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine i Bošnjačka asocijacija 33, Sarajevo
- Jahić, Dževad (2012b) *Rječnik bosanskog jezika* (Kos–Lj), Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine i Bošnjačka asocijacija 33, Sarajevo
- Vujanić, Gortan-Premk i dr. (2007) *Rečnik srpskoga jezika*. Novi Sad: Matica srpska

Literatura

1. Halilović, Senahid, Tanović, Ilijas, Šehović, Amela (2009), *Govor grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik*, Slavistički komitet, Sarajevo
2. Jahić, Dževad, Halilović, Senahid, Palić, Ismail (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica
3. Mešanović-Meša, Emira (2011), „Senahid Halilović – Ismail Palić – Amela Šehović: Rječnik bosanskoga jezika (Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo, 2010)”. *Pismo*, IX/1, str. 321–323.
4. Peco, Asim (1971), *Osnovi akcentologije srpskohrvatskog jezika*, Naučna knjiga, Beograd
5. Peco, Asim (1991), *Akcenti i dužine u srpskohrvatskom jeziku*, Naučna knjiga, Beograd
6. Šehović, Amela (2009) „Leksika razgovornoga bosanskog jezika”, *Govor grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik*, Slavistički komitet, Sarajevo, str. 111–308.

CHANGES IN ACCENT STANDARD OF MODERN BOSNIAN

Resume:

Modern Bosnian language is showing a clear tendency towards changing its traditional accent standard, primarily in accents in multisyllabic words – the so-called European loan-words and compounds – in relation to non-initial syllables and words with disyllabic replacement of the *yat* sound (Old Slavonic translit. ĕ) and the short-ascending accent on the non-initial syllable.

Namely, some of the existing dictionaries of the Bosnian language are discretely labelling falling accents on non-initial stressed syllables as *pronunc.*, and in others such accents are presented on a par with the traditional norm. Also, the traditional short-ascending accent in examples with dual *yat* reflex in the place of the *ekavian* long-ascending accent, though still present in modern Bosnian dictionaries, gives way in one of them to the long-ascending accent, but as a matter of compromise: bring together common speech practice and traditional orthography. However, it seems that time has not yet come for long-ascending accents to be marked on syllables with a monosyllabic *yat* reflex, as they are actually articulated in spoken language. This seems to require a whole new generation of linguists focused on the Bosnian language.

Key words: the Bosnian language, accent standard, ascending accents, falling accents, multisyllabic words, words with dual *yat* reflex.

Ivana JOZIĆ
Alisa MAHMUTOVIĆ

NOVINSKI NASLOVI – INFORMACIJA, MANIPULACIJA ILI SENZACIJA?

Sažetak: U ovom su radu predstavljeni rezultati istraživanja novinskih naslova u razdoblju od janura do juna 2012. godine. Analizirani su naslovi hrvatskog online-izdanja Jutarnjeg lista, te u većem dijelu naslovi bosanskohercegovačkog dnevnog lista *Oslobodenje*, a opredijelile smo se upravo za njega jer se radi o listu koji je imao ugled i tradiciju tzv. ozbiljnog glasila. *Oslobodenje* je, naime, dobitnik mnogih međunarodnih nagrada i bio je sinonim za kvalitetno novinarstvo, a budući da se ne radi o tabloidnom listu, prepostavile smo da se onda i mnogo pažljivije pristupalo svakom tekstu i njegovu naslovljavanju, stoga su nam u fokusu naslovi svih novinskih tekstova, bez obzira na temu i rubrike iz kojih su. Želimo, barem ovlaš, rasvijetliti odnos imena (naslova) teksta i sadržaja, budući da se prepostavlja da je svaki naslov ključno mjesto na kojem se zasniva dekodiranje značenja teksta.

Ključne riječi: novinski naslov, stilistika teksta, jaka pozicija teksta, publicistički funkcionalni stil, lingvistika javne komunikacije

1.0. Uvod

Većina dosadašnjih razmatranja jezika medija uglavnom je bila funkcionalno-stilski i normativistički usmjerenata.¹ U njima je naglasak stavljen na jezik sam za sebe, odnosno u prvom planu je bila gramatička struktura i upotreba ekspresivnih jezičkih sredstava. S obzirom da se novinarski stil u literaturi smatra najsloženijim upravo zbog njegovih višestrukih funkcija, jer svaki novinski tekst, osim informativne, ima propagandnu, popularizatorsku, agitativnu, pedagošku i zabavnu funkciju, moralo bi se onda, osim deskripcije jezika, znatno više i interpretirati (Silić, 2006: 77), jer se danas, sve više, o medijima govori kao o jezičkim sistemima društva. Jezik novinarstva nam je lakše metodološki

¹ Usp. Hudaček – Mihaljević (2009).

odrediv jer pripada sistemu standardnog jezika, odnosno novinarskom funkcionalnom stilu (Udier, 2011: 30).²

Ovdje se pokušalo utvrditi kakvu ulogu u ostavarivanju primarnih i sekundarnih funkcija novinskih članaka može imati njihov naslov, pa se u pristupu temi pošlo od onoga što je već određeno i poznato u literaturi, odnosno anaizirani su svi naslovi, svih novinskih žanrova sa stajališta stilistike teksta, zato što ova lingvistička disciplina promatra naslov kao jaku poziciju svakog teksta, a pod jakim pozicijama podrazumijevamo ona mesta u tekstu koja su tzv. stilistička „čvorišta“, odnosno mesta koja su po svojoj poziciji i formi izuzetno važna za razumijevanje tog teksta (Katnić-Bakaršić, 2001: 266)³. Iako pomenuta autorica, u svojoj iznimno važnoj knjizi („Stilistika“), nije sasvim decidno objasnila i definirala sam pojam „čvorišta“, a posebno smisao i semantičku poziciju u mreži realcija pri interpretaciji teksta, nastojale smo naslove analizirati kontekstualno, i to uzimajući u obzir multi-medijalni kontekst. Zato ovdje postavljamo nekoliko ciljeva, odnosno pokušavamo rasvijetliti značenje ove postavke te odgovoriti na sljedeća pitanja:

1. U kojem je smislu naslov jaka pozicija teksta, odnosno, šta to konkretno znači? Je li naslov uvijek jaka pozicija, proizilazi li taj značaj samo iz njegove funkcije, budući da većina autora, koji su se bavili ovim problemom, smatra da je osnovna funkcija novinskog naslova u privlačenju pažnje čitatelja, kao i u sažetom, inteligentnom upozoravanju na glavnu misao članka koji slijedi?
2. U kakvom je odnosu naslov s ostalim dijelovima teksta, podnaslovima, izvacima iz teksta i fotografijama, te s ostalim jakim pozicijama u tekstu kao što su: antroponimi, frazemi, poslovice i izreke? Drugim riječima, kako naslov funkcioniра u strukturi informacije?

Postavljena pitanja razmatrana su usporedbom svih novinskih žanrova; tekstova iz svih rubrika, i to: unutrašnjopolitičke - kojom se obično i otvaraju prve stranice ozbiljnijih listova; vanjskopolitičke, vijesti iz svijeta, regije i gradova; zatim dolaze: rubrika iz kulture, crna kronika i vijesti iz sporta. Ovakvim pristupom nastojale smo napraviti pomak od lingvističke analize koja je više deskriptivne prirode i približiti se intertekstualnoj, koja je više interpretativna, budući da ćemo na te-

² Autorica u spomenutoj studiji sa željenjem konstatira da: “začudo i nažalost, ne postoji puno jezikoslovne literature o jeziku hrvatskoga novinarstva, publicistike ili općenito o jeziku medija u Hrvatskoj, premda jezik u medijima svojim kreativnim i agitacijskim svojstvima stvara sve veći interes kako u laika tako i u stručne javnosti...“ Iz čega je sasvim opravdana teza S. Lipovčana kako publicistika u Hrvatskoj još nema prave naučne refleksije... Bosanskohercegovačka situacija je u tom smislu znatno lošija.

³ Usp. Katnić-Bakaršić (2001).

melju interpretacije lingvističkih činjica nastojati utvrditi elemente diskursne prakse, odnosno proizvodnju i upotrebu diskursa. To nam se čini jako važnim ukoliko se želi razumjeti društveni, kulturni, politički i ekonomski svijet u kojem živimo, a što je teško ako ne razumijemo medije.⁴ Dakle, u prvom je planu makrostruktura koja uključuje tematsku i organizacijsku strukturu teksta, a time ćemo, barem donekle, rasvijetliti i sam način kontroliranja informacije.

2.0.Teoriska podloga

2.1. Lingvistika javne komunikacije

Budući da se ovaj tekst bavi jednim aspektom iz područja javnog komuniciranja, a kako još uvijek ne postoji lingvistička disciplina kojoj bi takav jezik bio glavni objekt izučavanja, nju se onda, prema nekim autorima, naziva – *lingvistikom javne komunikacije*.⁵ To nije lišeno smisla, zato što je još Dell Hymas (1974) npr. u sociolingvistiku uveo kontekstualno određene komunikacijske kompetencije kao neku vrstu odgovora na apstraktnu jezičnu komponentenciju Noama Chomskog. I prema Hymesu, svaki govornik raspolaže većim brojem potkodova, te se, prema tome, može pretpostaviti da su neki od tih kodova specifično upotrebljivi u javnoj komunikaciji (Škiljan, 2000: 17).

Ovdje bi, s obzirom na prostorna ograničenja, teško bilo utvrditi šta bi zapravo bila *differentia specifica* javne komunikacije, a posebno u okviru ovog modela u koji su uključeni naslovi novinskih tekstova. Međutim, neminovno ćemo doći do sudionika samog komunikacijskog čina, a time i do interakcije među sudionicima, što bi moglo dovesti do determinacije i karaktera te komunikacije. Naravno, to biva nemogućim ako se ne dotaknemo uloga i statusa u komunikacijskom činu same te javnosti, javnih uloga, statusa koji variraju u različitim društвima (Škiljan, 200: 22).⁶ Ovo će naročito biti zanimljivo u domenu tzv. privida definitivnog brisanja granica između dviju komunikacijskih sfera. Odnosno, ovime bismo mogle doći do danas interesantnog odnosa javnog i privatnog u javnom prostoru. Postojeće ograničenje područja lingvističkog istraživanja samo na naslove je namjerno i ima svoje praktične i

⁴ Tako npr. teoretičar medija B. H. Bagdikian u svojoj knjizi *The Media Monopoly* (1997) kaže: „Želimo li kontrolirati društvo, moramo kontrolirati informaciju“.

⁵ Prof. Dubravko Škiljan u svojoj studiji *Javni jezik* (2000: 16) kaže: „...lingvistika javne komunikacije pripadala bi, dakako, kontekstualnoj lingvistici. Da se li lingvistika javne komunikacije uspostavila u skladu sa zahtjevima koje epistemologija još uvijek, usprkos modernističkim kritikama, postavlja pred suvremene znansot i znanstvene discipline neophodno je prije svega pokušati odrediti što je to, s lingvističkog stajališta, javna komunikacija, i kako se ona razlikuje od saobraćanja u drugoj sferi ljudskog socijalnog života, dakle od privatne komunikacije...“

⁶ Naravno da su navedene uloge i statusi strukturalistički, uz jasnu biheviorističku inspiraciju, zato ćemo neke tretirati i tumačiti kao ponašanja ili samo kao odnos.

teorijske razloge, pa ćemo ga proširiti semantičkim instrumentarijem, koji je prilično dugo ostao na nekom sporednom kolosijeku u sličnim analizama, a upravo je on temelj za jedno dostačno i dosljedno analiziranje unutar lingvistike. Semantika, kao nauka o sadržaju jedinica jezika, mora pridobiti važnost koja joj pripada. U suprotnom, bez relacija prema semantici ne može se napraviti mnogo na planu interpretacije i otkrivanja

2.2. Naslovljavanje u okviru stilistike teksta

Tekstualna stilistika, kako joj u imenu stoji, postavlja kompletan tekst kao stilsku jedinicu i pri tome se posebno zanima mrežama odnosa koje tvore svi njegovi stilogeni elementi. U literaturi se obično navodi nekoliko tema koje su u centru istraživanja ove stilističke discipline kao: stilistički tekstualni konektori, tačka gledišta, autoreferencijalnost, intertekstualnost itd. (Katnić-Bakaršić, 2001: 268). Zapravo, ovo su sve značajna mjesta za svaki tekst, pa ih se označava jakim pozicijama teksta jer su od velikog značaja za razumijevanje, pamćenje ili vrednovanje teksta. Naslov je samo jedna od tih značajnih tački u tekstnoj konstrukciji, ali nije jedina. Većina novinskih članaka ima i nadnaslov, i podnaslov, i izvatke iz teksta, i fotografije, ali naslovu ipak pripada posebno mjesto jer je i vizuelno najistaknutiji, a i predstavlja semantičku ulaznicu u sam tekst, budući da može ostvarivati više funkcija.⁷ Osim referencijalne funkcije koju nalazimo u nekim kratkim novinskim formama kao što su vijest i komentar, on može ostvarivati i druge funkcije, što direktno zavisi od autora teksta, a nerijetko i ne samo o njemu. Osim toga, prema uvriježenim istraživanjima novinskog stila, upravo je naslov onaj obavezni i ključni dio po kojem se novinski stil izdvaja iz svih ostalih stilova. Drugim riječima, ovdje se oni osmišljavaju i konstruiraju tako da postaju presudni u kupovini novina ili čitanju teksta (Silić, 2006: 89).

Dakle, shema svakoga teksta počinje naslovom, a svaki naslov postavlja određenu funkcionalnu cjelinu, te nam je u tom smislu jako zanimljivo kako su oni konstruirani, u kakvom su odnosu namjera i naslov, te u kojoj mjeri naslov kreira namjera, a u kojoj tema?

Ovdje smo prvo polazile od Silićeve podjele novinskih naslova na: *nominativne, informativne i reklamne*.⁸ Međutim, u najvećem broju naslova teško bismo, s obzirom na sadržaj, mogli odrediti kojoj od ovih klasifikacija svaki naslov pripada, što posebno važi za naslove iz unutrašnjopolitičke rubrike. Uočeno je da su tu granice među vrstama na-

⁸ Silić također objašnjava (2006: 89–91) da nominativnim smatra one kojima se imenuje sadržaj (u njima glavnu ulogu imaju imenice i prodjevi), informativnim se prenosi sadržaj (u njima glavnu ulogu imaju glagoli, glagolska vremena, upitne riječi), dok se reklamnim nudi sadržaj (u njima glavnu ulogu imaju poticajna sredstva, imperativi, uskličnici..) (2006: 89–91).

svola vrlo fluidne i najporoznije. Zato nam ova Silićeva podjela, inače vrlo funkcionalna, nije bila sasvim dostačna i nije mnogo pomogla jer je za većinu naslova, npr. iz prve (unutrašnjopolitičke) rubrike bilo teško odrediti kojoj vrsti naslova tačno pripada, odnosno, često su imali elemente sva tri tipa, pa smo napravile operativnu podjelu naslova prema semantičkom kriteriju:

1. Naslov i tzv. praznog značenja. Ovom tipu naslova značenje se određujem optimalnim kontekstom.⁹ Oni ne informiraju jasno, ako uopće i informiraju; ne imenuju ništa direktno iz samog teksta. Za njih se može reći da se teže uključuju u strukturu teksta, odnosno karakterizira ih prilično labava povezanost u odnosu na sadržaj samog teksta. Takvi su npr. sljedeći naslovi:

Lakše do rješenje ostalih problema; a tekst se tiče problema demobiliziranih boraca i njihovih mirovina, i nije sasvim jasno iz teksta na koje se druge probleme misli, a ne navode se ni načini rješavanja bilo kojeg drugog problema; Ili Kalemegdan; a tekst govori o incidentu u Dobrovoljačkoj ulici u Sarajevu i nema konkretnе veze sa ovim dijelom Beograda, osim što su neki roditelji iz Beograda došli na spomen obilježje: Kao i naslov A cipela nema; gdje tekst govori o smanjenju plaća policiji, i samo se usput navodi da su policajci dobili nove uniforme bez cipela, na koje se još čeka; Zatim, Kontejner-država; a tekst govori o konferenciji za novinare jedne stranke (Stranke za BiH), na kojoj su iznijeli plan svojih aktivnosti povodom lokalnih izbora, i tek se samo jednom rečenicom upućuje na to da BiH sve više liči na kontejner-državu, jer kontejner postaje jedini izvor prihoda građana; Od naredne godine; tekst govori o fondu za mirovinsko osiguranje, i samo se jednom kratkom rečenicom, navodi da će pregovori o odlučivanju građana za određeni fond biti okončani 2012. godine...

Dakle, kod dekodiranja značenja ovih naslova nužno je poznavanje i globalnog izvanjezičnog konteksta, a njega se definira kao skup općih i društvenih, vremenskih i općekulturalnih faktora koji doprinose uspotavljanju i ostvarivanju neke komunikacije (Prćić, 1997: 27). Zajednička karakteristika ovih naslova je u tome što ih fotografije značajno dopunjavaju i pomažu razumijevanju. Štaviše, može se sasvim sigurno reći da ovoj vrsti tekstova fotografija funkcioniра kao naslov; ona je u prvom planu, njome se lakše privlači pažnja, pomaže da se shvati šta tekst problematizira i usmjerava njegovo značenje. I ono što je jako важно naglastiti, naslova ovog tipa je znatno manje u *Jutarnjem listu*. Takvi su: *Treba počistiti nered; a tekst donosi mjere koje bi se morale*

⁹ Pod optimalnim kontekstom podrazumijevamo jezični kontekst, odnosno tekst u kojem se određeni naslov pojavljuje kao obvezni dio povezan u koherentu cjelinu.

primijeniti u rebalansu budžeta, ali ova rečenica se tek provlači kroz tekst u citatu jednog od sudionika; ili: Ovo mi se nikad nije dogodilo; a tekst govori o ispitima među igračima Dinama, što nema nikakve veze sa bitnim u informaciji. U jezičkom smislu oni mogu imati stруктуру sintagme, jednostavne rečenice, nedovršene rečenice, složene rečenice ili čak samo riječi. Prepostavlja se da ovaj tip naslova funkcioniра po principu iznevjerenog očekivanja. Dakle, čitatelji su na neki način u neodumici i žele je riješiti. Ove naslove se ne može označiti ni reklamnim, ni informativnim, a ni nominativnim. Ili u krajnjem slučaju samo uvjetno nominativnim. Sasvim bi sigurno mogli biti označeni tipom koji, stvarajući zbumujući efekat, privlače pažnju. To ne bi bilo ništa neobično i moglo bi se komparirati sa tzv. negativnim privlačenjem pažnje koje je u današnjem javnom prostoru itekako prisutno. Dakle, važno je naglasiti da ova vrsta tekstova nije ništa manje pragmatična. Zatim, ima smisla izdvojiti i:

2. Descriptivni naslovi. Budući da se ovaj tip naslova izravno referira na dio iz teksta, odnosno u čvrstoj je značenjskoj i strukturnoj vezi s člankom jer izražava njegov sadržaj, denotativan je i omogućuje preciziranje značenje teksta, tako da su oni najčešće komentari autora članaka, kao: *Sjednica radi sjednice, a tekst ustvari obaveštava da je sjednica Predstavničkog doma održana bez ikakvih rezultata na koje se nestrpljivo čeka; Kulin ban i policijski dan; tekst donosi informaciju o tome da se novi dan policajaca pokušava vezati za datum Kul-nove povelje.* Ovkvi su naslovi ponekad izrazito sugestivni, ili su pak formirani samom temom, ili su citati, ako je riječ o intervjuima. Među ovima su i naslovi kao: *Obračunat ćemo se s kriminalom u Bosanskom Šećeranju; što je intervjui ministra industrije, koji naglašava spremnost i konkretne korake u istrazi kriminalnih radnji u Bosanskom Šećeranju.* Ili: *Bolje išta nego ništa; a zapravo je citat jednog od intervjuiranih umirovljenih boraca; Izetbegović insistira na amandmanima; što je zaključak novinara nakon različitih izjava političara povodom aktualnog političkog pitanja; Teške riječi čelnika Islamske zajednice; i ovo je jedan od citata iz intervjua povodom gradnje nekog spomenika u Mostaru.* Zanimljivo je da se ne navodi ni koje su to teške riječi, a ni ko je iz Islamske zajednice uputio te riječi; *Cerić nema svog kandidata; što je opet izdvojeno iz izjave poglavara; Merkel: Treba nam više Europe od proračunske unije, treba nam prije svega politička unija; I ovdje je riječ o izdvojenim riječima iz duže izjave.* Ili: *Josipović: Država mora poduzetnicima otvoriti vrata i stvoriti uvjete za život, dakle riječ je o olakšicama za domaće privrednike i proizvođače, i opet se radi o čistom izvatu.* Kao i: *Tjednici na koljenima, a riječ je o citiranom dijelu iz teksta u kome se navodi koliko hrvatski sedmični listovi gube prihode od reklamiranja.*

Ono što je zajedničko ovoj vrsti naslova je tzv. postupak interne intertekstualnosti. Autori naslova biraju težišne tačke iz intervjuja koje donose, i na taj način privalče pažnju na sam tekst, ali i utječu na dimenzioniranje problema o kojem je riječ, s tim da ni ovakvi naslovi nisu lišeni manipulativnih strategija, zato što se postupkom izdvajanja naslova koji u sebi imaju najčešće frazem, postiže maksimum u usmjeravanju interpretacije cijelog teksta. Tako npr. u naslovu *Teške riječi čelnika islamske zajednice*, mi ne saznajemo ništa konkretno, ali ćemo svakako ostati pod utiskom da su upotrijebljene „teške riječi“, kao i npr. u tekstu *Cerić nema svog kandidata*, upravo rasporedom naslova, manjeg teksta i velike slike u kojoj svi članovi Illmije gledaju ravno u njega, stiče se sasvim drugačiji utisak. U ovom slučaju tekst je, kao i naslov, izvan svake određujuće pozicije. Slika je ta koja daje značenje tekstu. I bez obzira šta pisalo, ostajemo pod utjecajem slike.¹⁰

I naslovi: *Bolje išta nego ništa* ili *Država mora poduzetnicima otvoriti vrata*, čija su težišta ostvarena na frazemskim potencijalima, kao u prvom slučaju, ili u strukturi, kao u drugom, predstavljaju prave primjere jakih pozicija u tekstu. Budući da su na samom početku, bez obzira šta sadržaj donosi, uvijek je teško odvojiti se od sugeriranog u naslovu, jer se već nosi nesvesno značenje frazema samoga za sebe. U ovakvim primjerima, gdje su frazemi, izreke ili frazeoscheme usmjerivači tumačenja teksta ostvarenog intertekstualnim postupkom, u sebi već nosi kulturna značenja koja su izvan teksta samog. I to je jedna od najskrivenijih, ali i najefektnijih postupaka manipulacije, jer svaki proizvođač teksta, a time i naslova prepostavlja neki stupanj općeg znanja i zajedničkih uvjerenja između pošiljatelja i primatelja teksta. Tu se često mogu kriti implicitna ideološka značenja (Bakhtin 1981). Također, moguće je izdvojiti i:

3. Naslovi asocijativnog značenja. Ovaj tip naslova javlja se kao asocijativna veza između imena i sadržaja; labavije je vezan za sam tekst članka ili je njegova veza posredna. Ključna tačka ostvarenja poruke je asocijacija jer postoje kodovi koji su bitno rasprostranjeni u pojedinom jeziku ili zajednici, doživalja ih se kao nešto prirodno. Oni su mjesto u kojem se već kodirani znakovi susreću s dubokim semantičkim kodovima kulture i propagiraju aktvinije ideološke dimenzije. I to na razini konotacije, kontekstualne referencije i pozicioniranja u različitim diskurzivnim poljima. (Hall 2006). Tako, imamo: *Glad ušla na velika vrata; a tekst govori o raspodjeli državne imovine, iz čega jedino možemo zaključiti da je velika kriza čim je došlo;* ili: *Ne počinje poljoprivreda sa savjetnicima; a tekst se odnosi na susret*

¹⁰ Ovi primjeri idu u red onih u kojima je slika važnija od hiljadu riječi.

poljoprivrednika sa ministrom u kojem je fokus na tome šta predlažu poljoprivrednici; Ili: Biti ili ne biti; zapravo je naslov ironičan jer se tiče izbora jednog funkcionera, koji opet bi i ne bi obnašao određenu funkciju; zatim, Šuti i trpi; tekst donosi priču o enormnom broju neuopštenih sa tendencijom povećanja; ili: Danak u krvi; tekst koji donosi priču o povećanju nekih poreza. Ovaj tip naslova češće sadrži frazeme ili modificirane frazeme, izreke, stihove poznatih pjesama te su kao takvi bitne kulturne referencije i od recipijenta traže znanje o kulturi. Osim toga, kod ovih je naslova pragmatička funkcija teško odvojiva od asocijativne. Ono što je zajedničko za sva tri tipa naslova je aktivnost metaporuke, a kako je politički diskurs tip diskursa u kojem je metaporuka mnogo važnija od poruke, onda i navedena podjela biva nešto jasnija, jer ovako formirani naslovi pružaju mogućnost za različite vrste manipulacija i reklama, osobito kada se i naslov i tekst promatraju skupa s fotografijom koja je obavezni dio članka. Tako npr. u tekstu koji je naslovljen: *Cerić nema svog kandidata*, uz koji je slika iste veličine, na kojoj reis drži predavanje članovima Ilmije IZ, gdje se jasno vidi da svi članovi gledaju isto – samo njega, Cerića, opravdano je postaviti pitanje funkcioniranja jake pozicije. Bez obzira šta pisalo u tekstu, slika ostaje, a ovdje se tim postupkom i potencira na proces memorisanja. U sličnim slučajevima, bez obzira na tekst, ostajemo pod drugim dojmom od onoga što sugerira naslov. Postoje više oblika manipuliranja, a cenzura je jedan od njih. Tako recimo imamo tekst naslovljen citatom: *Nada u povratak još uvijek postoji; gdje autor obavještava čitateljstvo o održanoj tribini u Derventi na kojoj se govorilo o mogućnostima za povratak u Posavinu, ispod samog naslova je slika koja pokazuje da je bilo više sudionika, a citira se samo jedan.* U istu vrstu manipulativnih strategija idu i naslovi tipa: *Holly je planinarila Milanoviću po živcima, Prvo Čaćić, pa ono s Kalamburom; jer je svaki popraćen slikom ministrike, no nigdje se ne pojavljuju slike ostalih spomenutih političara.* Čitatelj tako ostaje pod dojmom udarne slike, a ne informacije iz naslova, dok slika naglašava samo dio informacije. Nadalje, neke slike uz naslove šalju i druge vrste poruka, tako npr. naslov: *Čaklovica bez trećeg mandata; tekst prati slika sjednice Skupštine Kantona Sarajevo.* Premda bi se očekivalo da na prvim stranicam imamo više slika koje prate rad premijera i ministara Federacije i RS-a, jer su prve stranice rezervirane za unutrašnju politiku, najviše se ipak prostora daje ministru vanjskih poslova Z. Lagumdziji koji, sudeći po fotografijama, uz često informativno *prazne članke*, ima vrlo prisne veze s ministrima iz zemalja EU-a, pa se može zaključiti da je nezaobilazan u rješavanju i vanjskih i unutrašnjih problema, a u to je zaista teško povjerovati.

3.0. Istraživanje

3.1. Naslovi unutrašnjopolitičke rubrike

Listove otvaraju unutrašnjopolitičke stranice. Analizara građa pokazala je da dominiraju naslovi deskriptivnog značenja, ali nije ni mali broj asocijativnih naslova. Većina deskriptivnih naslova mogu u sebi imati neki stilogeni element, ali asocijativni naslovi su odreda stilogeni, jer oni su obični frazemi-rečenice, modificirani frazemi, naslovi knjiga ili filmova, ili njihovih modifikacija, zatim poslovičnih izraza ili njihovih modifikacija, tako da, u nekom smislu, i otvaraju i zatvaraju tekst. Dakle, ova rubrika ima daleko više naslova koji u sebi sadrže frazeme, modificirane izreke, druge naslove i vrlo često antroponime. Svi ovi stilogeni elementi su izrazito efektni u ostvarivanju svoje pragmatičke funkcije. Tačnije, u ovako strukturiranim naslovima pragmatička i asocijativna funkcija teško su odvojive, a to je iznimno važno kada je riječ o informiranju. Frazemi su sami po sebi ekspresivan sloj jezika, a uz to, kada su na poziciji kojom se otvara tekst, onda on postaje ne samo ključ za razumijevanje teksta i situacije, nego su izrazito pogodne za zamagljivanje značenja informacije prenesene u sadržaju članka. Njihova je uloga presudna u načinu na koji čitatelj razumije i pamti vijest. Takvi su pr.: *Teške riječi čelnika IZ, Zeleno svjetlo oduzimanju nelegalno stecene imovine, gdje tekst govori o potrebi donošenja zakona o nelegalno stecenoj imovini, ali u tekstu se ne navodi kada i u kojoj će formi zakon eventualno biti izglasani; Trn u oku tužba za genocid, gdje saznajemo da je Srbija politički angažirana da se povuče tužba Hrvatske za genocid; SDP ide na ruku HDZ-u, gdje saznajemo da određeni stavovi o proračunu koje ima SDP odgovaraju HDZ-u; Biti ili ne biti, tekst je citat jednog od sudionika srbijanskih izbora; Kriza uzima danak i desetkuje ionako krhku privredu, tekst govori o povlačenju i stagnaciji stranih ulaganja i potreba oslanjanja na vlastite snage; BiH je imala previše mentorâ, vrijeme je da stane na svoje noge, tekst prenosi izjave diplomata Vijeća Europe, ...*

Svi ovi frazemi upotrijebljeni u naslovu, koji su sami po sebi jake pozicije svakog teksta, u kontekstu cijele informacije bitno definiraju situaciju, bilo da je vrednuju, bilo da se njima sažima cijela informacija ili da se propagira. Kako korpus pokazuje, najčešće se koriste domaći frazemi, što je i očekivano jer se računa na kulturno iskustvo recipienta.

Slična je situacija i s modificiranim izrazima, izrekama i naslovima kao pr. *Bolje išta nego ništa ili Bitka za prvu fotelju, Nečista krv, Šuti i trpi, Družina iz Gornje Maoče, Puno ljudi, malo posla, Država za reisa, Jabuka pada daleko od stabla, Šutnja nije zlato, Glup i gluplji, Holy je planinarila Milanoviću po živcima, Milanović je trebao ostati u Zagrebu i primiti žuti karton...* U ovakvima se slučajevima dodatno na-

glašava analogija i usmjerava interpretaciju. Premda su intertekstualni učinci minimalni, uspješno evociraju stereotipne kontekste, pa su ustvari skriveni oslonac za zamagljivanje značenja. Modificiranjem forme postiže se i strategijsko manipuliranje, a osim toga, jasno se potvrđuje da postoji beskonačno upotrebljiva matrica. Radi se o prerušenoj verziji već dobro poznatog obrasca. U nekim slučajevima ovo se može činiti kao ponavljanje prostih formula, ali u tome i jesu bitni propagandni resursi. Novinski naslovi ove rubrike često sadrže i antroponime, ali vrlo rijetko kompletну imensko-prezimensku formulu, s tim da su prezimena znatno frekventnija. Međutim, primjetno je da se osobe iz sfere politike imenuju samo prezimenima kao: *Spašava li Čovića ručak u Zagrebu?*, *Lagumđija čuo na televiziji, BiH svojina Dodika i Lagumđije, Oproštaj s Lipovačom?*, ali i: *Cerić nema svog kandidata, Zukorlić traži alibi, Čaklovica bez trećeg mandata, Holy je planinarila Milanoviću po živcima. Prvo Čaćić, pa ono s Kalamburom, pa sada ovo! Zašto Crnog Marka niko ne voli ...* Imamo i primjer vrlo neutralnog iskaza: *Predsjednici Hrvatske i Slovenije na svečanosti: Slovenci u Tuhelju otvorili hotel od 12 milijuna eura...* Dok se osobe iz oblasti prava navode imenom i prezimenom kao: *Prijava protiv Olega Čavke?*, *Suspendovan Milorad Bašašin?*, a druge, nepoznate osobe samo imenom: *Kemo, hvala ti!, Suada će biti ukopana pored roditelja, Karamarko dobio potporu, Lozina uzvraća udarac...*

U prvim primjerima prepostavlja se utjecaj sportske rubrike gdje se vrlo često pojavljuju samo prezimena, no moguća su i druga objašnjenja. Zanimljivo je npr. da se ni reis ni rektor Univerziteta ne navode u naslovu potpuno u imensko-prezimenskoj formuli, nego samo prezimenom, kao političari, iako to ne bismo očekivali. Na simboličkoj ravni vjerovatno se želi upozoriti da njihove funkcije i izbori itekako zavise od politike. To se, istina, može objasniti praktičnim razlozima, ali s obzirom na druge rubrike, mora se uzeti u obzir i ostale mogućnosti, osobito ako se zna kakve je prirode javni angažman pomenutih ličnosti. No, ovdje je znatno intrigantniji način konstruiranja naslova koji imaju strukturu jednostavne izjavne rečenice, a na kraju je ipak interpunkcijski znak – i to upitnik. Mogli bismo ga bezmalo odrediti kao sredstvo implicitne manipulacije jer upitnik dolazi na kraju. U jeziku postoje sredstva kojima izražavamo postojanje mogućnosti, a kad se naslov konstruira ovako, njegov cilj nije primarno isticanje dileme, nego nešto sasvim drugo. Naravno, ove implicitne manipulativne strategije su uvek opasnije od onih razvidnijih. Još jedna važna karakteristika je kombinacija više jakih pozicija u naslovu. Takav postupak je dvostruko efikasan: antroponom kao jaka pozicija uz frazem ili poznati citat definira i značenja teksta i kvalificira osobu. Ovo je možda jedan od najizravnijih manipulativnih postupaka.

3.2. Naslovi vanjskopolitičke rubrike

U vanjskopolitičkoj rubrici najfrekventniji su naslovi deskriptivnog značenja. Ono, međutim, što posebno odvaja naslove vanjskopolitičke rubrike od unutrašnjopolitičke je vrlo visok stupanj informativnosti. Ostvareni su strukturu rečenice, dok su, recimo, unutrašnjopolitički naslovi rečenice samo onda kada je tema višestruko politički bitna, a u njima je i vrlo rijetka upotreba tropa. Slijede primjeri: *Papa kritikovao američki embargo, Tadić sa Srbima iz dijaspora, Skank iz Brazila za Hrvatsku, U Mijanmaru zatražena provedba demokratskih reformi, Poginulo deset policajaca i tri vojnika NATO-a u Afganistanu, U Meksiku ubijena dopisnica, u Kolumbiji otet novinar, Merkel: Treba nam više Europe od proračunske unije, treba nam prije svega politička unija, Novi pokolj u Siriji! Najmanje 78 na smrt izbodenih i spaljenih, polovica žrtava su žene i djeca...*

Oni manje-više sažimaju vijest bez naročitog stava ili propagiranja. Zašto je to tako? Jedno od mogućih objašnjenja je da BiH nema jasnu i izgrađenu vanjsku politiku, a i sama je uglavnom politički objekt. U Hrvatkoj se situacija može činiti drugačijom, ali činjenica je da je i sama, kao i Bosna i Hercegovina, još uvijek politički objekt i prostor refleksije vanjskih zbivanja. Fotografije koje dolaze uz ove tekstove su vrlo blijede i neupečatljive. Često one nisu ni najsretnije izabrane uz tekst koji prate, pa onda nisu nikakvi pojačivači informacije, nego dje luju suprotno, kao potpuni višak.

Dakle, kako se radi uglavnom o naslovima s deskriptivnim značenjem, u njihovoј je strukturi znatno manje frazema, izreka, drugih naslova, a kad ih ima, onda se odnose samo na tekstove koje tematiziraju politiku susjednih zemalja: *Mrtva trka Tadića i Nikolića, tekst se bavi analizom predizborne kampanje u Srbiji, Biti ili ne biti, također, tekst tematizira važnost zadnjih srbijanskih izbora za predsjednika; Janša odobrio prodaju ispod stola? tekst donosi priču o istrazi koja se vodi u Sloveniji povodom prodaje oružja...*

Naslovi ovoga tipa itekako potenciraju metaporuku, dok je drugi više stav autora, ili istovremeno i citat. Osim što se na ovaj način manipulira i propagira postavljanjem samo određenih fotografija i imena u strukturu naslova, manipulira se i načinom citiranja, jer se redovito daje samo citat jedne od strana, premda novinarska praksa ima vrlo stroga pravila citiranja.

Postoji sličnost i s upotrebom antroponima. Daleko je više samo prezimena, nego cijele imenske formule, npr.: *Taylor osuđen za ratne zločine, Kosovo: Tači „ravnopravna država“, Pjesmom protiv Breivika, Mesić uskoro prekida šutnju, Murdoch je zatvarao oči i pravio se da ne vidi ono što se događa u njegovim tvrtkama..*

3.3. Naslovi u rubrikama iz oblasti ekonomije i privrede

Naslovi iz ove oblasti su dekskriptivnog značenja. U njima uopće nema frazeologije, a antroponomija je daleko rjeđa u odnosu na druge naslove. Zapravo, vrlo je malo tekstova iz ove oblasti i najčeće se radi o kriminalnim aferama što je i očekivano jer je privreda umnogome kriminalizirana. Tako imamo: *Krivična prijava protiv Trivuna, tekst tematizira poznatu kriminalnu aferu u Bosnalijeku, a prezime u naslovu je prezime jednog od članova Upravnog odbora i aktera afere.* Kada se u ovoj rubrici ne pojavljuje cijela imensko-prezimenska formula, onda je to sigurno signal da se radi o vrlo poznatim osobama i temama. Tako imamo i: *STIGLA DOZVOLA: Šef USKOK-a ispitat će Sanadera u Austriji, HZZO u nabavi uredaja izgubio 231000 proračunskih kuna, Crne prognoze guvernera Rohatinskog, A tko će platiti beatifikaciju Ivana Pavla II...* Dakle, nema mnogo razlike u privrednim prilikama u BiH i Hrvatskoj. Zaista, prerijetki su naslovi koji nas informiraju o nekim važnim dešavanjima u oblasti privrede. Stoga, ni sastavljači naslova nisu naročito kreativni. Naslovi su uglavnom informativni, odnosno deskriptivni do te mjere da sadržaj ne moramo ni čitati.

Međutim, ovdje postoji nešto drugo što je važno primijetiti, a to su primjeri naslova – *prikrivenih reklama*, kao npr.: *NLB Tuzlanska banka stabilna, Raiffeisen najbolja banka u BiH, Manji rizik za banke, više sigurnosti za klijente, Tri godine Sarajevo Business foruma – rezultati već vidljivi, Iza kulisa HTV-ova spektakla: što se zaista događa dok traje šou zvijezde pjevaju... A tko će platiti beatifikaciju Ivana Pavla II...*

Kad se pojavljuju slike, onda one predstavljaju neku vrstu okvira za razumijevanje, jer ih obično prate fotografije koje ne bismo očekivali na tom mjestu. *Tako npr. uz tekst koji tematizira kriminal u Bosnalijeku dolazi slika federalnog premijera, čime se pažnja usmjerava na određenu osobu uz pozitivne konotacije, odnosno ime se vezuje za određena značenja.* Ovakvi primjeri su česti i također svjedoče o prikrivenom manipuiranju jer, u ovakvim primjerima, njegova slika je metafora spasitelja.

3.4. Naslovi iz crne hronike

Naslovi su u crnoj hronici najinformativniji i uvijek su deskriptivnog značenja. Prema Silićevoj podjeli, išli bi u red informativnih jer oni su u pravom smislu vijest, budući da u potpunosti ostvaruju referencijsku funkciju. U njihovoј strukturi nalazimo cijelu imensku formulu kada je bitna i ključna, a fotografije dolaze kao pojačivači i dopune same informacije koja je naslovom otvorena. U njima je multi stupanj intertekstualnosti.

Margareta Hadžić ranila dvojicu policajaca, Lopov uhapšen nakon udesa, Povrijeden prilikom rezanja bureta, U Lončarima tri osobe poginule, a tri povrijeđene, Maloljetnici kupili automatsku pušku, Potvrđena optužnica: Svilanu će se suditi za primanje 262 tisuće eura mita od Šelebaja!, I Mamiću nabavio Bentleya?...

3.5. Naslovi rubrike iz kulture

U rubrici koja donosi vijesti iz oblasti kulture dominiraju također naslovi deskriptivnog značenja. Oni su i nominativni, informativni, ali umnogome i reklamni, s tim što ta reklama nije u formi reklame, više se radi o reklami na granici. U njima su antroponimi vrlo frekventni i to cijela imenska formula: *Najbolja reportaža Nidžare Ahmetašević, Performans Šejle Kamerić, Stipe Nobilo izlaže u Franjevačkoj galeriji...*

Frazemi su rijetki, našli smo tek nekoliko u cijelom kopusu: *Za umjetnike i umjetnice bez dlake na jeziku, Strmoglavi životni put predsjednikove savjetnice..* S druge strane, oni su izrazito intertekstualni, jer su naslovljeni naslovima, a možem ih smatrati pravim reklamama, npr. *Bosanska kvadratura kruga, Dama s kamelijama, Krhotine od mene, Kosa posvuda, Ljubav i monstrumi, „Prometej“: Otkriva se misterij nastanka ljudskog roda...* Fotografije su izravno povezane sa temom teksta i doprinose vjerodostojnosti informacije. Za razliku od ostalih rubrika, ovdje je reklamna funkcija obavezna jer se ljudi iz ove oblasti jedino ovako promoviraju i reklamiraju. Dakle, reklama iz ovog tipa teksta nije jednaka reklamama iz nekih drugih rubrika.

3.6. Naslovi iz sportske rubrike¹¹

U sportskoj su rubrici naslovi izrazito informativni, naročito u odnosu na podnaslove i izdvojene dijelove, tako da dominantno pripadaju naslovima deskriptivnog značenja: *Indiana vratila prednost, Fiorentina bolja od Rome, Nastupa 60 vrhunskih boksera, Šarapova protiv senzacije Errani za titulu u Parizu...* Sporadično nalazimo frazeme, no radi se o frazemima koji doprinose klišeu jer su stilski neutralni, ili o frazemima tzv. sniženog stila, tako da su oni slabo asocijativnog značenja: *Nikome ne pada na pamet da podmeće nogu fudbalskim klubovima, Šabanović je u pravo vrijeme skidao zicere...*

Također, povremeno nailazimo na modificiranje drugih naslova kao: *Ko to tamo psuje?, Mladost i iskustvo – recept za uspjeh, Neki novi klinci...*

Sportska rubrika više od drugih rubrika obiluje imenima; odnosno vrlo su česte cijele imenske formule, ali nalazimo i nadimke kojih

¹¹ Detaljnije pogledati: Diana Stolac: „Naslovi u sportskoj rubrici, 'Novog lista'“, Sv. Vid VIII (Zbornik), Rijeka, 2003, str. 233–251.

nema u drugim, što svjedoči da ovi tematski tekstovi imaju svoju publiku: *Mourinho: Jako me boli poraz; Robben i Schweinsteiger presretni, Mesi, hvala ti za sve, Dizdarević brani titulu, Tko je najnesretniji od HR izbornika? Bilić! Olić, Lovren i Dudu učinili su ga pehistom*; kao i: *Svraka ponovo presudio timu sa Pecare, Svraka i Zeba srušili Gavrana, Air Svraka...*

Dakle, ako analiziramo frazeme, vidjet ćemo da oni dolaze iz tzv. sniženog stila, što je i uobičajeno za novinare sportskih rubrika. Njima je svojstvena težnja ka ukidanju granica prema čitateljima putem sugestivnih frazema jer se nastoji postići pozitivna identifikacija. Dalje, za razliku od drugih rubrika, specifičnost sportske rubrike su nadimci. A nadimke ljudi zasluže, i to je obično vezano sa sportski život i ponašanje.

Zaključak

Analiza bilo kojeg aspekta jezika medija znači pokušaj otkrivanja ideoloških mehanizama u jezičnoj djelatnosti, budući da se krenulo od postavke da su mediji jezični sistemi društva.¹²

Analiza je nedvosmisленo pokazala da naslovi, premda imaju otvaračku poziciju prema tekstu, nisu uvijek njegove jake pozicije, jer ne zaustavlja svaki naslov čitatelja na tekstu. Drugim riječima, samo onaj naslov koji ostavlja prostor za moguće modifikacije značenja informacije koju tekst donosi može se smatrati jakom pozicijom, kao i svaki naslov koji na izvjestan način zakriviljuje glavnu informaciju. Neki naslovi postaju čvorišna značenja tek u suodnosu s ostalim jakim pozicijama u tekstu, a najčešće imenom ili fotografijom. U odnosu na ostale dijelove teksta postoji izvjestan primat odnosa nad elementima, tako da u njemu djeluju i čitavi sistemi maskiranja, a intertekstualna je kopča najčešće u naslovima unutrašnjopolitičke rubrike, dok se u drugima javlja sporadično ili nikako. Naslov najčešće dolazi kao informacija, posebno kod onih deskriptivnog značenja, ali je i znatno češće kontrolor i usmjerivač interpretacije cijelog teksta nego bi se to inače očekivalo.

Isto tako, na prvim stranicama novina odnos fotografija – naslov – tekst, u sklopu društvenog djelovanja i komuniciranja, uspostavlja strategiju lažne veze, gdje se dosta jednostavno prepoznaju elementi ideološkog diskursa ostvareni u ovom odnosu i na način koji lako pridobija svoje adresate da se odnose prema njemu onako kako on to želi. Ovaj tekst bi, u nekoj budućnosti, mogao uputiti u sustavna istraživanja kako bi se došlo do definicije jedne moguće naslovne retorike, jer se uveliko uočavaju neke zakonitosti i ustaljene pojave. Generalno govoreći, naslovi u površinskoj strukturi teksta iskorištavaju ono čime raspolažu u svom kulturnom i kognitivnom modelu. Zato ne treba čuditi da su tu

¹² O tome detaljnije kod Škiljana (2000: 5–37).

uglavnom frazemi, i to domaći, ili naslovi nekih poznatih djela, pjesama, filmova, poslovičnih iskaza, a moguće su i njihove modelacije jer se računa s tim da recipijenti razumiju aluziju. Drugim riječima, sve ovo omogućava *kontekst*, definiran kao skup konkretnih okolnosti u kojima se odvija jezična djelatnost, odnosno kao dio izvan jezičnog svijeta na koji se odnosi sadržaj jezične poruke, ali i mnogo šire, kao dio označenog izvanjezičnog fenomena, koji predstavlja dio cjelokupnog univerzuma u kojem se jezikom govori (V. Škiljan, 2000: 9–12).

Literatura

1. Bagdikian, Ben Haig. 1997. *The Media Monopoly*. Boston: Beacon
2. Hudaček, Lana, Mihaljević, Milica. 2009. *Jezik medija*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada
3. Ivas, Ivan. 2004. *Tropi u novinskom naslovu*. Zagreb: Medijska istraživanja
4. Katnić-Bakaršić, Marina. 2001. *Stilistika*. Sarajevo: Ljiljan
5. Prćić, Tvrtko. 1997. *Semantika i pragmatika reči*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Z. S.
6. Silić, Josip. 2006. *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga
7. Stolac, Diana. 2003. *Naslovi u sportskoj rubrici „Novog lista“ Sv. Vid. VII* (Zbornik). Rijeka
8. Škiljan, Dubravko. 2000. *Javni jezik*. Zagreb: Izdanja antibarbarus

Izvori

1. *Oslobodenje*, izdanja od februara do aprila 2012.
2. *Jutarnji list*, online-izdanja od februara do aprila 2012.

NEWSPAPER HEADLINES – INFORMATION, MANIPULATION OR BOMBSHELL?

Resume:

In this article we deal with the research of the newspaper headlines from January to June 2012. We analyzed the headlines of the *Jutarnji list* online-edition and *Oslobodenje*. The last one was chosen especially because of its reputation and tradition of the so called serious newspaper. *Oslobodenje* is namely the winner of the numerous international rewards and was for a long time a synonym for quality journalism. As we regard *Oslobodenje* not to be a part of the tabloid journalism, we assume that the articles in *Oslobodenje* are carefully written in every segment. In the focus of the research are all headlines of the newspaper texts, regardless of the topic. Especially the headlines are regarded as key sites, because they are in a way a key for decoding the meaning of the text.

Key words: newspaper headlines, text stylistics, strong text position, newspaper functional style, linguistic of public communication

Refik BULIĆ

ZAMJENA KRATKOG JATA U EKAVSKO-JEKAVSKIM GOVORIMA TEŠANJSKO-MAGLAJSKOGA KRAJA

Sažetak:

Refleksi kratkog *jata* u ekavsko-jekavskim govorima tešanjsko-maglajskoga kraja jesu *je*, *e*, *i*. Kao i u drugim bosansko-hercegovačkim ijekavskim govorima, i ovdje je kratki vokal *jat* najčešće zamijenjen sa *je*, ali su u odnosu na druge bosansko-hercegovačke govore ovdje brojniji primjeri ekavizama i ikavizama u kratkim slogovima, što se za ove govore moglo i očekivati.

Ključne riječi: ekavsko-jekavski govor, tešanjsko-maglajski kraj, kratki jat, ekavizmi, ikavizmi

Ekavsko-jekavski govor tešanjsko-maglajskoga kraja odlikuju se dominantnom ekavskom zamjenom dugog *jata*. Zabilježeni primjeri leksema s ekavskom zamjenom *jata* pokazuju da to nisu samo tzv. stalni ekavizmi kakvi se susreću u drugim ijekavskim govorima, već da je, uz neka uočljiva odstupanja, u pitanju gotovo dosljedna zamjena dugog *jata* sa *e*, slična zamjeni u drugim ekavskim govorima. Za ekavsko-jekavske govore tešanjsko-maglajskoga kraja ne vrijedi Dešićev zapažanje iz zapadnobosanskih govora o tome kako mu se događalo da čist ijekavac započne razgovor sa njim potpuno ekavski, zato što «smatra da je ekavski izgovor reprezentativniji» (Dešić 1976:120).

Ekavska zamjena *jata* u dugim slogovima potvrđena je u tešanjskom kraju u mjestima: Bükva (Buk)¹, Cèrovac (Cer), Čifluk (Čif), Dòbropolje (Dob), Hrvàtinovići (Hrv), Jevàdžije (Jev), Krndija (Krn), Logòbare (Log), Màrīn Hâñ (MH), Mèkīš (Mek), Ósoje (Os), Ràdūša (Ra), Tëšanj-Čàrsija (TČ), Tùgavići (Tug) i Vûkovo (Vuk).²

¹ Iza naziva mjestâ napisane su skraćenice kojima će se u radu zamjenjivati puni nazivi.

² U vezi s rasprostranjenosti ekavsko-jekavskih govorova Brozović piše: „(...) ekavsko-jekavskom govoru pripadaju po mojim podacima sela Jélâh i Karadâglje, a čini se da i u Doboju ima ostataka tog govora. (...) Područje na kojem su rasuta ekavsko-jekavska naselja omeđeno je dakle linijom Doboј – Tešanj – Novi Šeher – Maglaj – Doboј“ (1966:190, nap. 254). Brozovićeve podatke za Doboј nismo mogli potvrditi; primjeri s ekavskom zamjenom *jata* u dugim slogovima nisu potvrđeni u odgovoru na prvo pitanje u *Pitanjima o govoru prostoga naroda* za Doboј. Zamjena dugog

Predstavnici ekavsko-jekavskoga govora žive i u Jelahu, Mračaju i Rosuljama, te su bilježeni i primjeri iz tih mjesnih govora, ali je za njih utvrđeno da su doseljenici iz bliže tešanjske okolice.³ Neznatan broj doseljenika s ekavskog područja živi u Tešanjci, koja je također novije naselje a naseljena je ijekavcima iz okolice, no to su uglavnom mlađi

jata u Karadaglijama danas nije dominantno ekavska. Broj ekavizama koji se mogu čuti u tome govoru danas nije znatan. Možda je ekavizam u tome mjestu prije četrdesetak godina, u vremenu iz kojega potječu Brozovićevi podaci, bio znatniji, ali sva naša zapažanja u vezi sa ranijim stanjem u pogledu ekavizma u drugim tešanjskom-a glajskim mjestima ne ukazuju da bi u tome vremenu mogao iščeznuti u toj mjeri. Ako pogledamo podatke iz *MisU*, vidjet ćemo da su prije dvadeset pet godina Misurići bili više ijekavski nego danas. V. : Vujičić 1985: 95.

Treba spomenuti da su ekavski refleksi dugog *jata* potvrđeni i u Žepču (Vujičić 1985:94), ali da je procenat ekavizama zabilježenih u njima ispod 20% (naš podatak). Podatke o ekavizmu dao je i Rešetar (1907: 72), navodeći da ih je slušao od jednog starog muslimana. Ekavizam, međutim, nije potvrđen u *Pitanjima o govoru prostoga naroda* za Žepče. Upitnik je 24. maja 1897. godine popunio učitelj Ante Jukić, koji je uz prvo pitanje dopisao komentar: „Po selima kotara žepačkog čuje se ikavski izgovor, dočim po varoši jekavski. (...) Pravoslavni elem. miješa oba izgovora, dočim katolici su potpuni ikavci, osim u Bistrici“. On na kraju popunjenoj upitnika daje i „općenite primjedbe“ u kojima navodi da u tome kraju ima po selima ikavaca, a da su po varošima jekavci, te da je „pravoslavni elemenat“ čisto jekavski, da su katolici po selima ikavci, a muhamedanci su miješani, tj. ikavci i jekavci. Ovi podaci potječu iz vremena Rešetareva istraživanja. Na osnovu svih iznesenih podataka o govoru Žepča ne može se, ipak, isključiti postojanje ekavskih likova u njemu, ali ne u tolikoj mjeri da bi se danas mogao smatrati ekavsko-jekavskim govorom. Vjerovatno je da takvim govorom nije govorilo mnogo ljudi. I Rešetar spominje „jednog starog muslimana“. Može se prepostaviti da je pod utjecajima okolnih govora i standardnog jezika, egzistirajući oazno, žepački ekavsko-jekavski govor izgubio u velikoj mjeri ekavizme u dugim slogovima.

³ Jelah se spominje u *Sidžilu Tešanjskog kadiluka* (1740–1746), ali se znatnije počeo naseljavati tek u austrougarskom periodu. Nalazi se na razmeđu ekavsko-jekavskih i ijekavskih govora. Njegovi su stanovnici doseljeni i iz jednoga i iz drugoga govornog područja, što se uočava i u leksemima sa zamijenjenim *jatom*. Mračaj je također novije naselje jer, prema podacima od informatora Smaila Merdića, koji je rođen 1920. godine, to je mjesto kad je on bio dijete i kad je njegov otac tu doselio s područja Jevadžija, imalo svega tri kuće. Iz okolice Tešnja su, prema podacima koje smo tu dobili i Bašići, ali su oni doseljeni prije Merdića. U mjestu se smatra da su Kujundžići najstariji stanovnici, ali je i u njihovu govoru danas prisutan ekavizam u dugim slogovima. To je mjesto ranije vjerovatno bilo ijekavsko. To potvrđuju Okukini primjeri s miješanim ekavskim i ijekavskim refleksima u dugim slogovima i njegova konstatacija da u Mračaju (i Jelahu) žive samo poneki predstavnici ekavskoga govora (1973:42–43). Okuka tu nema primjera s ekavizmima iz Rosulja. Mi smo ih kao dosljedne bilježili od mještana čiji su roditelji ili djedovi davno doselili iz Tešnja ili sporadične kod ostalih stanovnika. Inače se Rosulje nalaze uz Vukovo, u kojemu je zastupljen ekavsko-jekavski govor, pa je ekavizam prisutniji u dijelovima bližim Vukovu. Doseljenika iz Tešnja i okolice ima u Čifluku i Logobarama i možda je njihov utjecaj doprinio većem prisustvu ekavizma u tim mjestima. U Čifluku nije zanemarljiv ni broj potvrđenih ijekavskih likova.

ljudi koji su svoje idiolekatske osobenosti ponesene iz zavičaja prilagodili okruženju u koje su doselili.⁴

Ekavsku zamjenu *jata* u dugim slogovima u maglajskom kraju imaju mjesta: Bījela Plōča (BP), Dōnji Ùlišnjāk (DU), Gōrnjī Ùlišnjāk (GU), Jäblanica (maglajska) (JM), Līješnica (Li), Māglaj-Čāršija (MČ), Misūrići (Mis), Növi Šēher (NŠ) i Straīšće (Stra).⁵

Sporadični primjeri ekavske zamjene dugog *jata* susreću se i u drugim mjesnim govorima, kao što se i u govorima s dominantno ekavskom zamjenom *jata* u dugim slogovima mogu od nekih govornih predstavnika čuti i leksemi s ijekavskim refleksom *jata*.

Refleksi kratkog *jata* u ovim su govorima: *je*, *e*, *i*. Kao i u drugim bosanskohercegovačkim ijekavskim govorima, i ovdje je kratki vokal *jat* najčešće zamijenjen sa *je*, ali su u odnosu na druge bosanskohercegovačke govore ovdje brojniji primjeri ekavizama i ikavizama u kratkim slogovima, što se za ove govore moglo i očekivati.⁶

Kratki ě > je⁷

b + ě > *bje*:

bjěži MČ, *bjelica* Hrv, *bjěžat* Ra, *izbjeglicama* Ra, *izbjeglice* Dob, *objesio* Čif, JM, *pòbjegla* MČ, *pobjéže* (< *pobjegne*) Mrač, *pòbjel* Buk;

a) *p* + ě > *pje*:

pjěsma Dob, NŠ, *pjěvā pjěsme* Mis, *pjěvali* Ra;

b) *v* + ě > *vje*:

ćovjěk NŠ, *dvjěsta* Jev, Li, *sávjet* Ra, *svjěćicā* BP, *svjětla*

⁴ Zanimljivo je da smo čuli da se u Medakovu, koje je samo nekoliko kilometara udaljeno od Tešnja, izruguju ekavskom govoru nekih doseljenika iz Raduše, a to je samo još jedan od uzroka prilagođavanja maternjeg idioma novoj sredini.

⁵ U Gornjem Ulišnjaku i Jablanici (maglajskoj) u značajnoj je mjeri prisutan ijekavizam, ali, prema našim podacima, ekavizam i u ovim mjestima malo preteže. Gornji Ulišnjak je u neposrednoj blizini Maglaja; oni čak i nemaju posebno groblje, već se „ukopavaju“ u maglajsko groblje. Prema informacijama koje smo tu dobili, bilo je doseljavanja i iz Maglaja, a ima doseljenika iz Novog Šehera. Jablanica je nešto malo udaljenija od Maglaja nego Gornji Ulišnjak i blizu je ozrenskim ijekavskim selima, ali se i područje Jablanice graniči s maglajskim. I stanovnici Jablanice i Gornjeg Ulišnjaka u toku su rata uglavnom bili u Maglaju pa je taj boračavak, vjerovatno, uvjetovao značajnije utjecaje na govor stanovnika ovih mjesta. Zbog toga je teško stići pravu sliku o predratnom stanju u govorima ta dva mjesta. Možda je u vremenu prije rata u njima bilo više ijekavskih likova.

⁶ Brojniji primjeri ekavizama i ikavizama zabilježenih u gradi zahtijevaju usporedan pristup analizi. Stoga će se ovdje prvo navesti zabilježeni primjeri zamjene *jata* a potom njihova međusobna usporedba i usporedba sa drugim govorima.

⁷ Za zamjenu kratkog *jata* sa *je* daje se samo dio primjera iz grade, koja je vrlo obimna. Građa je sakupljana u terenskom istraživanju 2001. i 2002. godine.

NŠ, *svjètlo* Ra, *vjèra* Dob, NŠ, *vjèrovat* Ro, *vjèrskī* Jev, *vjèru* NŠ, *vjèrujēm* Li, *vjètar* Jev, Mis, *vjètra* Log, *vjèverica* Tug, *vjènècat* se Mis, NŠ, *vještina* MČ, *živjelo* Hrv;

c) *m + ē > mje:*

mjèhovi Ra, *mjèsēc* BP, Cer, DU, MČ, Mis, Mrač, Tug, *mjèsēca* Cer, Čif, DU, DU, Hrv, Os, *mjeséci* Li, *mjèsnā* DU, *mjèsta* Dob, *mjèsto* DU, Hrv, Jev, NŠ, Ro, *mjèstu* Jev, Log, Ro, *mjehòma* Ra, *mjeséci* Mis, *mjèšavina* DU, *mjèšina* BP, Jev, *pòmjerit* DU, *pròmjena* Mis, *smjèli* Čif, *smjèo* Čif, Čif, Mrač, Ra, *ùmjesto* JM, *ùmjerer* MH, *zámjerit* Stra;

d) *t + ē > tje:*

istjerašē MČ, *òtjeralo* NŠ, *pòtjeralo* me DU, *stjèo* Ra;

e) *d + ē > dje:*

djèca DU, Jel, Krn, Li, MČ, Mis, NŠ, Stra, TČ, *djècē* Buk, Čif, JM, Mrač, NŠ, *djecē* Ra, *djèci* Buk, DU, JM, Krn, MČ, NŠ, *djècu* Dob, DU, Krn, Li, MČ, *djèčko* Krn, Li, *djèčko* Mis, *djèd* Čif, DU, JM, MČ, Mis, Mrač, NŠ, Ra, TČ, *djèda* Li, *djède* NŠ, *djèdu* Stra, *djèčak* Hrv, TČ, *djèdovi* Hrv, TČ, na *djèlidbi* Ra, *djetínstvo* JM, *djèvèr* Dob, Cer, Mis, NŠ, Tug, *djèverica* BP, Buk, Jev, JM, Mis, *djèvōjka* Jev, Mis, NŠ, Tug, *mèdjed* Tug, *mèdjedi* DU, *mèdjedica* Mis, *óndje* TČ, *pràdjed* NŠ, *pràndjed* Dob, Log, Os, Tug, *svàgdje* Stra, *vìdjela* Li;

f) *s + ē > sje:*

isjekli Stra, *òsjetilo* Cer, *òsjetim* JM, *pòsjed* MČ, *pòsjetim* Jev, *sjèćām* se Ra, *sjèdnica* Jev, *sjèst* MH, *sjètit* Hrv, MČ, *sjedéci* Čif, *sjedî* Dob, *sjèdilo* DU, *sjèdīm* Hrv, *sjèdīmo* NŠ, *sjèdio* Ra, *sjèdit* Krn, *sjèkira* BP, *sjemèna* Tug, *sjeròmāk* Cer, Mis, *sjeròti* MČ, *súsjed* Log, *zapòsjeli* Stra;

g) *c + ē > cje:*

cjepànicu TČ;

h) *z + ē > zje:*

izjest Mis;

i) Prefiks *nē*

Na cijelom području obično je *nē*:

nègdi JM, Log, Mrač, Ra, *nègdje* Ra, *nèkā* Jev, JM, NŠ, Stra, *nèkad* Dob, Buk, Čif, Hrv, NŠ, Ra, Ro, Stra, *nèkāko* Mek, *nèkē* Li, Mek, Ra, Tug, Vuk, *nèkī* DU, Hrv, Mrač,

Ro, TČ, Tug, *ńěkīh* JM, NŠ, *ńěko* Čif, Dob, DU, Jev, JM, Krn, Mek, NŠ, Ra, Ro, Stra, *ńěkō* vréme Hrv, Jel, Log, NŠ, *ńěkog* Mek, Ra, *ńěkōga* Ro, *ńěkolko* Mek, Mis, NS, Ra, Ro, Stra, *ńěkōm* Mrač, *ńěkom* BP, Buk, Čif, JM, Tug, *ńěkomē* Hrv, Log, *ńěkōme* Jev, Log, *ńěkū* Čif, Dob, Mrač, NŠ, *ńěšta* Dob, NŠ, Ra, *ńěšto* Cer, Čif, Dob, GU, Hrv, Jel, Jev, Log, Mek, Mis, Mrač, JM, Log, NŠ, Ra, Ro, TČ, Tug, Vuk, *ńětko* Ro, *pònešto* Ra, Ro.

Izuzeci su rijetki – javljaju se sporadično i vjerovatno su rezultat utjecaja standardnog jezika: *někad* Buk, Čif, Dob, Hrv, NŠ, Ra, Ro, Stra, *někī* DU, Hrv, Mrač, Ro, TČ, Tug.

Kratki ě > e

a) *prě* > *pre*:

- *prěko* DU, TČ, *prekò* rěkē DU, *prěko* péska TČ;

b) *rě* > *re*:

brěza BP, Cer, *brězovina* MČ, Mis, *crèpara* DU, JM, *mřeža* BP, Cer, MČ, Mis, Tug, *něvremena* DU, *rěde* DU, Hrv, *rěpa* BP, Buk, Cer, MČ, Mis, Tug, *rěpišće* Li, TČ, *Rěčca* BP, *rěčica* JM, *rešéna* Čif, *rešéne* BP, *réšene* DU, *strěha* Jev, *trěšaná* Mis, *ùzret* Mis, *vrěća* JM, Ra, Ra, *vrěću* Ra, *vrědnujěm* Jev, *vrěmena* Mek, Ra, TČ, *vrěmenu* Krn, *vreměna* BP, TČ, *vreménā* Ra, *ždrébna* Mis;

Sa dugim silaznim akcentom zabilježen je refleks kratkog *jata* u leksemu *rječnik*, nastao analogijom prema leksemu *riječ*: *rěčník* BP, ù *rěčníku* Buk.

c) Ostali ekavizmi:

cědílka Cer, NŠ, *cěsta* Cer, *cěste* Čif, NŠ, *cěstě* Čif, *cěstu* Čif, MH, *čövěk* Jel, Jev, *čövěka* NŠ, *děda* NŠ, *dětlić* Cer, Mis, NŠ, Tug, *dôle* Dob, DU, Os, Ra, Ro, *dòneo* MČ, *grìmelo* Ra, *izbegli* NŠ, *izbèglícā* Ra, *lekárima* Čif, *lekáru* Hrv, Vuk, *lékove* BP, Cer, Čif, Hrv, Log, TČ, *lekòvita* BP, *měsním* ódborima Ra, *meséci* Hrv, *měsně* zájednice Jev, *mlékara* Vuk, *naprímer* BP, Cer, DU, JM, Mek, Stra, TČ, Vuk, *nědeľa* BP, *òbe* Mis, Ra, *òbekte* Jev, *ónde* Ro, *óndekk* Hrv, Li, *óvde* BP, Čif, Hrv, JM, Li, Log, MČ, Mek, NŠ, Ra, Ro, Stra, TČ, *óvdek* Hrv, Jel, Jev, Li, Log, Ra, Ro, NŠ, *pòmerí* Mrač, *ponědelák* BP, TČ, *ponědelčka* Čif, *pòsle* Dob, GU, MČ, Mek, Mrač, Ra, Ro, Vuk, *pòsledica* Mek, s *òbe* Li,

ne *sěćam* se Čif, Mek, *sědnici* NŠ, *senárā* Ra, *séne* (< sjenice) Stra, *slepòčica* MČ, *slepòčica* Jev, *slepòčnice* Krn, MH, *smeňivale* TČ, *snabdèvāč* Ra, *žznēo* Jel, *tèsta* BP, MČ, Mis, *tèstē* Mrač, *túdek* Čif, Hrv, Jev, *věčito* DU, Mrač, *zěnica*⁸ MČ, *zènca* DU, *zènica* BP, Cer, GU, JM, Krn, MH, Jev, NŠ.

Kratki č > i:

bìžali smo MČ, *bìžat* MH, *bòlila* NŠ, *bìšte* (< bježite) NŠ, *bìži* Jev, Krn, *di* göd Čif, Jel, *dido* (vok.) NŠ, Stra, *dido* NŠ, *drvòcip* Cer, *dì* éu Čif, Hrv, *dì* je Mrač, NŠ, Ra, Stra, *dì* mi je NŠ, *dì* Os, Tug, *dì* se pèkla Ra, *dì* su MČ, Mis, *dvìma* Mek, *ispírat* Mis, *izgòrilo* DU, Stra, *izgòrišē* MH, *mìsëca* NŠ, *nègdi* Ra, *nìgdi* Jel, Jev, Li, MČ, Mrač, Ra, Stra, *òbisilo* NŠ, *òstarila* Jev, Krn, *òstarit* Jev, MČ, Mis, NŠ, Krn, *óvdi* Mek, *prišeć* Ra, *prid* žámiju Ra, *prid* poštu Hrv, *prid* ramàzân MČ, *prid* rat Čif, Log, Mrač, Ra, *prid* smrt TČ, *pridat* NŠ, da *pridé* móst MH, *prikò* lèta Mis, *priko* drùgih Vuk, *priko* járka TČ, *priko* réké Mrač, *priko* stòtinu DU, *priko* tèsté Mrač, *priko* zímë Mek, *prikolé* Mek, *prikopajé* Mrač, *prìmazali* Tug, *primotajú* Mis, *priokrénušē* Ro, *prìpalo* se Li, *prìslušat* DU, *prispájō* Stra, *prista* *bìžat* NŠ, *prisùšujé* DU, *prišli* preko Sávë Li, *prišlo* Ro, Vuk, *prišo* krízu Ra, *prìtralo* Čif, *prìtrësli* Mek, zémìu *privòdio* DU, *proživit* Mis, *prìd* sobòm TČ, *prìd* Stra, *prìdā* se DU, *prìdeveràli* smo MČ, *prìdiješ* DU, *prìdò* kàsnijé Mrač, *prìdò* NŠ, *prìko* Buk, JM, Tug, *prìko* mosta Čif, *prìko* réké Mrač, *prìko* Ùsorë Ra, *prìtrò* Čif, *prìuzmë* Mrač, *razbòlila* Čif, Ra, *sìkira* Buk, Cer, Dob, Jev, MČ, Mis, Tug, *sìkira* Buk, Cer, Dob, Jev, MČ, Mis, Tug, *sìkìram* se Ra, *sìkirica* NŠ, *sjèdilo* DU, *sjèdio* Ra, *sjèdit* Krn, *smìjò* Ra, *sporazùmili* Mis, *sìnca* Hrva, *svàgdi* Jel, Ra, Stra, *svàgdi* Jel, Ra, Stra, *šùtit* Jev, Krn, MČ, MH, Mis, NŠ, *ùdit* BP, MČ, Mis, *vòlila* JM, Ra, *vòlio* Ra, *vìdit* Čif, Mrač, Ra, *vìt* (< vidjet) Mrač, *vìtit* Čif, Ra, *zavòlila* Li, *žìvila* Cer, Čif, Ra, *žìvili* MČ, Mrač, Ra, Ro, TČ, *žìvilo* Cer, Čif, Jev, Mek, *žìvilo* se Čif, Jel, NŠ, *žìvio* Li, NŠ, *žìvit* Cer, Čif, Dob, Jev, Krn, MČ, Mis.⁹

⁸ Oblik *zenica* zabilježen je kao odlika «svih žitelja» u *Pitanjima o govoru prostoga naroda* i za Tešanj (pit. br. 5 i 29) i za Maglaj (pit. br. 5).

⁹ Neki su ikavski likovi zabilježeni i u *Pitanjima o govoru prostoga naroda* za Tešanj: *priskočiti jamu*, *priboljeti ranu*, *priteći neprijatelja*, *privaliti put*, *priko*, *prid*, *prima* (*PitanjaT*, pit. 6), dok su isti primjeri u Maglaju bilježeni s ekavskim refleksom (*PitanjaM*, pit. 6).

Primjeri sa jekavskim refleksom u zamjeni kratkog *jata* slični su primjerima koji se javljaju u drugim bosanskohercegovačkim govorima, ali pokazuju i neka odstupanja.

U skupinama u kojima su usneni suglasnici *b*, *p*, *m*, *v* bili prije kratkog *jata* nema primjera ijekavskog jotovanja – uvijek je: *bje*, *pje*, *vje*, *mje*.¹⁰

U takvim skupinama nije uvijek ijekavska zamjena *jata*, već se javljaju i ekavizmi i ikavizmi.

Ekavski refleks zabilježen je u skupinama *b + ě*, *p + ě*, *v + ě* i *m + ě* u

primjerima:

gr̄melo Ra, *izbegli* NŠ, *izbèglīcā* (sic!) Ra, *mèsnīm* òdbo-rima Ra, *meséctī* Hrv, *mésnē* zàjednice Jev, *naprīmer* BP, Cer, DU, JM, Mek, Stra, TČ, Vuk, *òbe* Mis, Ra, *òbekte* Jev, *pòmerī* Mrač, s *òbe* Li, *smeñívale* TČ, *vèčito* DU, Mrač, *čòvēk* Jel, *čòvēka* NŠ.

Neki od ovih ekavizama bilježeni su i u drugim bosanskohercegovačkim govorima. Ekavski lik leksema *čovjek* posvjedočen je u ijekavskoštakavskim govorima u istočnoj Bosni (Jahić 2002:84), ali i u ikavskim govorima u dolini Lašve (Valjevac 2002:92).

Primjer *gr̄melo* zabilježili smo u Raduši kod Tešnja od informatora koji je imao preko devedeset godina i koji je teško govorio, pa smo uz zabilježeni primjer stavili napomenu: *možda zbog lakšeg izgovora*, što znači da taj ekavizam ne smatramo tipičnim za ove govore.

Osim oblika *naprīmer*, koji je zabilježen u većem broju punktova i koji je poznat i drugim govorima, ostali primjeri nemaju veći broj potvrda i mogu se smatrati sporadičnim. Njihovo javljanje može biti analoški uvjetovano prema riječima s refleksima dugog *jata*.

Ikavski refleks zabilježen je u skupinama *b + ě*, *p + ě*, *v + ě* i *m + ě* u primjerima:

bìzat MH, *bìšte* (< bižite) NŠ, *bìži* Jev, Krn, *bìžali* smo MČ, *prısta bìžat* NŠ, *prožívit* Mis, *òbisilo* NŠ, *óvdi* Mek, *sporazùmili* Mis.

U Tešnju je 1897. godine za oblike *bježati* i *bìzati* zabilježena napomena: «*I jedno i drugo izmiješano*»¹¹, a u Maglaju uz oblik *bježati*

¹⁰ Nema primjera sa *bje* > *błe*, *pje* > *płe*, *vje* > *vłe*, *mje* > *młe* kao u istočno-hercegovačkom (v.: Peco 1964: 64–65).

¹¹ *PitanjaT*, napomena uz pitanje 2.

stoji napomena da postoji i oblik *bežati*, koji se odnosi na «muhamedance i istočne pravoslavne». ¹²

Ikavske oblike glagola *bježati* bilježio je i Jahić (2002:87) u istočnoj Bosni. On smatra da bi se tu mogao pretpostaviti leksemski ikavizam koji se proteže kroz mnoge bosanske govore i dopire i do Sandžaka.

U oblicima *proživit* i *sporazùmili* imamo tzv. morfološke ikavizme, ovdje uspostavljene prema oblicima sg. muškog roda glagolskog pridjeva radnog: *proživio sporazumio*. ¹³

Primjeri *prista* bìžat i *òbisilo* NŠ zabilježeni su u Novom Šeheru i mogu se smatrati ikavskim utjecajem. ¹⁴

U sekvenci *t + ē* obično je *tje*¹⁵, a izvan ovih primjera samo su ikavizmi *vrtit* i *šútit*, koji se također mogu tumačiti kao morfološki ikavizmi.

Od ekavskih oblika u sekvenci *t + ē* samo je jedan primjer tzv. stalnog ekavizma: *tèstē*. Inače su češće bilježeni oblici leksema *cesta*.

U sekvenci *d + ē* u ovim je govorima najčešće *dje*. ¹⁶

Ekavski je refleks zabilježen u primjerima: *dèda* NŠ, *dètlić* Cer, Mis, NŠ, Tug, *nèdèla* BP, *ónde* Ro, *óndek* Hrv, Li, *óvde* BP, Čif, Hrv, JM, Li, Log, MČ, Mek, NŠ, Ra, Ro, Stra, TČ, *óvdek* Hrv, Jel, Jev, Li, Log, Ra, Ro, NŠ, *ponèdelak* BP, TČ, *ponèdelka* Čif.

Ekavski lik *dèda* nije neočekivan, jer je poznat i drugim bosanskohercegovačkim govorima¹⁷, ali se on ne mora uvijek dovoditi u vezu sa zamjenom *jata*. Taj je lik mogao biti uopćen prema turskom *dede*, što znači *djed*.¹⁸ Zabilježen je samo u Novom Šeheru, ali su тамо

¹² *PitanjaM*, napomena uz pitanje 2.

¹³ U obliku m.r. sg. gl. pridjeva radnog *i < ē* je fonetski ikavizam: *ē > i* ispred *o > l*.

¹⁴ Možda iz izbjegličkog perioda, jer su stanovnici Novog Šehera u vremenu od 1993 do 1998 ili 1989. godine boravili izvan ekavsko-jekavskog područja, a najveći broj njih na ikavskom području u Željeznom Polju ili okolici Zenice.

¹⁵ Zabilježeno je relativno malo potvrda za ijkavsko jotovanje skupine *tje*: *dòcerā* se Jev, *dòcerā* TČ, *hcéla* TČ, *héeo* Dob, Čif, Jel, Jev, Mrač, Ro, *héeo* – nè *héeo* Dob, *héo* TČ, i *hceli* Ro, *ihcerat* Čif, Jev, Krn, Ro, *ócerali* Čif, Mek, Ro, *óceralo* ga Cer, *óceráš* Ra, *pócerajū* MH, *pócerali* Mrač, *prelèče* (< *preletje*) Dob.

¹⁶ Izuzeci s jekavskim jotovanjem rijetki su i svode se na manji broj leksema, a mogu se objasniti utjecajima susjednih ijkavskih govora: *dè* je DU, *dè* kòpā Hrv, *dè* Mis, *dè* si TČ, *dè* su Jel, *dé* sàd (< gdje je) Jel, *mèded* Buk, *nède* MČ, *nìgde* Jel, Mrač, *svìgde* Jel, *šukunded* Krn, *šukùndedi* Hrv, *vìdet* Čif, Dob, Mek.

¹⁷ U istočnoj Bosni (Jahić 2002: 83); u zapadnoj Bosni (Peco 1975: 136). U dolini Fojnice su to dominatni likovi (v.: Brozović 1956: 34).

¹⁸ V. Škaljić 1989:208.

bilježeni i ikavski likovi tog leksema, te ga zbog toga ne bismo povezivali s turskim likom.

Često bilježeni ekavizmi u priloškim riječima: *ónde*, *óndek*, *óvde*, *óvdek* ne moraju se dovoditi u vezu s ekavaskom zamjenom *jata* – oni su poznati i ikavskim govorima.¹⁹

Ikavski refleks u sekvenci *d* + ē potvrđen je u primjerima: *di*, *dido* (vok.), *dido*, *dírat*, *dí* ču, *dí* je, *dí* mi je, *dí* se pèkla, *dí* su, *nègdi*, *nègdi*, *nìgdi*, *óvdi*. Primjeri su zabilježeni u većem broju punktova i mogu se tumačiti ikavskim utjecajima.

U oblicima složenica sa *l* + ē ekavski je lik uopćen u prefiksu prema oblicima sa dugim *jatom*: - *slepòčica* MČ, *slepòčica* Jev, *slepòčnice* Krn, MH.

U sekvenci *s* + ē dominantna je jekavska zamjena *jata*, ali je zabilježeno i po nekoliko primjera s ekavskom i ikavskom zamjenom *jata*.²⁰

Ekavska je zamjena *jata* potvrđena u primjerima: ne *sèćam* se Čif, Mek, *sèdnici* NŠ, *senárā* Ra, *séne* (< sjenice) Stra. Oblik *senara* mogao je biti uopćen analogijom prema obliku s ekavskom zamjenom dugog *jata*, dok se za ostale ekavske likove ne može uspostaviti takav odnos.

Ikavsku zamjenu imamo u oblicima: *sikira* Buk, Cer, Dob, Jev, MČ, Mis, Tug, *sikirám* se Ra, *sikirica* NŠ, *sìnca* (< sjenica) Hrv.

Ikavski likovi leksema *sjekira* sasvim su uobičajeni i u ekavskim govorima.²¹ Ikavski lik *sinca*, nastao poslije potpune redukcije vokala *i*, može biti utjecaj ikavskih govorova.

Sekvenca *c* + ē daje *je* u leksemu *cjepanica*. Nema primjera ijkavskog jotovanja konsonanta *c*.

Ekavski refleks u ovoj sekvenci bilježen je u uobičajenom ekavizmu *cesta*:

¹⁹ V.: Baotić 1983:278; Okuka 1983:34.

²⁰ Jekavsko jotovanje u sekvenci *s* + *j* od kratkog *jata* provedeno je samo u nekim mjesnim govorima: *íšečeno* TČ, *ísekli* ga Čif, *našeć* Dob, *òšeć* glàvu DU, *òšeklo* Čif, *òsetím* Čif, Mek, *pósed* Dob, *póseđe* vèlikè Dob, *prošéčen* pût Hrv, *sašécat* Jev, *šeć* Dob, *šećam* Mek, *nèšećam* Mek, *sèdném* Čif, *sèdnëmo* Čif, *sèklo* se Čif, *šème* Cer, Dob, Jev, Mek, *šèmena* Dob, *šètit* Mek, *šéćem* Dob, *šèdimo* Čif, *šemèna* NŠ, *šeròmák* Mrač, *íšečeno* TČ. U Pitanjima o govoru prostoga naroda samo je sjeme i za Tešanj i za Maglaj, a od oblika sa *š* i *ž* samo je jedan primjer, zabilježen u Maglaju: *šutra*. U primjerima *šećem* Dob i *sašécat* Jev sonant je *j* iz jednosložnog refleksa dugog *jata*.

²¹ Simić 1972: 132. Tako i u centralnoj Šumadiji (Remetić 1985:91).

cèsta Cer, *cèste* Čif, NŠ, *cèstē* Čif, *cèstu* Čif, MH, te u primjeru *cèdilka* Cer, NŠ.

Ekavizam *cesta* vrlo je raširen u bosanskohercegovačkim govorima, što je sasvim očekivano, jer je to i standardni lik. Ekavski lik *cediljka* manje je rasprostranjen. Zabilježen je i u Dobropolju, Misurićima i Rajševi.²² Nekoliko prozodijskih varijanti tog oblika zabilježeno je u istočnoj Bosni i međuriječju Neretve i Rijeke dubrovačke.²³

Za sekvencu *z + ē* u građi je samo primjer glagola *izjest*.²⁴ Tako je zabilježeno i u Dobropolju i Misurićima.²⁵

U sekvenci *r + ē* uglavnom je *re*. Ikavski su primjeri samo u prefiksnu i prijedlogu *prē*. Nema primjera sa *rje*, iako su odlika i jekavsko-šćakavskih govora.²⁶

Za prijedlog *prē* samo je u nekoliko primjera potvrđen oblik *pre*: *prēko* DU, TČ, *prekō* rēkē DU, *preko* péska TČ.

Najčešće je *pri*:

prid žámiju Ra, *prid* poštu Hrv, *prid* ramàzān MČ, *prid* rat Čif, Log, Mrač, Ra, *prid* smrt TČ, *pridat* NŠ, *pridē* môst da MH, *prikò* íeta Mis, *priko* drùgih Vuk, *priko* járka TČ, *priko* rēkē Mrač, *priko* stòtinu DU, *priko* tèstē Mrač, *priko* zímē Mek, *prikolē* Mek, *prikopájē* Mrač, *primazali* Tug, *primotâjū* Mis, *priokrénušē* Ro, *pripalo* se Li, *prìslušat* DU, *prispájō* Stra, *prista* bìžat NŠ, *prisùšujē* DU, *prišeć* Ra, *prišli* preko Sávē Li, *prišlo* Ro, Vuk, *prišō* krízu Ra, *prítralo* Čif, *prítrësli* Mek, zémílu *privòdio* DU, *prid* sobòm TČ, *prid* Stra, *pridā* se DU, *prideverāli* smo MČ, *pridješ* DU, *pridō* Mrač, NŠ, *príko* Buk, JM, Tug, *príko* mosta Čif, *príko* rēkē Mrač, *príko* Ùsorē Ra, *prítrō* Čif, *príuzmē* Mrač.

Ovi brojni primjeri mogu se tumačiti ikavskim utjecajima.

Glagoli u kojih je kratki *jat* bio ispred sonanta *j* i *o < l* u ovim su govorima s refleksom *i*: *pròsiješ* MČ, *ùgrijē* Mek, *ùmijēm* Jev, *ùmijem* Mis, *ùmijemo* Mis, *sìjali* Ra, *sìjēm* dëtelinu Tug, *vìdio* NŠ.

Uvijek je *sijati* na cijelom terenu.

²² *Upitnici*, str. 90. Na Bjelavama je zabilježeno *cjèdiška* i *cèduška*, ali s napomenom: „po sjećanju“ (*BjelU*, str. 90).

²³ Jahić 2002: 83; Halilović 1996: 83.

²⁴ Bilježeno je i: *pòjest* Mis, *pòest* Dob, *jèdi* Dob, Jev.

²⁵ *DobU*, str. 68; *MisU*, str. 68. Isto je na Bjelavama (*BjelU*, str. 68), a u Rajševi je ispitivač zabilježio *izest* s upitnikom (*RajU*, str. 68).

²⁶ Samo su primjeri sa *re* u *Pitanjima o govoru prostoga naroda* i za Tešanj i za Maglaj: *goreti*, *krepost*, *krepak*, *grešnik*, *grehota*, *pogreška*, *ređi*, *deset vreća* (pit. br. 7).

Kao što navedeni primjeri pokazuju, u ekavsko-jekavskim govorima tešanjsko-maglajskoga kraja dominantna je jekavska zamjena kratkog *jata*. Odstupanja od toga postoje, ali ne u tolikoj mjeri da bi se ovi govorovi u zamjeni kratkog *jata* znatnije razlikovali od drugih ijekavskih govora. Nešto veći broj ekavizama nego u drugim ijekavskim govorima može biti utjecaj ekavske zamjene dugog *jata* u ovim govorima, a neki ikavizmi neočekivani za ijekavske govore svakako su ikavski utjecaj.

NEOBJAVLJENI IZVORI GRAĐE

BjelU – Upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora, punkt br.

53 – *Bjelave (Sarajevo)*, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 1976, 215, popunila Naila Valjevac, 1983–1984. godine.

DobU – Upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora, punkt br.

176 – Dobropolje (Tešanj), Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 1976, 215, popunio dr. Miloš Okuka, 1978. godine.

Pitanja o govoru prostoga naroda (za Dobojski), Zemaljski muzej u Sarajevu, Sarajevo, 1897, FAZM, Inventar folk. zapisa III, 14546 / 1973.

PitanjaM – Pitanja o govoru prostoga naroda, Zemaljski muzej u Sarajevu, Sarajevo, 1897, FAZM, Inventar folk. zapisa III, № 14497/1973, popunio za grad Maglaj učitelj Derviš Čolaković 30. aprila 1897. godine.

PitanjaT – Pitanja o govoru prostoga naroda, Zemaljski muzej u Sarajevu, Sarajevo, 1897, FAZM, Inventar folk. zapisa III, № 14543 / 1973, popunio za Tešanj i najbližu okolicu učitelj Ilija Terzić.

Pitanja o govoru prostoga naroda (za Žepčevi), Zemaljski muzej u Sarajevu, Sarajevo, 1897, FAZM, Inventar folk. zapisa III, № 14595 / 1973, popunio u Žepčevi narodni učitelj Ante Jukić 24. maja 1897. godine.

MisU – Upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora, punkt br.

175 – *Misurići (Maglaj)*, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 1976, 215, popunila Snježana Ćerić, 1978. godine.

RajU – Upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora, punkt br.

184 – *Rajševa (Teslić)*, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 1976, 215, popunio Slavko Vukomanović, 1978. godine.

Literatura

1. Baotić, Josip (1983), *Ikavskošćakavski govor u okolini Dervente*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, IV, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 7–208.
2. Brabec, Ivan (1957–58), *Glavnije fonetske osobine govora u tuzlanskom kraju (upoređene sa osobinama u drugim štokavskim govorima)*, Pitanja književnosti i jezika, knj. IV i V, sv. b, Sarajevo, 43–68.
3. Brozović, Dalibor (1956), *Govor u dolini rijeke Fojnice*, doktorska disertacija u rukopisu, Zagreb, Sveučilišna biblioteka, 229 + dijal. karta.
4. Brozović, Dalibor (1966), *O problemu ijekavskošćakavskog (istochnobosanskog) dijalekta*, *Hrvatski dijalektološki zbornik II*, Zagreb, 119–208.
5. Bulić, Refik (2000), *Arhaičniji govor u gornjem toku Spreče: živinički kraj*, magistrarski rad, rukopis, Filozofski fakultet u Sarajevu, 189.
6. Dešić, Milorad (1976), *Zapadnobosanski ijekavski govor*, *Srpski dijalektološki zbornik XXI*, Beograd, 1–317.
7. Halilović, Senahid (1990), *Govor Muslimana Tuholja* (okolina Kladnja), Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, VI, Institut za jezik i književnost, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 249–357.
8. Halilović, Senahid (1996), *Govorni tipovi u međuriječju Neretve i Rijeke dubrovačke*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, VII, Institut za jezik, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 286.
9. Okuka, Miloš (1973), *O fonetskim osobenostima današnjeg govora donjeg toka Usore*, magistrski rad, rukopis, Filozofski fakultet u Sarajevu, 118.
10. Okuka, Miloš (1983), *Govor Rame: Uvod, fonološke i morfološke osobine*, Svjetlost, Sarajevo, 144.
11. Peco, Asim (1975), *Ikavskošćakavski govor zapadne Bosne (I dio: Uvod i Fonetika)*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, knj. I, Sarajevo, 1–264.
12. Petrović, Dragoljub (1972), *O govoru Zmijanja*, Zbornik za filologiju i lingvistiku, XIV/I-II, XV/I-II, Novi Sad, 211 + dijal. karta.
13. Remetić, Slobodan (1985), *Govori centralbne Šumadije*, Srpski dijalektološki zbornik, XXXIII, Srpska akademija nauka i umjetnosti i

institut za srpskohrvatski jezik, Beograd, 555.

14. Rešetar, Milan (1907), *Der štokavische Dialekt*, Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung I, Südslavische Dialektstudien, Heft IV, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Wien, 320.
15. Ružićić, Gojko (1936), „Jedan nezapažen bosanski govor“, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor* 16, Beograd, 236–254.
16. *Sidžil Tešanjskog kadiluka od 1153. do 1159. g. H. (1740-1746)*, prevela Hatidža Čar-Drnda – upoređenje prevedenog teksta s originalom, dopuna prevoda i rječnik termina: Salih Trako i dr. Lamija Hadžiosmanović, (rukopis u Centru za kulturu i informisanje u Tešnju), 259 + XIII.
17. Simić, Radoje (1972), *Levački govor*, Srpski dijalektološki zbornik, XIX, Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd, 618.
18. Škaljić, Abdulah (1989), *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo, 662.
19. Valjevac, Naila (1983), *Govor Visočkih Muslimana (akcenat i fonetika)*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, knj. IV, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 283–354.
20. Vujičić, Dragomir (1985), *Govori sjeverne i sjeveroistočne Bosne: Fonetske osobine*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, knj. V, Sarajevo, 13–170.
21. Vujović, Luka (1969), *Mrkovićki dijalekat (s kratkim osvrtom na susjedne govore)*, Srpski dijalektološki zbornik, Rasprave i grada, knj. XVIII, Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd, 77–399 (5–326).

SUBSTITUTION OF THE SHORT YAT IN EKAVIAN-JEKAVIAN SPEECHES OF TEŠANJ-MAGLAJ AREA

Resume:

In ekavian-jekavian speeches of Tešanj-Maglaj area the jekavian substitution of the short yat is dominant. There are exceptions to this, but they are similar to exceptions in the other ijekavian speeches. Some larger number of ekavisms than in the other ijekavian speeches could be an influence of the ekavian substitution of the long yat in these speeches, and some ikavisms unexpected in ijekavian speeches certainly are an ikavian influence.

Key words: Ekavian-Jekavian speeches, Tešanj-Maglaj area, short yat, ekavisms, ikavisms

Amela ŠEHOVIĆ

Alisa Mahmutović, *Kao frazeološki rječnik*, Dobra knjiga,
Sarajevo i Synopsis, Sarajevo – Zagreb, 2012.

Kao frazeološki rječnik: rječnik frazema s poredbenom česticom „kao“ Alise Mahmutović leksikografsko je djelo na koje smo dugo čekali. Naime, ovaj rječnik obrađuje frazeme s poredbenom česticom „kao“, do sada uglavnom predstavljane u okviru općih jednojezičkih opisno-normativnih rječnika. U tom smislu, značajno je što su primjeri ekscerptirani iz različitih izvora – iz kolokvijalnih i književnih tekstova, ali i iz razgovornoga jezika, budući da je na taj način prikupljeni korpus dobio na mnogo većoj vjerodostojnosti. Uostalom, sama činjenica da je među trideset četiri analizirana književna djela zastupljena i poezija i proza, te da su ova djela nastajala u širokom vremenskom rasponu – od prvih godina 20. vijeka do prve decenije 21. vijeka, ukazuje na sveobuhvatan pristup građi. Među analiziranim djelima najbrojnije su pripovijetke i romani Ive Andrića, bosanskohercegovačkog nobelovca, uz koja se analiziraju i djela drugih književnika zaslužnih za razvoj književnosti na našim prostorima, poput Svetozara Ćorovića, Muse Čazima Ćatića, Branka Čopića, Zuke Džumhura, Andjelka Vuletića, da spomenemo samo neke. Ipak, ništa manju pažnju ne zaslužuju ni primjeri iz novina, a naročito oni koji su dobiveni direktno od informatora.

U analizi grade autorica je primjenila uobičajen leksikografski postupak – frazeme se navode pod centralnim članom, poslije čega se daje frazema, koja se kratko i jasno definira, uz prateći primjer i izvor iz kojeg je preuzeta. Ovaj je postupak konzistentno proveden u cijelom rječniku, čime olakšava snalaženje u njemu svima onima koji ga budu koristili.

U rječniku su zabilježene i brojne frazeme koje svjedoče o kulturnim obilježjima naše sredine kao i o društvenim promjenama u njoj, čime mogu biti zanimljive ne samo izvornim govornicima našeg jezika nego i onima koji ga uče kao strani jezik. Takve su npr. frazeme: *gubiti se kao abdest*, *živjeti kao Alan Ford*, *naučiti (što) kao hafiz* itd., koje pokazuju da je frazema, kako sama autorica kaže, „u isto vrijeme jezični i izvanjezični događaj“ (2012:8). S tim je u vezi i dinamičnost poredbenih frazema – neke od njih ostaju u leksikonu, druge nestaju, treće tek nastaju, zbog čega i sam čin njihova bilježenja postaje važan, dok

korak dalje nesumnjivo predstavlja kada se ta građa predoči široj javnosti, kako je to, s ovim rječnikom, učinila Alisa Mahmutović.

Na kraju, rječnik možemo preporučiti kako stručnoj javnosti tako i svima onima koje zanima ova problematika, a to nužno ne moraju biti samo oni koji se prirodom posla bave jezikom. Upravo u tome i treba tražiti njegovu dodatnu vrijednost.

Bernisa PURIŠ

Amela Šehović, *Jezik u bosanskohercegovačkim dramama*,
Institut za jezik, Sarajevo, 2012.

Knjiga *Jezik u bosanskohercegovačkim dramama* autorice Amele Šehović postavljena je i ostvarena kao sociolingvistička rasprava u okviru koje se, uz metodološke procedure konverzacijske analize, diskursne analize i pragmatičke analize, istražuje međusobna uvjetovanost i prožimanje jezičkih i društvenih kategorija i fenomena.

Polazeći od uvjerenja da jezičke forme imaju važnu ulogu u odslikavanju sociokultурне stvarnosti, autorica otkriva kako određena društvena stvarnost, društvene tendencije i ideologije, kognitivne sheme, sistem uvjerenja i predrasuda, odnosno stereotipi o drugima i drugaćijem bivaju upisani u jezičke forme.

Skrećući pažnju na to da dramski dijalog, kao i svaki drugi umjetnički tekst, predstavlja drugostepeni modelativni sistem te da kao takav ne posjeduje sva svojstva prirodnoga jezika, autorica svoj odabir dramskoga dijaloga za istraživanje međusobnoga prožimanja jezičkih i sociokulturalnih fenomena argumentira činjenicom da u lingvističkoj literaturi nisu rijetke analize razgovornoga jezika čiji korpus čine odabrani dramski tekstovi te stavom da dramski dijalozi osiguravaju najbolju informaciju o kolokvijalnom jeziku određenoga vremena, odnosno da su konstruirani dramski dijalozi, zapravo, rezultat i odraz komunikativne kompetencije njihova autora i njegova poznavanja normi i konvencija određene govorne zajednice u određenome vremenu. Ovakav stav omogućio je lingvističku analizu jezika u bosanskohercegovačkim dramama i prema dijahronijskome kriteriju.

Grada u knjizi podijeljena je u šest dijelova: *Osobenosti jezika u dramama i razgovornoga jezika, Obraćanje (oslovljavanje) u dramama, Leksičke promjene – pokazatelji društvenih promjena, Jezik i rod, Jezik i moć i Jezik i identitet*.

U prvome dijelu knjige autorica uspoređuje razgovorni jezik i jezik u bosanskohercegovačkim dramama ukazujući na njihove sličnosti i razlike na svim jezičkim nivoima.

Kao jezička sredstva koja povezuju gramatiku te društveni i kulturni život, autorica u drugome dijelu knjige metodološki sistematicno, na temelju gramatike društvenoga statusa, izdvaja: lične zamjenice 2. lica, lične zamjenice 3. lica, etikete za obraćanje (unutar kojih posebnu grupu čine termini za srodnike i termini za poznanike), vlastita imena te pozdrave. U korpusu bosanskohercegovačkih drama autorica uočava, analizira i interpretira recipročnu i nerecipročnu upotrebu zamjenica te zamjeničko preključivanje. Do recipročne upotrebe zamjenice *ti*, kako pokazuju dramski dijalazi, uglavnom dolazi uslijed razvoja bliskosti među sagovornicima. Obraćanje na *ti* općenito je popularizirano u vrijeme socijalizma, kada su uvedene i lekseme *drug* i *drugarica* – na taj način nastojale su se formalizirati ukinute socijalne razlike među članovima i članicama socijalističkoga društva, zaključuje autorica. Nerecipročna upotreba zamjenica ostvaruje se, naprimjer, u konverzaciji između oficira i vojnika, između ljekara i pacijenta. U dramskoj konverzaciji nisu rijetki slučajevi *zamjeničkog preključivanja*, posebno prelaženja sa *Vi* na *ti*, što je prouzrokovano najčešće emocionalnom napetošću lika, obično njegovim strahom, ali i strašeu; s druge strane, upotreba *Vi* namjesto očekivanog / uobičajenog *ti* često je izraz sarkazma i ironije.

U trećem dijelu knjige autorica pokazuje kako promjene društvenih okolnosti uzrokuju nestanak jednih i pojavu drugih leksema. Sa stilističkog aspekta zanimljiva je revitalizacija nekad stilski markiranih, a danas gotovo sasvim neutralnih leksema. Takva je npr. revitalizacija arhaizama, odnosno reaktiviranje leksema iz sakralnoga registra (npr. *mudžahedin*, *šehid*). Autorica skreće pažnju na to da nakon protekloga rata u fond aktivne leksičke određenih slojeva bosanskohercegovačkoga društva ulaze leksema iz orijentalnih jezika sa snažnom nacionalno-vjerskom konotacijom, što bilježe i drame iz tog perioda. Prodor strane leksičke prepliće se s fenomenom globalizacije i pomodnom upotrebom stranih riječi. Leksičke promjene u govoru ženskih likova (vulgarizmi, tabu-riječi, psovke), o čemu svjedoče novije drame, uvjetovane su odstupanjem od patrijarhalnih normi ponašanja i otvorenijim govorenjem o tabu-temama. O povezanosti jezičkih i društvenih fenomena svjedoči i upotreba leksema *lahko* i *babo*. „Danas se ove lekseme smatraju nacionalnim identifikatorima“, kaže autorica, „međutim, u vremenu koje opisuje Ćorovićeva drama *U mraku* iz 1910. te drama *Kao vihor* iz 1918. ove lekseme nisu bile rijetke u govoru srpskoga stanovništva, ali se sa

stalnim porastom nacionalne svijesti, u govoru tog stanovništa gube iz upotrebe.“

U poglavlju *Jezik i rod* Amela Šehović istražuje spolno razlikovni jezik / rodni identitet. Rodni identitet istražuje lingvistički (kroz tvorbu imenica ženskoga roda) te kulturološki (kroz analizu stereotipa o ženama). Kao tvorbene načine za označavanje razlika u spolu posebno istražuje *imeničku mociju*. Upotrebu mocijonih sufiksa povezuje kako s lingvističkim tako i s ekstralilingvističkim faktorima. Autorica zaključuje da žene u patrijarhalnim sredinama društveni status najvećim dijelom postižu kroz poziciju oca, muža ili ljubavnika, što se na lingvističkome planu jasno manifestira kroz upotrebu mocijonih sufiksa. Naime, imenice ženskoga roda izvedene od imenica muškoga roda ne označavaju vršiteljku radnje, nositeljku osobine i sl., nego iskazuju poseban odnos žene prema muškarcu – najčešće odnos pripadanja, čime je mnoštvo drugih njenih identiteta svedeno na nulu. Na patrijarhalni način razmišljanja upućuju i stereotipi o ženama. U bosanskohercegovačkim dramama autorica uočava nekoliko grupe takvih stereotipa: žena kao inferiorno biće, žena kao đavolsko, hirovito i osvetoljubivo biće, žena kao majka i supruga. Žena majka jedna je od tipičnih uloga u kojima se žene vrlo rado i vrlo često prikazuju u korpus bosanskohercegovačkih drama. S druge strane, kako otkriva autorica, nijedna bosanskohercegovačka drama ne prikazuje ženu od karijere, a rijetke bh. drame kao nove teme uvode likove promiskuitetnih žena i prostitutki.

Ideologizirana perspektiva ostvaruje se i u suodnosu *Jezik i moć*, o čemu govori peto poglavlje knjige. U ovome poglavlju riječ je o ulozi govora kao instrumenta nejednakosti. Ukazuje se na to kako verbalna interakcija u velikoj mjeri ovisi o društvenom odnosu između sagovornika, zbog čega neki uživaju jezičke slobode (takvo je npr. ušutkivanje i prekidanje), a drugi moraju šutjeti ili vršiti hipokorekciju vlastitoga govora (na to ukazuju npr. eufemizmi). Eufemizmima u bosanskohercegovačkim dramama često pribjegavaju žene; indirektnim izražavanjem žene u bh. dramama poštuju društveni imperativ *govoriti kao dama*; u slučaju direktnog izricanja pojmove čije se spominjanje smatra neprimjerenim jednoj dami, kaže autorica, žena gubi status dame, jer usvaja jezik grupe koja je u posjedu moći, a to su muškarci. U bh. dramama autorica Šehović uočava kako i pravo na iskazivanje ljutnje pripada isključivo muškarcima, dok se svaki slučaj otvorenog iskazivanja (ljutitih) emocija

kod žena doživljava, u najmanju ruku, kao izraz ženske frustracije ili emotivne uznemirenosti. Pravo na verbalnu neučitivost i vrijedjenje također pripada govornicima s više moći, dok oni bez moći svoju konfrontaciju iskazuju obično sarkazmom, ironijom ili impersonalnošću. I vrijedjanju načelno pribjegavaju formalno moćniji govornici, čija se moć temelji na bogatstvu, društvenom statusu ili nekom drugom društveno prihvaćenom kriteriju. Autorica skreće pažnju na to da upotreba vulgarizama ili pejorativa nema uvijek funkciju vrijedjanja. Takve su riječi kad strategije za izražavanje solidarnosti i drugarstva, na što upućuje kontekst.

Amela Šehović u svojoj knjizi analizira rodni identitet (u poglavlju *Jezik i rod*) i lični identitet (u poglavlju *Obraćanje (oslovljavanje) u dramama*). No, kao naročito važnu i nezaobilaznu temu u sociolingvističkim istraživanjima, posebno na našim prostorima, autorica u šestom poglavlju, pod naslovom *Jezik i identitet*, izdvaja temu etnički identitet, u okviru koje analizira lingvistička sredstva u funkciji etničkog etiketiranja. Polazište za ovu analizu nalazi u vangrupnim i unutargrupnim stereotipnim iskazima. Autorica uočava kako se sklonost stereotipišanju ogleda u dinamičnom uspostavljanju dihotomije *mi – oni*. Ova dihotomija stilistički biva podržana i pejorativnim etiketiranjem. Funkcija markera nacionalnog identiteta ponajprije je vidljiva na leksičkome planu. Upotreba imenica *braćo, sestre* prilikom obraćanja te inkluzivnog *mi* ima namjeru istaći zajednička uvjerenja i očekivanja učesnika verbalne interakcije. Kao socilingvistički najzanimljivije markere nacionalnog identiteta autorica izdvaja pozdrave, čestitke i zakletve. A. Šehović zaključuje da je u bosanskohercegovačkim dramama etnički identitet dominantan i da on često utječe na jezički identitet govornika.

Na kraju monografije nalazi se popis literature s velikim brojem naslova naučnih i stručnih djela, što potvrđuje autoricinu naučnu temeljnost i ozbiljnost u pristupu jednom od najaktuelnijih pitanja jezika danas.

Knjiga *Jezik u bosanskohercegovačkim dramama* autorice Amele Šehović sociolingvistička je rasprava u kojoj će i oni koji zanimaju lingvistička istraživanja, ali i oni koji se bave dramaturgijom pronaći svoj oblik čitanja. Zahvaljujući pitkosti stila, sistematicnosti i preglednosti građe, ova je knjiga koristan univerzitetski udžbenik ali i nezaobilazan informator za sve one koji se žele obavijestiti o međusobnoj uvjetovanosti i prožimanju jezičkih i sociokulturnih fenomena.

Posebna vrijednost ovakvih istraživanja leži u tome što ona daju poticaj kritičkome promišljanju pitanja o prevazilaženju društvenih dihotomija - i ličnih, i rodnih, i etničkih. Ono što je veoma važno jeste to što ova naučna studija daje poticaj tome da se negativni sistemi uvjerenja o drugome i drugačijem, realizirani u jeziku, **zamijene** njihovim pozitivnim jezičkim realizacijama, jer samo tako – pozitivno – osnažen jezik može doprinijeti prevazilaženju svakovrsnih društvenih podjela.

UPUTA AUTORIMA

Radovi trebaju biti pisani u standardnom formatu A4 (prored 1,5 Times New Roman, veličina slova 12). Napomene i fusnote stoje na dnu stranice a ne na kraju teksta i pišu se proredom 1. Rad ne treba prelaziti više od 15 kartica teksta. Radovi trebaju biti autorski lektorisani.

Rukopis treba sadržavati sljedeće dijelove:

Naslovna stranica: *ime i prezime autora, ustanova u kojoj autor radi, adresa, e-mail adresa, naslov rada, podnaslov rada.*

Prva stranica i dalje: *naslov; (podnaslov); sažetak* koji se piše na jeziku na kojem je rad napisan; *ključne riječi* na jeziku na kojem je rad napisan; *integralni dio teksta; zaključak* koji se piše na kraju integralnog dijela teksta i to na jeziku na kojem je rad napisan; *popis citiranih izvora i literature.* Na kraju teksta, prije popisa izvora i literature, na engleskom jeziku pišu se: *naslov, sažetak i ključne riječi.*

Poželjno je da rad, ukoliko ima potrebe, bude razvrstan po pojedinim poglavlјima i odjeljcima, radi cjelevitosti i preglednosti. Na-slov se piše velikim slovom, a poglavlja i odjeljci pišu se malim masnim slovima, s tim da se naslov piše veličinom 14, a ostala poglavlja i odjeljci fontom 12.

Navodi i citati u radu sastoje se od prezimena autora i godine objavljivanja te broja stranice, iako se nekad broj stranice može izostaviti, ukoliko je to irelevantno, i to sve u zagradama, npr. (Bourdieu 1992) ili (Bourdieu 1992: 158), odnosno, ako je prezime autora integrirani dio teksta, onda se piše npr. ...Bourdieu (1992: 158). Kraći citati (do četiri reda) navode se otvorenim i zatvorenim navodnim znacima, a ako je u pitanju citat duži od četiri reda, onda se citat oblikuje kao poseban odlomak, odvojen praznim redom od ostatka teksta, uvučeno i kurzivom, bez navodnih znakova, radi uočljivosti. Fusnote se ostavljaju za naknadne i dodatne informacije, a ne za bibliografske potrebe.

Popis izvora i literature piše se na novoj stranici, abecednim redom prema prezimenima, svaka jedinica u novom redu, ime autora može se pisati punim oblikom ili dati inicijal – bitno je biti konzistentan u navođenju. Ako je u jednoj godini objavljeno više radova istog autora, onda se uz godinu izdavanja piše i malo slovo, npr. (2001, 2001a); ako je u pitanju citat iz djela nekog časopisa, ili ako je u pitanju citat u kojem je više autora, onda postoji specifičniji princip navođenja bibliografskih podataka. Naslovi knjiga i časopisa pišu se kurzivom, s citirani članci iz časopisa pišu se pod znacima navoda, npr.

- Bourdieu, Pierre (1992): *Što znači govoriti*, Biblioteka Psiha, Zagreb
Beaugrande, R. de, Dressler, W. (1981): *Introduction to Text Linguistics*,
Longman, London
Šator, Muhamed (2004): „Transmutacija srednjovjekovnog jezika u
Kamenom spavaču“, *Književni jezik*, 22/1-2, 110–122.

Objavljivanje ove publikacije omogućili su:
Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo
Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke